

Overijsselsche
A L M A N A K
VOOR
OUDEID EN LETTEREN.
1850.

Vijftiende Jaargang

DEVENTER,

J. DE LANGE.

1849.

Berigt voor den Kalender.

De Kalender is berekend voor Deventer, welks ligging door den Generaal KRAIJENHOFF trigonometrisch bepaald is op $52^{\circ} 15' 9''$ N. B. en $3^{\circ} 49' 12''$ (in tijd $15^m 17^s$) Oosterlengte van Parijs, of $6^{\circ} 9' 37''$ (in tijd $24^m 38^s$) Oosterlengte van Greenwich, of $7^{\circ} 14' 22''$ (in tijd $28^m 57^s$) Westerlengte van Berlijn.

Alle opgaven zijn in middelbaren tijd gesteld; de kolom middelbare tijd op den waren middag dient om dadelijk waren tijd tot middelbaren te herleiden en omgekeerd.

De dag begint op den middelbaren middernacht en wordt in twee gelijke deelen verdeeld: — het tijdsverloop van middernacht tot middag wordt morgen, van middag tot middernacht avond genoemd.

Op de eerste bladzijde det maand wenschte men de aanwijzing van feestdagen te behouden. Plaatsgebrek verhinderde ons dus, voor iederen dag den tijd van Maans- op- en ondergang beide aan te geven. Men vindt daarom van nieuwe tot volle maan alleen den onder-

gang, van volle tot nieuwe maan alleen den opgang; hetgeen overigens tot gewoon gebruik voldoende is.

De overgebleven ruimte, op de tweede bladzijde der maand, heeft men aangevuld met de opgave van den tijd van sigtbaarheid der voornaamste planeten, Venus, Mars, Jupiter en Saturnus. Van Mercurius, die, door de nabijheid der zon, slechts uiterst zeldzaam gezien wordt, en de verdere telescopische, is niet gesproken, daar het Jaarboekje toch niet voor sterrekundig gebruik is ingerigt.

I N H O U D.

Zonsverduisteringen.

Jaartellingen en Feestdagen.

Kalender.

Genealogie van het Koninklijke Huis.

blz.

PROCEDURE OVER GOEDEREN VAN DEN AARTSBIS- SCHOP VAN DRONTHEIM, DOOR M.	1
DE SACRAMENTSKAPEL TE HASSELT, DOOR F. A. EBBINGE WUBBEN	30
OUDE MUNTEN, DOOR J. M. V. R.	63
BEPALINGEN TEGEN OVERDAAD EN WEELE IN OVER- IJSSSEL, DOOR M.	73
FOSSA DRUSIANA, SALA FLUVIUS EN LACUS FLEVUM; DOOR WIJLEN DEN HEER E. MOULIN	129
DE OUDHEID DER STAD OLDENZAAL, DOOR W. J. C. VAN HASSELT	165
BISSCHOPPELIJKE BEDEN, DOOR M.	169
DE TOREN TE RIJSSSEN	187
WITTENSTEIN, HAVEZATHE IN HET SCHOUTAMBT KAM- PERVEEN, DOOR G. H. W.	196
GESCHIEDKUNDIGE BIJZONDERHEDEN, DOOR M.	200
AANTEKENINGEN OVER HET DEVENTER ATHENAEUM, DOOR PROF. M. J. COP	207
NAMEN DER SCHULTEN, AMBTMANNEN EN DROSTEN VAN ZALLAND, MET ENKELE AANTEKENINGEN TEN AANZIEN DER ECHTGENOOTEN EN NAASTE FAMILIE- BETREKKINGEN VAN EENIGEN DERZELVER	239
SCHOUTEN, AMBTMANNEN EN DROSTEN VAN TWEN- THE, MET ENKELE AANTEKENINGEN TEN AANZIEN DER ECHTGENOOTEN EN NAASTE FAMILIEBETREK- KINGEN VAN EENIGEN DERZELVER	256
DROSTEN VAN VOLLENHOVE, EERTIJD'S SCHULTEN VAN VOLLENHOVE GENOEMD. MET ENKELE AANTEEKE- NINGEN TEN AANZIEN DER ECHTGENOOTEN EN NAASTE FAMILIEBETREKKINGEN VAN EENIGEN DER- ZELVER, DOOR J. VAN DOORNINCK	270
DEVENTER KOEK, DOOR J.	280
VONDELS LUCIFER EENE POLITIEKE ALLEGORIE, DOOR JONCKBLOET	295
OVER TAFEL, OP HET STADHUIS TE DEVENTER, DEN 24 MEI 1842, WAAR Z. M. WILLEM II. AANZAT, TIJDENS HOOGSTDESZELFS BEZOEKTOGTEN DOOR HET KONINKRIJK, DOOR T. W. VAN MARLE	343

Zonsverduisteringen.

Het jaar 1850 levert slechts twee verduisteringen op van de Zon; geen enkele van de Maan. Van die Zon-eclipsen zal daarenboven in onze streken niets te zien wezen.

I. *Zonsverduistering* den 12 Februarij. Bij ons onzichtbaar.

II. *Zonsverduistering* den 7 en 8 Augustus. Bij ons onzichtbaar.

JAARTELLINGEN EN FEESTDAGEN

VOOR HET JAAR 1850.

Het jaar na de Geboorte onzes Heeren is . . .	1850
Na de Schepping der Wereld	5799
Na de Joodsche tijdrekening, beginnende 7 Oct. O. S.	5611
Na de onafhankelijkheid der Nederlanden . . .	37
Het Guldengetal	8
De Epacta	XVII
De Zonnecirkel	11
De Romeinsche indictie	8

De Zondagsletter F.

Septuagesima	27 Jan.	Hemelvaart	9 Mei.
Vastenavond	12 Febr.	Pinksteren	19 Mei.
Aschdag	13 Febr.	Eerste Advent	1 Dec.
Paschen	31 Maart.		

Quatertempers.

Den 20, 22 en 23 Febr.	Den 18, 20 en 21 Sept.
Den 22, 24 en 25 Mei.	Den 18, 20 en 21 Dec.

Joodsche Feestdagen.

Purimfeest	den 26 Februarij.
Paschen den 28 en 29 Maart, 3 en 4 April.	
Pinksteren of Wekenfeest den 17 en 18 Mei.	
Nieuwjaarsfeest	den 7 en 8 September.
Groote Verzoendag	den 16 September.
Loofhuttenfeest den 21, 22 en 28 September.	
Vreugde der Wet	den 29 September.

De Lente begint den 20 Maart	's avonds ten 11 u. 21 m.
De Zomer begint den 21 Junij	's avonds ten 8 u. 15 m.
De Herfst begint den 23 Sept.	's morg. ten 10 u. 17 m.
De Winter begint den 22 Dec.	's morg. ten 3 u. 54 m.

J A N U A R I J,

1	Dingsdag	NIEUW-JAARSDAG.	's av. op
2	Woensd.		9 21
3	Donderd.		10 36
4	Vrijdag		11 49
5	Zaturdag		's m. op
6	ZONDAG	<i>Drie Koningen.</i>	0 89
7	Maandag	Koppermaandag.	2 8
8	Dingsdag		3 13
9	Woensd.		4 17
10	Donderd.		5 17
11	Vrijdag		6 14
12	Zaturdag		7 8
13	ZONDAG		's av. on.
14	Maandag		8 27
15	Dingsdag		6 29
16	Woensd.		7 34
17	Donderd.		8 40
18	Vrijdag		9 48
19	Zaturdag	<i>Hare Maj. de Koningin Wed. verj.</i>	10 57
20	ZONDAG	H. N. Jezus.	's m. on.
21	Maandag		0 8
22	Dingsdag		1 21
23	Woensd.		2 37
24	Donderd.		3 52
25	Vrijdag	Pauli Bekeering.	5 8
26	Zaturdag		6 11
27	ZONDAG	Septuagesima.	7 8
28	Maandag	Agnes H. Driev. }	's av. op
29	Dingsdag		6 52
30	Woensd.		8 11
31	Donderd.		9 29

LOUWMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 18 m. langer.
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.	
1	12	3	50	8	13	3	54	u. m.
2	12	4	18	8	13	3	55	Laatste kw. in de <i>Weegschaal</i> 5 Jan. 'smorg. ten 9 2
3	12	4	46	8	13	3	57	Nieuwe M. in den <i>Steenbok</i> 13 Jan. 'smorg. ten 11 44
4	12	5	14	8	13	3	58	Eerste kw. in den <i>Stier</i>
5	12	5	41	8	12	3	59	21 Jan. 's morg. ten 10 4
6	12	6	7	8	12	4	0	Volle M. in den <i>Leeuw</i>
7	12	6	33	8	11	4	1	28 Jan. 's morg. ten 1 16
8	12	6	59	8	11	4	3	
9	12	7	24	8	10	4	4	<i>Venus</i> is morgenster; zij
10	12	7	49	8	10	4	5	komt op:
11	12	8	13	8	9	4	7	1 Jan. 's morg. ten 7 u. 7 m.
12	12	8	37	8	9	4	8	16 Jan. 's morg. ten 7 u. 32 m.
13	12	8	59	8	8	4	10	
14	12	9	22	8	7	4	12	<i>Mars</i> gaat onder:
15	12	9	43	8	6	4	13	1 Jan. 's morg. ten 7 u. 26 m.
16	12	10	4	8	5	4	15	16 Jan. 's morg. ten 6 u. 16 m.
17	12	10	24	8	4	4	17	<i>Jupiter</i> komt op:
18	12	10	44	8	3	4	18	1 Jan. 's av. ten 10 u. 29 m.
19	12	11	2	8	2	4	20	16 Jan. 's av. ten 9 u. 29 m.
20	12	11	20	8	1	4	21	
21	12	11	38	8	0	4	23	<i>Saturnus</i> gaat onder:
22	12	11	54	7	59	4	24	1 Jan. 's av. ten 11 u. 28 m.
23	12	12	10	7	57	4	26	16 Jan. 's av. ten 10 u. 30 m.
24	12	12	24	7	56	4	28	
25	12	12	38	7	55	4	30	
26	12	12	52	7	53	4	32	
27	12	13	4	7	52	4	34	
28	12	13	15	7	50	4	36	
29	12	13	26	7	49	4	38	
30	12	13	36	7	48	4	40	
31	12	13	45	7	46	4	42	

Zon in ♒ Aquarius, den 20.

F E B R U A R I J ,

1	Vrijdag		's av. op
2	Zaterdag	<i>Maria Lichtmis.</i>	11 53
3	ZONDAG	Sexagesima.	's m. op
4	Maandag		1 2
5	Dingsdag		2 7
6	Woensd.		3 9
7	Donderd.		4 7
8	Vrijdag		5 0
9	Zaterdag		5 47
10	ZONDAG	Quinquagesima.	6 28
11	Maandag		7 2
12	Dingsdag	Vastenavond	's av. on.
13	Woensd.	Aschdag H. Driev.	6 31
14	Donderd.		7 39
15	Vrijdag		8 48
16	Zaterdag		9 58
17	ZONDAG	Quadragesima Groote Vastenav.	11 10
18	Maandag		's m. on.
19	Dingsdag	<i>Z. M. Koning Willem III. verj.</i>	0 23
20	Woensd.	Quatert.	1 36
21	Donderd.		2 48
22	Vrijdag	Petri Cath. Quatert.	3 54
23	Zaterdag	Quatert.	4 54
24	ZONDAG	Reminiscere. S. Matth.	5 44
25	Maandag		6 25
26	Dingsdag		's av. op
27	Woensd.		7 0
28	Donderd.		8 47

SPROKKELMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 46 m. langer.
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.	
1	12	13	53	7	44	4	43	Laatste kw. in den <i>Scorpioen</i> 4 Febr. 's morg. ten 1 43
2	12	14	1	7	44	4	45	Nieuwe M. in den <i>Waterman</i> 12 Febr. 's morg. ten 5 54
3	12	14	8	7	42	4	47	Eerste kw. in de <i>Tweelingen</i> 19 Febr. 's av. ten 8 36
4	12	14	13	7	41	4	48	Volle M. in de <i>Maagd</i> 26 Febr. 's avonds ten 0 25
5	12	14	19	7	39	4	50	— —
6	12	14	23	7	37	4	52	<i>Venus</i> verliest zich in de morgenschemering.
7	12	14	26	7	35	4	54	<i>Mars</i> gaat onder:
8	12	14	29	7	33	4	56	1 Febr. 's morg. ten 5 u. 10 m.
9	12	14	31	7	32	4	58	16 Febr. 's morg. ten 4 u. 22 m.
10	12	14	32	7	30	5	0	<i>Jupiter</i> komt op:
11	12	14	32	7	28	5	2	1 Febr. 's av. ten 8 u. 21 m.
12	12	14	32	7	26	5	4	16 Febr. 's av. ten 7 u. 13 m.
13	12	14	31	7	24	5	6	<i>Saturnus</i> gaat onder:
14	12	14	29	7	22	5	7	1 Febr. 's av. ten 9 u. 35 m.
15	12	14	26	7	20	5	9	16 Febr. 's av. ten 8 u. 44 m.
16	12	14	23	7	18	5	11	
17	12	14	19	7	16	5	13	
18	12	14	14	7	14	5	15	
19	12	14	8	7	11	5	17	
20	12	14	2	7	9	5	19	
21	12	13	55	7	7	5	21	
22	12	13	47	7	5	5	23	
23	12	13	39	7	3	5	25	
24	12	13	30	7	1	5	26	
25	12	13	21	6	59	5	28	
26	12	13	11	6	57	5	30	
27	12	13	0	6	55	5	32	
28	12	12	49	6	53	5	34	

Zon in χ Pisces, den 19.

M A A R T,

1	Vrijdag		's av. op
2	Zaterdag		10 44
3	ZONDAG	Oculi.	11 32
4	Maandag		's m. op
5	Dingsdag		0 57
6	Woensd.		1 38
7	Donderd.		2 33
8	Vrijdag		3 43
9	Zaterdag		4 28
10	ZONDAG	Laetare.	5 3
11	Maandag		5 34
12	Dingsdag		6 2
13	Woensd.	Overijss. Bidd. voor het Gewas.	's av. on.
14	Donderd.		6 37
15	Vrijdag		7 48
16	Zaterdag		9 1
17	ZONDAG	Judica.	10 14
18	Maandag		11 28
19	Dingsdag		's m. on.
20	Woensd.		0 39
21	Donderd.		1 47
22	Vrijdag		2 47
23	Zaterdag		3 39
24	ZONDAG	Palmarum.	4 21
25	Maandag	Maria Boodschap.	4 37
26	Dingsdag		5 27
27	Woensd.		's av. op
28	Donderd.	Witte Dond. H. Driev.	7 8
29	Vrijdag	Goede Vrijd.	8 22
30	Zaterdag		9 33
31	ZONDAG	PASCHEN.	10 41

LENTEMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	De dagen worden gedurende deze maand 2 u. 7 m. langer.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.		m.
1	12	12	37	6	50	5	35	Laatste kw. in den <i>Schut-</i>
2	12	12	25	6	48	5	37	ter 5 Maart 's av. ten 8 30
3	12	12	12	6	46	5	39	Nieuwe M. in de <i>Visschen</i>
4	12	11	59	6	43	5	41	13 Maart 's avondsten 11 42
5	12	11	45	6	41	5	42	Eerste kw. in de <i>Kreeft</i>
6	12	11	31	6	38	5	44	21 Maart 's morg. ten 4 22
7	12	11	17	6	36	5	46	Volle M. in de <i>Weegschaal</i>
8	12	11	2	6	34	5	48	27 Maart 's avondsten 11 51
9	12	10	47	6	32	5	50	—
10	12	10	32	6	29	5	51	<i>Venus</i> treedt den 3 Maart
11	12	10	16	6	27	5	53	in bovenste <i>conjunctie</i> met
12	12	10	0	6	25	5	55	de zon, en wordt vervol-
13	12	9	43	6	23	5	57	gens <i>avondster</i> .
14	12	9	26	6	20	5	59	<i>Mars</i> gaat onder:
15	12	9	10	6	18	6	0	1 Maart 's morg. ten 3 u. 47 m.
16	12	8	52	6	15	6	2	16 Maart 's morg. ten 3 u. 11 m.
17	12	8	35	6	13	6	4	<i>Jupiter</i> komt op:
18	12	8	17	6	11	6	6	1 Maart 's av. ten 6 u. 13 m.
19	12	7	59	6	8	6	8	Den 9 Maart treedt zij in
20	12	7	41	6	6	6	9	<i>tegenstand</i> met de zon, en
21	12	7	23	6	3	6	11	is het overige der maand den
22	12	7	5	6	1	6	13	geheelen nacht zichtbaar.
23	12	6	47	5	59	6	15	<i>Saturnus</i> gaat onder:
24	12	6	28	5	57	6	17	1 Maart 's av. ten 8 u. 2 m.
25	12	6	9	5	54	6	18	16 Maart 's av. ten 7 u. 13 m.
26	12	5	51	5	52	6	20	Zij treedt den 31 Maart in
27	12	5	32	5	50	6	22	<i>conjunctie</i> met de zon.
28	12	5	14	5	48	6	24	
29	12	4	55	5	45	6	25	
30	12	4	37	5	43	6	27	
31	12	4	18	5	40	6	29	

Zon in γ Aries, den 20.

A P R I L,

1	Maandag	2° PAASCHDAG.	's av. op
2	Dingsdag		's m. op
3	Woensd.		0 44
4	Donderd.		1 37
5	Vrijdag		2 22
6	Zaturdag		3 1
7	ZONDAG	Quasimodo.	3 33
8	Maandag	<i>Princ. Wih Mar. Soph. Louis.</i>	4 4
9	Dingsdag	(<i>verj.</i>)	4 29
10	Woensd.		4 55
11	Donderd.		5 16
12	Vrijdag		's av. on.
13	Zaturdag		6 0
14	ZONDAG	Misericordia.	9 16
15	Maandag		10 30
16	Dingsdag		11 41
17	Woensd.		's m. on.
18	Donderd.		0 44
19	Vrijdag		1 38
20	Zaturdag		2 23
21	ZONDAG	Jubilate.	2 59
22	Maandag		3 30
23	Dingsdag		3 57
24	Woensd.		4 21
25	Donderd.		4 43
26	Vrijdag		's av. op
27	Zaturdag		8 28
28	ZONDAG	Cantate.	9 32
29	Maandag		10 33
30	Dingsdag		11 30

GRASMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		De dagen worden gedurende deze maand 2 u. 0 m. langer.
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.	
1	12	4	0	5	38	6	30	Laatste kw. in den <i>Steen-</i>
2	12	3	42	5	36	6	32	<i>bok</i> 4 April 's av. ten 4 9
3	12	3	23	5	33	6	34	Nieuwe M. in den <i>Ram</i>
4	12	3	6	5	31	6	35	12 April 's avonds ten 1 11
5	12	2	48	5	28	6	37	Eerste kw. in de <i>Kreeft</i>
6	12	2	30	5	26	6	39	19 April 's morg. ten 10 32
7	12	2	13	5	24	6	41	Volle M. in den <i>Scorpi-</i>
8	12	1	56	5	22	6	43	<i>oen</i> 26 Apr. 's morg. ten 11 45
9	12	1	39	5	19	6	44	—
10	12	1	22	5	17	6	46	<i>Venus</i> gaat onder:
11	12	1	6	5	15	6	48	1 April 's av. ten 7 u. 11 m.
12	12	0	50	5	13	6	50	16 April 's av. ten 8 u. 0 m.
13	12	0	34	5	10	6	51	—
14	12	0	19	5	8	6	53	<i>Mars</i> gaat onder:
15	12	0	4	5	5	6	54	1 April 's morg. ten 2 u. 36 m.
16	11	59	49	5	3	6	56	16 April 's morg. ten 2 u. 0 m.
17	11	59	35	5	1	6	58	—
18	11	59	20	4	59	7	0	<i>Jupiter</i> gaat onder:
19	11	59	7	4	57	7	1	1 April 's morg. ten 5 u. 16 m.
20	11	58	54	4	55	7	3	16 April 's morg. ten 4 u. 15 m.
21	11	58	41	4	53	7	5	—
22	11	58	28	4	51	7	7	<i>Saturnus</i> verliest zich in
23	11	58	16	4	49	7	8	de morgenschemering.
24	11	58	5	4	46	7	10	
25	11	57	54	4	44	7	11	
26	11	57	43	4	42	7	13	
27	11	57	33	4	40	7	15	
28	11	57	23	4	38	7	17	
29	11	57	14	4	36	7	18	
30	11	57	5	4	34	7	20	

Zon in ♋ Taurus, den 20.

M E I,

1	Woensd.	<i>Philippus en Jacobus.</i>	's m. op
2	Donderd.		0 18
3	Vrijdag	Kruisvinding.	1 0
4	Zaterdag		1 36
5	ZONDAG	Vocem.	2 6
6	Maandag	Kruisdag.	2 32
7	Dingsdag		2 56
8	Woensd.		3 19
9	Donderd.	CHRISTUS HEMELVAART.	3 41
10	Vrijdag		4 4
11	Zaterdag		's av. on.
12	ZONDAG	Exaudi.	3 13
13	Maandag		9 28
14	Dingsdag		10 36
15	Woensd.		11 35
16	Donderd.		's m. on.
17	Vrijdag		0 24
18	Zaterdag		1 3
19	ZONDAG	PINKSTER.	1 36
20	Maandag	2 ^e PINKSTERDAG.	2 3
21	Dingsdag		2 27
22	Woensd.	Quatert.	2 50
23	Donderd.		3 13
24	Vrijdag	Quatert.	3 37
25	Zaterdag	Quatert.	4 3
26	ZONDAG	Dom. Trin. H. Driev.	's av. op
27	Maandag		9 22
28	Dingsdag		10 14
29	Woensd.		10 59
30	Donderd.	Sacrament.	11 36
31	Vrijdag		's m. op

BLOEIMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.	Zons Ondergang.	De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 33 m. langer.
	u.	m.	s.			
1	11	56	57	4 31	7 23	Laatste kw. in den <i>Waterman</i> 4 Mei 's morg. ten 11 10
2	11	56	50	4 29	7 25	Nieuwe M. in den <i>Stier</i> 11 Mei 's morg. ten 11 33
3	11	56	43	4 27	7 27	Eerste kw. in den <i>Leeuw</i> 18 Mei 's avonds ten 4 17
4	11	56	37	4 25	7 28	Volle M. in den <i>Schutter</i> 26 Mei 's morg. ten 0 32
5	11	56	30	4 24	7 30	
6	11	56	26	4 22	7 31	<i>Venus</i> gaat onder:
7	11	56	21	4 20	7 33	1 Mei 's av. ten 8 u. 51 m.
8	11	56	17	4 18	7 35	16 Mei 's av. ten 9 u. 36 m.
9	11	56	14	4 16	7 36	
10	11	56	11	4 15	7 38	<i>Mars</i> gaat onder:
11	11	56	8	4 13	7 39	1 Mei 's morg. ten 1 u. 27 m.
12	11	56	7	4 11	7 41	16 Mei 's morg. ten 0 u. 49 m.
13	11	56	6	4 9	7 43	
14	11	56	5	4 8	7 44	<i>Jupiter</i> gaat onder:
15	11	56	5	4 6	7 46	1 Mei 's morg. ten 3 u. 14 m.
16	11	56	5	4 5	7 47	16 Mei 's morg. ten 2 u. 14 m.
17	11	56	7	4 3	7 49	
18	11	56	8	4 2	7 51	<i>Saturnus</i> komt op:
19	11	56	10	4 0	7 52	1 Mei 's morg. ten 4 u. 2 m.
20	11	56	13	3 59	7 54	16 Mei 's morg. ten 3 u. 6 m.
21	11	56	16	3 57	7 55	
22	11	56	20	3 56	7 57	
23	11	56	24	3 55	7 58	
24	11	56	29	3 54	8 0	
25	11	56	35	3 52	8 1	
26	11	56	40	3 51	8 3	
27	11	56	47	3 50	8 4	
28	11	56	53	3 49	8 6	
29	11	57	1	3 48	8 7	
30	11	57	8	3 47	8 8	
31	11	57	16	3 46	8 9	

Zon in Π Gemini, den 21.

J U N I J,

1	Zaturdag		's m. op
2	ZONDAG		0 36
3	Maandag		1 0
4	Dingsdag		1 23
5	Woensd.		1 44
6	Donderd.		2 6
7	Vrijdag		2 30
8	Zaturdag		2 58
9	ZONDAG		3 31
10	Maandag		's av. on.
11	Dingsdag		9 24
12	Woensd.		10 20
13	Donderd.	<i>Prins Willem Fred. Hend. verj.</i>	11 4
14	Vrijdag		11 39
15	Zaturdag		's m. on.
16	ZONDAG	<i>Dank- en Beded.</i>	0 9
17	Maandag	<i>Hare Maj. de Koningin verj.</i>	0 34
18	Dingsdag	<i>Overwinning bij Waterloo.</i>	0 57
19	Woensd.		1 20
20	Donderd.		1 43
21	Vrijdag		2 8
22	Zaturdag		2 36
23	ZONDAG		3 9
24	Maandag	<i>Johan Babtist.</i>	's av. op
25	Dingsdag		8 57
26	Woensd.		9 37
27	Donderd.		10 12
28	Vrijdag	<i>Vast</i>	10 40
29	Zaturdag	<i>Petrus en Paulus.</i>	11 8
30	ZONDAG		11 28

ZOMERMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.	Zons Ondergang.	De dagen worden van 1—21 Jun. 21 m. langer; vervolgens tot aan het einde der maand 5 m. korter.
	u.	m.	s.	u. m.	u. m.	
1	11	57	25	3 45	8 10	Laatste kw. in de <i>Vischen</i> 3 Junij's morg. ten 4 11
2	11	57	34	3 45	8 11	Nieuwe M. in de <i>Tweelingen</i> 10 Junij's morg. ten 7 44
3	11	57	44	3 44	8 12	Eerste kw. in de <i>Maagd</i> 16 Junij's avonds ten 10 47
4	11	57	53	3 43	8 13	Volle M. in den <i>Steenbok</i> 24 Junij's avonds ten 2 35
5	11	58	4	3 42	8 14	—
6	11	58	14	3 41	8 15	<i>Venus</i> gaat onder: 1 Junij's av. ten 10 u. 10 m.
7	11	58	25	3 41	8 16	16 Junij's av. ten 10 19 m.
8	11	58	36	3 40	8 17	<i>Mars</i> gaat onder: 1 Junij's morg. ten 0 u. 7 m.
9	11	58	48	3 40	8 17	16 Junij's av. ten 11 u. 23 m.
10	11	58	59	3 39	8 18	<i>Jupiter</i> gaat onder: 1 Junij's morg. ten 1 u. 12 m.
11	11	59	11	3 39	8 19	16 Junij's morg. ten 0 u. 15 m.
12	11	59	24	3 39	8 20	<i>Saturnus</i> komt op: 1 Junij's morg. ten 2 u. 6 m.
13	11	59	36	3 39	8 20	16 Junij's morg. ten 1 u. 10 m.
14	11	59	48	3 39	8 21	
15	12	0	1	3 38	8 21	
16	12	0	14	3 38	8 22	
17	12	0	27	3 38	8 22	
18	12	0	40	3 38	8 23	
19	12	0	52	3 38	8 23	
20	12	1	5	3 38	8 24	
21	12	1	18	3 38	8 24	
22	12	1	31	3 39	8 24	
23	12	1	44	3 39	8 25	
24	12	1	57	3 39	8 25	
25	12	2	10	3 40	8 25	
26	12	2	22	3 40	8 25	
27	12	2	35	3 41	8 25	
28	12	2	47	3 41	8 25	
29	12	2	59	3 42	8 24	
30	12	3	11	3 42	8 24	

Zon in ♋ Cancer, den 21.

J U L I J,

1	Maandag		'sav. op
2	Dingsdag	Maria Visitatic.	's m. op
3	Woensd.		0 10
4	Donderd.		0 33
5	Vrijdag		0 57
6	Zaterdag		1 26
7	ZONDAG		2 2
8	Maandag		2 47
9	Dingsdag		'sav. on.
10	Woensd.		3 57
11	Donderd.		9 37
12	Vrijdag		10 11
13	Zaterdag		10 38
14	ZONDAG		11 3
15	Maandag		11 26
16	Dingsdag		11 49
17	Woensd.		's m. on.
18	Donderd.		0 14
19	Vrijdag	Hondsdagen begin.	0 40
20	Zaterdag		1 11
21	ZONDAG		1 47
22	Maandag		2 30
23	Dingsdag		3 18
24	Woensd.		'sav. op
25	Donderd.	St. Jacob.	3 44
26	Vrijdag		9 11
27	Zaterdag		9 34
28	ZONDAG		9 56
29	Maandag		10 16
30	Dingsdag		10 37
31	Woensd.		11 0

HOOIMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 9 m. korter.
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.	
1	12	3	23	3	43	8	24	Laatste kw. in den <i>Ram</i>
2	12	3	34	3	43	8	24	2 Julij 's avonds ten 6 23
3	12	3	46	3	44	8	23	Nieuwe M. in de <i>Kreeft</i>
4	12	3	57	3	45	8	23	9 Julij 's avonds ten 2 52
5	12	4	7	3	45	8	22	Eerste kw. in de <i>Weeg-</i> <i>schaal</i> 16 Jul. 's morg t. 7 6
6	12	4	18	3	46	8	22	Volle M. in den <i>Water-</i> <i>man</i> 24 Jul. 's morg. ten 5 48
7	12	4	28	3	47	8	21	—
8	12	4	38	3	48	8	20	<i>Venus</i> gaat onder:
9	12	4	47	3	49	8	20	1 Julij 's av. ten 10 u. 9 m.
10	12	4	56	3	51	8	19	16 Julij 's av. ten 9 u. 45 m.
11	12	5	4	3	52	8	19	—
12	12	5	12	3	53	8	18	<i>Mars</i> gaat onder:
13	12	5	20	3	54	8	17	1 Julij 's av. ten 10 u. 40 m.
14	12	5	27	3	55	8	16	16 Julij 's av. ten 9 u. 56 m.
15	12	5	34	3	56	8	15	—
16	12	5	40	3	57	8	14	<i>Jupiter</i> gaat onder:
17	12	5	45	3	59	8	13	1 Julij 's av. ten 11 u. 13 m.
18	12	5	50	4	0	8	12	16 Julij 's av. ten 10 u. 18 m.
19	12	5	55	4	1	8	11	—
20	12	5	59	4	3	8	10	<i>Saturnus</i> komt op:
21	12	6	2	4	4	8	8	1 Julij 's morg ten 0 u. 12 m.
22	12	6	5	4	5	8	7	16 Julij 's av. ten 11 u. 11 m.
23	12	6	7	4	7	8	5	—
24	12	6	9	4	8	8	4	—
25	12	6	10	4	10	8	2	—
26	12	6	10	4	11	8	1	—
27	12	6	10	4	13	7	59	—
28	12	6	9	4	14	7	58	—
29	12	6	8	4	16	7	56	—
30	12	6	6	4	17	7	55	—
31	12	6	4	4	19	7	53	—

Zon in Ω Leo, den 23.

AUGUSTUS,

1	Donderd.		's av. op
2	Vrijdag		11 38
3	Zaturdag		's m. op
4	ZONDAG		0 36
5	Maandag		1 26
6	Dingsdag		2 27
7	Woensd.	St. Albert.	's av. on.
8	Donderd.		8 7
9	Vrijdag		8 38
10	Zaturdag	St. Laurens.	9 4
11	ZONDAG		9 29
12	Maandag		9 33
13	Dingsdag		10 17
14	Woensd.	Vast.	10 43
15	Donderd.	Maria Hemelvaart.	11 13
16	Vrijdag		11 48
17	Zaturdag		's m. on.
18	ZONDAG		0 28
19	Maandag	Hondsagen einde.	1 14
20	Dingsdag		2 7
21	Woensd.		3 6
22	Donderd.		's av. op
23	Vrijdag		7 39
24	Zaturdag	St. Bartholomeus.	8 1
25	ZONDAG		8 22
26	Maandag		8 43
27	Dingsdag		9 8
28	Woensd.		9 29
29	Donderd.	St. Jans Onthoofding.	9 58
30	Vrijdag		10 32
31	Zaturdag		11 16

OOGSTMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		De dagen worden gedurende deze maand i u 56 m. korter.
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.	
1	12	6	1	4	20	7	52	Laatste kw. in den <i>Stier</i>
2	12	5	57	4	22	7	50	1 Aug. 's morg. ten 5 41
3	12	5	53	4	23	7	48	Nieuwe M. in den <i>Leeuw</i>
4	12	5	48	4	25	7	46	7 Aug. 's avonds ten 9 58
5	12	5	43	4	26	7	45	Eerste kw. in den <i>Scorpioen</i>
6	12	5	37	4	28	7	43	14 Aug. 's av. ten 6 11
7	12	5	30	4	30	7	41	Volle M. in den <i>Waterman</i>
8	12	5	23	4	32	7	39	22 Aug. 's av. ten 9 36
9	12	5	15	4	33	7	37	Laatste kw. in de <i>Tweelingen</i>
10	12	5	7	4	35	7	35	30 Aug. 's av. ten 2 42
11	12	4	58	4	37	7	33	—
12	12	4	49	4	39	7	31	<i>Venus</i> gaat onder:
13	12	4	39	4	40	7	29	1 Aug. 's av. ten 9 u. 10 m.
14	12	4	28	4	42	7	27	16 Aug. 's av. ten 8 u. 34 m.
15	12	4	17	4	43	7	25	<i>Mars</i> gaat onder:
16	12	4	5	4	45	7	23	1 Aug. 's av. ten 9 u. 8 m.
17	12	3	53	4	46	7	21	16 Aug. 's av. ten 8 u. 23 m.
18	12	3	40	4	48	7	19	<i>Jupiter</i> gaat onder:
19	12	3	27	4	50	7	17	1 Aug. 's av. ten 9 u. 19 m.
20	12	3	13	4	51	7	15	16 Aug. 's av. ten 8 u. 25 m.
21	12	2	59	4	53	7	13	<i>Saturnus</i> komt op:
22	12	2	44	4	55	7	11	1 Aug. 's av. ten 10 u. 8 m.
23	12	2	29	4	57	7	9	16 Aug. 's av. ten 9 u. 9 m.
24	12	2	13	4	58	7	7	
25	12	1	57	5	0	7	5	
26	12	1	41	5	1	7	3	
27	12	1	24	5	3	7	0	
28	12	1	7	5	5	6	58	
29	12	0	49	5	6	6	56	
30	12	0	31	5	8	6	53	
31	12	0	13	5	10	6	51	

Zon in *my Virgo*, den 23.

S E P T E M B E R ,

1	ZONDAG		's m. op
2	Maandag		0 10
3	Dingsdag		1 18
4	Woensd.	<i>Kroonprins Will. Nicol. Alex.</i>	2 30
5	Donderd.	<i>(Fred. Karel Hendr. verj.</i>	3 52
6	Vrijdag		's av. on.
7	Zaterdag		7 28
8	ZONDAG	<i>Maria Geboorte.</i>	7 53
9	Maandag		8 18
10	Dingsdag		8 44
11	Woensd.		9 13
12	Donderd.		9 46
13	Vrijdag		10 24
14	Zaterdag	<i>Kruisverheffing.</i>	11 9
15	ZONDAG	<i>Prins Will. Fred. Maur. Alex.</i>	's m. on.
16	Maandag	<i>(Hendr. Karel. verj.</i>	0 0
17	Dingsdag	<i>St. Lambert.</i>	0 56
18	Woensd.	<i>Quatert.</i>	1 57
19	Donderd.		3 1
20	Vrijdag	<i>Quatert.</i>	4 7
21	Zaterdag	<i>Quatert. St. Mattheus.</i>	's av. op
22	ZONDAG		6 48
23	Maandag		7 10
24	Dingsdag		7 33
25	Woensd.		8 0
26	Donderd.		8 33
27	Vrijdag		9 12
28	Zaterdag		10 1
29	ZONDAG	<i>St. Michiel.</i>	11 1
30	Maandag		's m. op

HERFSTMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		De dagen worden gedurende deze maand 2 u. 0 m. korter.
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.	
1	11	59	55	5	12	6	48	Nieuwe M. in de <i>Maagd</i> u. m.
2	11	59	36	5	13	6	46	6 Sept. 's morg. ten 5 53
3	11	59	17	5	15	6	44	Eerste kw. in den <i>Schut-</i>
4	11	58	58	5	16	6	42	ter 13 Sept. 's morg. ten 8 45
5	11	58	38	5	18	6	39	Volle M. in de <i>Visschen</i>
6	11	58	18	5	20	6	37	21 Sept. 's avonds ten 1 5
7	11	57	58	5	21	6	35	Laatste kw. in de <i>Kreeft</i>
8	11	57	38	5	23	6	33	28 Sept. 's avonds ten 10 17
9	11	57	18	5	25	6	30	— — —
10	11	56	57	5	26	6	28	<i>Venus</i> gaat onder:
11	11	56	37	5	28	6	25	1 Sept. 's av. ten 7 u. 53 m.
12	11	56	16	5	30	6	23	16 Sept. 's av. ten 7 u. 17 m.
13	11	55	55	5	32	6	21	<i>Mars</i> gaat onder:
14	11	55	34	5	34	6	18	1 Sept. 's av. ten 7 u. 36 m.
15	11	55	13	5	35	6	16	16 Sept. 's av. ten 6 u. 52 m.
16	11	54	52	5	37	6	13	<i>Jupiter</i> gaat onder:
17	11	54	31	5	38	6	11	1 Sept. 's av ten 7 u. 27 m.,
18	11	54	10	5	40	6	9	en treedt den 26 Sept. in
19	11	53	48	5	42	6	6	<i>conjunctie</i> met de zon.
20	11	53	27	5	43	6	4	<i>Saturnus</i> komt op:
21	11	53	6	5	45	6	1	1 Sept. 's av. ten 8 u. 6 m.
22	11	52	45	5	47	5	59	16 Sept. 's av. ten 7 u. 5 m.
23	11	52	24	5	49	5	57	
24	11	52	4	5	50	5	54	
25	11	51	43	5	52	5	52	
26	11	51	23	5	53	5	49	
27	11	51	2	5	55	5	47	
28	11	50	42	5	57	5	45	
29	11	50	23	5	58	5	42	
30	11	50	3	6	0	5	40	

Zon in ♎ Libra, den 23.

O C T O B E R ,

1	Dingsdag		's m. op
2	Woensd.		1 27
3	Donderd.		2 47
4	Vrijdag		4 8
5	Zaturdag		's av. on.
6	ZONDAG		6 16
7	Maandag		6 42
8	Dingsdag		7 10
9	Woensd.		7 41
10	Donderd.	Victor.	8 18
11	Vrijdag		9 1
12	Zaturdag		9 50
13	ZONDAG	Maria van Rem.	10 45
14	Maandag		11 45
15	Dingsdag		's m. on.
16	Woensd.	St. Gallus.	0 47
17	Donderd.		1 52
18	Vrijdag	St. Lucas.	3 0
19	Zaturdag		4 8
20	ZONDAG		5 17
21	Maandag		's av. op
22	Dingsdag		6 3
23	Woensd.		6 33
24	Donderd.		7 10
25	Vrijdag		7 57
26	Zaturdag		8 53
27	ZONDAG		9 59
28	Maandag	Simon en Judas.	11 12
29	Dingsdag		's m. op
30	Woensd.		0 29
31	Donderd.		1 49

W I J N M A A N D.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		De dagen worden gedurende deze maand 2 u. 3 m. korter.
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.	
1	11	49	44	6	2	5	38	
2	11	49	25	6	3	5	35	Nieuwe M. in de <i>Weeg-</i>
3	11	49	7	6	5	5	33	<i>schaal</i> 5 Oct. 's av. ten 3 20
4	11	48	48	6	7	5	31	Eerste kw. in den <i>Steen-</i>
5	11	48	30	6	8	5	29	<i>bok</i> 13 Oct. 's morg. ten 2 54
6	11	48	13	6	10	5	26	Volle M. in den <i>Ram</i>
7	11	47	56	6	12	5	24	21 Oct. 's morgensten 3 35
8	11	47	39	6	14	5	22	Laatste kw. in den <i>Leeuw</i>
9	11	47	23	6	16	5	19	28 Oct. 's morgens ten 5 24
10	11	47	7	6	17	5	17	—
11	11	46	51	6	19	5	14	<i>Venus</i> gaat onder:
12	11	46	36	6	21	5	12	1 Oct. 's av. ten 6 u. 43 m.
13	11	46	22	6	23	5	10	16 Oct. 's av. ten 6 u. 16 m.
14	11	46	8	6	25	5	7	Den 26 Oct. bereikt zij
15	11	45	54	6	26	5	5	haren grootsten glans.
16	11	45	42	6	28	5	3	<i>Mars</i> verliest zich in de
17	11	45	29	6	30	5	1	avondschemering.
18	11	45	17	6	32	4	59	<i>Jupiter</i> komt op:
19	11	45	6	6	34	4	57	1 Oct. 's morg. ten 5 u. 42 m.
20	11	44	56	6	35	4	55	16 Oct. 's morg. ten 4 u. 58 m.
21	11	44	46	6	37	4	53	<i>Saturnus</i> treedt den 11
22	11	44	37	6	39	4	50	Oct. in <i>tegenstand</i> met de
23	11	44	28	6	41	4	48	zon; en is, immers het grootst
24	11	44	20	6	43	4	46	gedeelte der maand, bijna
25	11	44	13	6	44	4	44	den ganschen nacht zichtbaar.
26	11	44	7	6	46	4	42	
27	11	44	1	6	48	4	40	
28	11	43	56	6	50	4	38	
29	11	43	52	6	52	4	36	
30	11	43	49	6	54	4	34	
31	11	43	46	6	56	4	32	

Zon in η Scorpio, den 23.

N O V E M B E R ,

1	Vrijdag	<i>Allerheiligen.</i>	's m. op
2	Zaterdag	Allerzielen.	4 28
3	ZONDAG	St. Hubert.	5 44
4	Maandag		's av. on.
5	Dingsdag		5 37
6	Woensd.	Overijss. Dankd. voor het Gewas.	6 12
7	Donderd.	St. Willebrordus.	6 52
8	Vrijdag		7 39
9	Zaterdag		8 32
10	ZONDAG		9 30
11	Maandag	St. Marten.	10 32
12	Dingsdag	St. Lebuinus.	11 36
13	Woensd.		's m. on.
14	Donderd.		0 42
15	Vrijdag		1 49
16	Zaterdag		2 58
17	ZONDAG		4 9
18	Maandag		5 22
19	Dingsdag	Oct. St. Lebuinus.	's av. op
20	Woensd.		5 6
21	Donderd.	Maria Presentatie.	5 50
22	Vrijdag		6 44
23	Zaterdag		7 48
24	ZONDAG		9 0
25	Maandag	St. Catharina H. Drievuld.	10 18
26	Dingsdag		11 36
27	Woensd.		's m. op
28	Donderd.		0 54
29	Vrijdag		2 11
30	Zaterdag	St. Andreas.	3 27

SLAGTMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 32 m. korter.
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.	
1	11	43	44	6	57	4	30	Nieuwe M. in den <i>Scorpi-</i>
2	11	43	43	6	59	4	29	<i>oen</i> 4 Nov. 's morg. ten 3 5
3	11	43	43	7	1	4	27	Eerste kw. in den <i>Water-</i>
4	11	43	44	7	3	4	25	<i>man</i> 11 Nov. 's av. ten 11 39
5	11	43	45	7	5	4	23	Volle M. in den <i>Stier</i>
6	11	43	48	7	7	4	21	19 Nov. 's avonds ten 4 59
7	11	43	51	7	9	4	19	Laatste kw. in de <i>Mangd</i>
8	11	43	55	7	11	4	17	26 Nov. 's avonds ten 0 57
9	11	44	0	7	13	4	16	<i>Venus</i> gaat onder:
10	11	44	5	7	14	4	15	1 Nov. 's av. ten 5 u. 55 m.
11	11	44	12	7	16	4	13	16 Nov. 's av. ten 5 u. 35 m.
12	11	44	19	7	18	4	11	<i>Mars</i> treedt den 29 No-
13	11	44	27	7	20	4	10	vember in <i>conjunctie</i> met
14	11	44	36	7	22	4	8	de zon.
15	11	44	46	7	23	4	7	<i>Jupiter</i> komt op:
16	11	44	57	7	25	4	5	1 Nov. 's morg. ten 4 u. 17 m.
17	11	45	8	7	27	4	3	16 Nov. 's morg. ten 3 u. 35 m.
18	11	45	20	7	29	4	1	<i>Saturnus</i> gaat onder:
19	11	45	33	7	30	4	0	1 Nov. 's morg. ten 4 u. 49 m.
20	11	45	47	7	31	3	59	16 Nov. 's morg. ten 3 u. 44 m.
21	11	46	2	7	33	3	58	
22	11	46	18	7	35	3	57	
23	11	46	34	7	37	3	56	
24	11	46	51	7	39	3	55	
25	11	47	9	7	40	3	54	
26	11	47	28	7	42	3	53	
27	11	47	47	7	44	3	52	
28	11	48	7	7	45	3	51	
29	11	48	28	7	46	3	50	
30	11	48	50	7	47	3	50	

Zon in → Sagittarius, den 22.

D E C E M B E R,

1	ZONDAG	1 Advent.	's m. op
2	Maandag		8 58
3	Dingsdag		's av. on.
4	Woensd.	Vast.	4 48
5	Donderd.		8 29
6	Vrijdag	St. Nicolaas. Vast.	6 20
7	Zaturdag		7 17
8	ZONDAG	2 Advent. <i>Maria Ontvangenis.</i>	8 18
9	Maandag		9 21
10	Dingsdag		10 26
11	Woensd.	Vast.	11 31
12	Donderd.		's m. on.
13	Vrijdag	Vast.	0 38
14	Zaturdag		1 47
15	ZONDAG	3 Advent.	2 58
16	Maandag		4 11
17	Dingsdag		5 27
18	Woensd.	Quatert. Vast.	6 43
19	Donderd.		's av. op
20	Vrijdag	Quaterf. Vast.	8 31
21	Zaturdag	St. Thomas. Quatert.	6 43
22	ZONDAG	4 Advent.	8 1
23	Maandag		9 22
24	Dingsdag	Vast.	10 42
25	Woensd.	CHRISTUS GEBORTE.	's m. op
26	Donderd.	2° KERSDAG.	0 0
27	Vrijdag	St. Johan Evangelist.	1 16
28	Zaturdag	Onschuldige Kinder.	2 31
29	ZONDAG		3 44
30	Maandag		4 58
31	Dingsdag	Silvester.	6 2

WINTERMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		De dagen worden van 1—22 Dec. 26 m. korter; vervolgens tot aan het einde der maand 6 m. langer.
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.	
1	11	49	12	7	48	3	49	u. m.
2	11	49	35	7	51	3	48	Nieuwe M. in den Schut-
3	11	49	59	7	52	3	48	ter 3 Dec. 's av. ten 5 41
4	11	50	23	7	54	3	47	Eerste kw. in de Vis-
5	11	50	48	7	55	3	47	schen 11 Dec. 's av. ten 9 1
6	11	51	13	7	57	3	46	Volle M. in de Tweelin-
7	11	51	39	7	58	3	46	gen 19 Dec. 's morg. ten 5 27
8	11	52	5	7	59	3	46	Laatste kw. in de Weeg-
9	11	52	32	8	0	3	45	schaal 25 Dec. 's av. ten 9 48
10	11	52	59	8	2	3	44	—
11	11	53	27	8	3	3	44	Venus gaat onder:
12	11	53	55	8	4	3	44	1 Dec. 's avonds ten 4 u. 57 m.;
13	11	54	23	8	5	3	44	allengs verliest zij zich echter
14	11	54	52	8	6	3	44	in de avondschemering,
15	11	55	20	8	6	3	44	den 16 Dec. treedt zij in
16	11	55	50	8	7	3	44	benedenste conjunctie met
17	11	56	19	8	8	3	44	de zon en wordt daarna
18	11	56	48	8	9	3	44	wederom morgenster.
19	11	57	18	8	9	3	45	Mars verliest zich in de
20	11	57	48	8	10	3	45	morgenschemering.
21	11	58	18	8	10	3	45	Jupiter komt op:
22	11	58	48	8	11	3	46	1 Dec. 's morg. ten 2 u. 51 m.
23	11	59	7	8	11	3	47	16 Dec. 's morg. ten 2 u. 6 m.
24	11	59	47	8	12	3	47	Saturnus gaat onder:
25	12	0	17	8	12	3	48	1 Dec. 's morg. ten 2 u. 42 m.
26	12	0	47	8	13	3	48	16 Dec. 's morg. ten 1 u. 41 m.
27	12	1	17	8	13	3	49	
28	12	1	47	8	13	3	50	
29	12	2	16	8	13	3	51	
30	12	2	45	8	13	3	52	
31	12	3	14	8	13	3	53	

Zon in ♄ Capric., den 22.

GENEALOGIE

VAN HET

KONINKLIJKE HUIS.

-
- 19 Jan. 1795. *H. M. de Koningin-Weduwe.*
 1 Febr. 1808. *Prinses Frederik.*
 19 — 1817. **Z. M. den KONING.**
 28 — 1797. *Prins Frederik, Oom des Konings.*
 8 April 1824. *Prinses Sophia, Erf-Groot-Hertogin van Saxon-Weimar-Eisenach, Zuster des Konings.*
 9 Mei 1810. *Prinses Marianne, vroeger Gemalin van Prins Albert van Pruissen, Tante des Konings.*
 13 Junij 1820. *Prins Hendrik, Broeder des Konings.*
 17 — 1818. **H. M. de KONINGIN.**
 5 Julij 1841. *Prinses Maria, Dochter van Prins Frederik.*
 5 Aug. 1828. *Prinses Louisa, Dochter van Prins Frederik.*
 4 Sept. 1840. **De KROONPRINS.**
 15 — 1843. *Prins Maurits, 2de Zoon des Konings.*
-

PROCEDURE

OVER GOEDEREN VAN DEN

A A R T S B I S S C H O P

VAN

D R O N T H E I M .

In de geschiedenis van Noorwegen komt Olaus, Aartsbisschop van Drontheim, als een hevig tegenstander der Kerkhervorming voor. De bekende Koning Christiaan II., gehuwd met Elisabeth, zuster van Karel V., was in 1523 gevlugt, en de kroon van Denemarken en Noorwegen werd aan zijnen oom, Frederik, Hertog van Sleeswijk en Holstein, aangeboden, wiens zoon, onder den naam van Christiaan III., in 1534 opvolgde. De verdrevene Koning Christiaan II. had intusschen pogingen aangewend, om zijne rijken te heroveren en bij den Aartsbisschop van Drontheim eene krachtige hulp gevonden. „ In „ Noorwegen (meldt *Schröckh, Christ. Kirchengeschichte seit der Reformation* II. s. „ 100) hadden wel alle inwoners aan deze

„ zijde van het gebergte — welke streken *Su-*
„ *derfields* genoemd worden — omtrent het
„ jaar 1536, Christiaan III. als Koning, en
„ de reformatie als nuttig en noodzakelijk er-
„ kend. Maar aan gene zijde van het geberg-
„ te, of in de *Nordenfields*, verzette zich de
„ Aartsbisschop van Drontheim, Olaus, met
„ de grootste hevigheid. Toen dus de Koning
„ in het genoemde jaar een gezantschap der-
„ waarts zond, om ook dit gedeelte van het
„ Rijk tot zijnen pligt te brengen, verwekte
„ de Aartsbisschop zulk eenen opstand onder
„ het volk, dat niet slechts de onderhandel-
„ gen afgebroken, maar zelfs één van de ge-
„ zanten vermoord werd. Zijn overmoed was
„ bijzonder daardoor zoo hoog geklommen,
„ dat Karel V. zelf aan hem geschreven en
„ hem verzocht had, hij zoude Noorwegen
„ aan Christiaan II. en deszelfs schoonzoon,
„ Paltzgraaf Frederik, trachten te bezor-
„ gen. Hij bevond echter spoedig, dat hij
„ tot tegenstand tegen den regtmatigen Ko-
„ ning te zwak was, wiens getrouwe aan-
„ hangers midden in Noorwegen vestingen be-
„ zaten. Hij vroeg hem dus in 1537 om ver-
„ giffenis, maar ook om behoud zijner waar-
„ digheid, en beloofde, hem op deze voor-
„ waarde te huldigen. In plaats van antwoord
„ zond de Koning schepen met krijgsvolk
„ naar Noorwegen. De Aartsbisschop, die er
„ berigt van kreeg, liet vier schepen met zij-
„ ne en met kerkegoederen beladen en vlugt-
„ te daarmede naar de Nederlanden." Wat er

van deze goederen geworden is, vinden wij in het archief van Deventer, in eene menigte nog niet onderzochte stukken, van wier inhoud wij, zoo kort mogelijk, verslag zullen geven. Eene Memorie, daaromtrent voorhanden, waarschijnlijk uit de eerste dagen van 1547, die den loop der zaak geregeld voorstelt, zullen wij met ophelderingen en bijvoegselen vergezellen.

Soe ist anfencklick, dat die Ertzbischof van Dronthen wijckende ende vertreckende vt Noirwegen, mit zich genoemen ende vt den lande van Noirwegen inden landen van herwertzouer gebracht hefft voell kerckenguederen, als kelcken, monstrantien, ciborien, misgewaeden, een bisschopshoet, een bisschopsstaff, sanct Olaus biell, ende anders, ende alle desse kerckenguederen synnen gelacht ende bewaert gewest in een tonne ende een lange kiste. Dair beneffens mede ouergebracht een halue tonne ende dairynne besloten zekere wertlicke clenodien toebehorich (woe dair by beuonden ende bekondtschapet) den nagelaten kinderen van heeren Niels Luycken, Ridder in Noirwegen gewest, vermoge certificatie hierby wesende, dairom oick die bloetzverwanten van den seluen kinderen geuordert hebben vermoge eins sendebriefs en volmachtbrief (1). — Mit desse kiste, tonne ende

---

(1) Wat de goederen van Niels (Nikolaas) Luycken betreft, in de halve ton werd gevonden eene verklaring

halve tonne is der Ertzbisschop vurs. irstlicken angerijuit en gekoemen in Hollandt, ende vermitz die koepluyden ende bergevairs van

---

van den Aartsbisschop in het Deensch of Noorsch, met de hand van zijnen kapellaan geschreven en behoorlijk gezegeld, dat hij die goederen op zijn slot Steenwickholm van den ridder voorn. aangenomen had, om ze voor hem of zijne erfgenamen te bewaren. De acte is van 2^{den} Mei 1534. Hetzelfde getuigden in 1538 deken, aartsdiaken en kapittel van Drontheim. Ter instantie van Gaudo van Drontheim, zusterszoon van den Aartsbisschop, verschenen te Deventer, in 1538, voor burgemeesteren, schepenen en raad, de drie Nooren, Peter Oetlieue, Jacob Zwaenssen, priesters uit het sticht Drontheim, en Yuer Torstenssoen, schrijver van den Aartsbisschop, en verklaarden bij solemnelen eede, dat, daar de ridder voornoemd, in tijd van oorlog, geen' burg, huis of slot van geweld hebbende, zijne kleinooden en gereede goederen in handen van den Aartsbisschop op Steenwickholm gesteld had, en deze die ook ten gunste van den ridder voor hem of zijne erfgenamen in bewaring genomen had; dat de Aartsbisschop, toen hij zelf vlugtte, die goederen naar Holland gebragt en, in hunne tegenwoordigheid en met hunne hulp, te Enkhuizen in de halve ton gepakt had, daarbij verklarende (gelijk hij ook den laatstgenoemde geboden had, zulks in een register op te teekenen) dat deze goederen aan niemand anders toebehoorden, dan aan de nagelatene kinderen van Niels Luycken.

Intusschen gaf vrouw Ingerth Ottesdochter, schoonmoeder van Niels Luycken, in 1539, aan twee burgers van Deventer volmagt, om de goederen, die aan hare kleinkinderen toebehoorden, te ontvangen en de schulden, die zij er mogten hebben, te betalen. Ook Juer Luycken, broeder van Niels en voogd der minderjarige kinderen, had zich met hetzelfde verzoek tot de regering der stad gewend d.d. Coppenhagen St Lucasdag 1538. Zijn verzoek werd door den Koning van Denemarken en Noorwegen ondersteund. In de kopij van eenen brief

Deunter voele negociatien ende verhandtiringe plegen thebben mit den seluen Ertzbisschop in wertlicken koepmansschapen ende die selue heer den vurs. koepluyden van Deunter ende anderen merckelicken schuldich wass, hefft hy die selue kiste, tonne en halue tonnen mitten guederen dairynne wesende gesandt vt den lande van Hollandt bynnen der stadt Deunter, heymelicker wise buten wille ende weten van Burgermeisteren, Scepen ende raidt der stadt Deunter ten huysen van salige Johan die Quaide, om dat syne creditoren altoes oire betaellinge dair aen solden mogen verhaelen.

Als nu die Ertzbisschop vurs. in den lande van Brabandt in der stadt Lier off dairom-trent in godt verstoruen wass, hebben die creditoren, wonende bynnen Deunter, Am-

---

van Juer Luycken aan den Koning meldt hij, dat, nadat zijn broeder Niels den Aartsbisschop zijne kostbaarheden ter bewaring gegeven had, de laatste hem niet alleen zonder reden en regt gevangen genomen, maar ook ter dood had laten brengen. Ofschoon de Aartsbisschop wel het voornemen zoude gehad hebben, om deze goederen nooit aan de regte erigenamen terug te geven, zoo had hij zich toch kort voor zijnen dood, door aanhouden van sommigen zijner eigene dienaren, laten overhalen, om dezelve in te pakken en te Deventer bij Johan de Quade in bewaring te stellen, met laat om ze te laten volgen, wanneer de regte erven aansoek deden. — Paltsgraaf Frederik beweerde, in eenen brief aan den Burgemeester van Keulen, Arnold von Bruwiler, in 1544 geschreven, dat Niels Luycken zijnen schoonvader, Koning Christiaan II., verraden had en daarom onthoofd was, weshalve zijne goederen aan de kroon van Noorwegen vervallen waren.

stelredam ende Lubeck, van desz bisschops doet gehoert hebbende, die selue kercken guederen doen arrestieren mit recht om betaelinge thebben van oiren schulden, soe sy by den bisschop ten achteren waren, ende hebben dit arrest gedaen nyet mitter jurisdictien van Burgermeisteren Scepen ende raidt, regierders van der stadt Deunter, dan mitter jurisdictien dess praistz van Deunter als richter ouer den geestlicken ende kercken guederen, ende dair beneffens mitter jurisdictie desz schultz van Deunter als een officier van Roem^r. Key^e ma^t, hebbende ende exercierende bynnen der stadt Deunter jurisdictie auer vrembden luyden ende auer vrembden guederen, so desse guederen synnen, ende staen also die selue guederen alnoch in arrest.

Dat arrest also staende hefft die hoichgeborne ffurst die hertoge van Holsteyn, gekoren Conynck to Denemarcken ende Noirwegen, dair die burgers ende koepluyden van Deunter — in kracht der priuilegien van der duetscher anze by Roemscher key^e ma^t van wegen dess rycks ende als oire natuerlicke landtfurst hem [hun] confirmirt — dagelix verhandtieren, seer ernstlicken an die van Deunter doen scryven, dat sy dieselue guederen nyemanden solden laten volgen buten ziner Co. m. wille off beueel — vermitz welcke briuen die van Deunter, hebbende zeer grote negotiatie in Noirwegen, seer beanxtet synnen geworden en wanneer sy terstondt den contrarie gedaen hadden, solden sonder enich middel alle oir

guederen, so sy in Norwegen, Denemarcken ende landen to Holsteyn menichfoldelicken hadden, ontsath ende spoliret synnen geworden (1).

Hefft oick onse Alregen^r heer Roemscher Key^r Ma^t, ingelicken onse gen. Vrouwe die Coningynne Regentynne, ingelicken die hoichgeboren ffurst hertoch Ffrederick Palsgraue koirfurst om dese selue guederen menichmaell geuordert (2), ingelicken oick dat capittel van Dronthen deshaluen vermaninge gedaen.

(1) Christiaan III., Koning van Denemarken en Noorwegen, schreef, in 1538, aan de regering van Deventer, dat de overledene Aartsbisschop van Drontheim, die hem meenedig en trouweloos geworden was, de kerkegoederen zonder bewilliging van het Rijk buitenslands gebragt en te Deventer gedeponereerd had. Overeenkomstig het bestaande tractaat, hetwelk bepaalde, dat ontvreemde goederen wederkeerig zouden teruggegeven worden, eischte hij, dat zij die goederen aanhouden en niet in andere handen soude laten komen. Indien zulks niet geschiedde, had zij te verwachten, wat hij doen zoude. —

(2) Palsgraaf Frederik grondde zijn regt op zijn huwelijk met Dorothea, dochter van den verdrevenen Koning Christiaan II., zusters dochter van Karel V. Zóó schreef de Koningin Regentes aan de Deventer regering, den 24sten Oct. 1539: » Alzoo onze neue » hertoge frederyck palsgraue vuyten name van onser » nichte vrouwe dorothea, prinsesse van Dennemarcke, » ons verthoont heeft, dat hem als warachtich erfge- » name van den konickrycken van Dennemarcken ende » Norwegen competeert ende toebehoirt d'administratie » van den achtergelaten goeden by den eertsbisschop » van dronthem, de welcke wy vuyten name van den » Keyser onse heere ende brueder om eenige mercke- » lycken redenen hadden doen arresteren ende bewaren

Die van Deunter, van allen vurs. hogen Potentaten angesucht wesende, hebben, als onderdanigen ende guetwilligen, altoes presentirt ende erboden in allen oiren scriffen aan Roem^r key^r Ma^t, aen die Coningynne Regentynne ende aen denn Palsgraue koirfurst, so wanneer die creditoren (die arrest dair aen gedaen) betaelt, die druinge ende schade des Coninges van Denemarck afgedaen en die van Deunter mit eenre ouerleueringe gequitirt muchten syn, altoes willich die guederen te laten volgen daret onse Alregen. heere Roemscher Keys^r ma^t ofte die Ma^t van der Coningynne gelieuen solde.

Ende vermitz die selue guederen mit recht ende mit den gerichte van Roem^r Key^r Ma^t voir particulier sculden arrestirt waren, hefft Roemscher Key^r Ma^t onsen Alregen^r heer, ingelicken die Ma^t van der Coningynne doen scryuen, als eir die ryksdach bynnen Spiers gehalten, dat die van Deunter den hoichgeboeren ffursten hertoch Ffrederick palsgraue koirfurst die selue guederen solden laten volgen, doch also dat die creditoren, die arrest dairaen gedaen, betaelt solden worden, woe alnoch auerall nyet geschiet.

-
- » tot zyne ma^t behoef ende versekertheyt, ende want
  - » wy jegenswoerdelyck mit onsen voers. neue sengaende
  - » trecht van zynder ma^t geaccordeert ende vereenicht
  - » zyn, hebbende hem geconsenteert de selue goederen
  - » (daeraf eenige onder v bedryf rustende ende leggende
  - » zyn) te moegen aanveerden ende die administreren,
  - » glyck dat behoort," enz.

Op welke alle scriften van Roem^r Key^r Ma^t ende van die Ma^t van der Coningynne die van Deunter altoes oitmoedelicken gebeden hebben, omme die groten onverwinlicken schaden, so oire burgeren in Noirwegen, in Denmarcken ende in den lande to Holsteyn geleden solden hebben, te vermiden ende voirtkomen, dat Roem^r Key^r Ma^t ende die Ma^t van der Coningynnen solden willen benedigen die van Deunter nyet so ylende tot ouerleueringe der guederen tbedwingen, dan die saicke suspenss te laten blyuen, wesz opten rycksdach to Spiers (woe geschiet) van den seluen guederen solde geaccordiert syn, der meynonge dat die van Deunter, van soe voell groten Potentaten angesucht, eens voir all solden mogen weten, aen wesz heren handen sy die ouerleueringe doen solden ende om dat sy mit eener ouerleueringe solden mogen gequitiert syn, vermoge eens briefs, soe die van Deunter aen Roem^r Key^r Ma^t opten x^{ten} in februario ao xli^o gesandt hebben. Ende synnen also die van Deunter durch oire mennichfoldige bidden in genedige gratie (woe sy nyet anders en vertrouwen ende hartlicken bidden) van Roem^r Key^r Ma^t ende van der Ma^t van der Coningynne gebleuen, willich oires geringes vermogen altoes te versculden.

Als nu op dessen Drontensschen guederen opten Rycksdach bynnen Spiers geaccordiert was, vermoge deses volgenden artikels, hefft hoichgedachte koirfurst zeer ernstlick ende rigoroeslick doen scryven an der stadt Deunter

in da. den xx^{ten} in meie a° xliij, ende die van Deunter ermaent, dat sy die selue guederen opten xxiiij^{en} dach July dair negest volgende solden leueren bynnen der stadt Coellen mit soeuen dusent g. van onkosten; woe aber sulx nyet en geschiede gedachte syn koerff. g. tegens die van Deunter lyff hant ende guet in ziner ende anderer koirfurger landen te procediren, zyner kff. g. eer dairmede verwacht willen hebben, dair zich die van Deunter nae hadden zu richten. Na welcken rigoroesen brief — daermede die van Deunter, guetwillige ondersaten van Roem^r Key^r ma^t, zich hoichlicken bezweeren — is die Erwerdige ende hoichgelerde heer Viglius van Zwychem doctor bynnen der stadt Deunter gekomen mit scriften van credentie van Roemscher Key^r Ma^t onses Alregen. hernn, ende den Burgermeister van Deunter presentirt ende ouergeleuert een extract (so voell desse guederen angeet) vant ghene to Spiers verdragen wass.

In welcken artikel nijet vtdruckelicken accordirt is, dat die van Deunter die vurs. guederen den hoichgeboernen fursten hertoch Ffrederick palsgraue sullen auerhandtreicken, dan sullen gelaten werden den glaubiger ende anderen, so zich derhalben gerechticheit anmassen.

Dan omdat die van Deunter, als die gehoirsamen, hierynne nyet anders solden doen, dan als sy behoeren tdoen, hebben dienstlicken ende oitmodelicken gescreven an onse

gen. vrouwe die Coningynne Regentyne, ingelicken an den vurs. koirfusten hertoch Ffrederick Palsgraue, ende oitmodelicken gebeden, presentirt en zich erboden die selue kercken guederen tstellen ende tlaten volgen op ten vurs. artikel in handen van oir Con. Ma^t om die voirtz tdoen leueren dairt na vermogen dess artikels behoren off dairt der Ma^t van der Conyngynne gelieuen solde, die wertlicke klenodien van heren Nijels Luycken ende vrouwe Ingers, so in der halue tonne besloten, so dat arrest dair van noch nyet relaxirt en is, te staen tot behoeff dess ghenen, dien die selue guederen mit rechte togekandt sullen werden, mitz dat alle creditoren vermoge Rom^r Key^r Ma^t beueell betaelt en die van Deunter mit einer ouerleueringe souden gequitirt ende assurirt syn.

Die Ma^t van der Coningynne ontfangen hebbende den brieff van der stadt Deunter in da. den ersten Augusty hefft doen scryuen aen den hoichgeboeren koirfurst palsgraue op ten xvij Augustj in den seluen jair xliij, inhoudende: diewile in der van Deunter macht nyet en is, die selue guederen zu leueren, allayr die glaubigeren so sulcke guederen verarrestirt syn dan so voerre zu vreden gestalt, ende bedunckt oir Ma^t naedem gestalt die handel weder recht unde ganz onbillich weer, dasz die van Deunter deser saichen haluen bezweert solten werden; dairop oick die Ma^t van der Coningynne die van Deunter voir ontschuldiget gehalten ende ordeninge

gegeuen, te weten dat die creditoren betaelt ende wesz alsdan auerblyft den hoichgemelten koirfusten ouergeleuert te worden, widere inholtz oirer Co. Ma^t scriffen, dairmede die van Deunter vertrouwen billickerwise gedaen ende den beueel van oirer verordente ouericheit naegegaen thebben.

Ende also die hoochgeboeren koirfurst her- toch Ffrederich Palsgrau mit allen presenta- tien ende erbidigen by die van Deunter ge- daen ende alle bewechlicke zegel ende brieff, vander Ma^t van der Coningynne vtgegaen, nyet hefft willen benedigen tacceptiren, dan die van Deunter mit ongenaide doen bedenc- ken ende oir penningen ende guederen, so sy in des Palsgrauen landt hadden, doen arres- tiren, oick enen burger van Deunter (1) geuenckelicken gestalt edoch op burchtucht oder zekerheit vtgelaten, dair auer die van Deunter des hoichgenanten koirfusten en- de andere biliggende landen ongeuerlich in twee jairen int openbair nyet hebben mogen gebruycken, dwelck hen en oire ingesetenen zeer bezwerelick geuallen, woe een ider ver- stendiger betrachten kan.

Hebben dair om op alsodane grote ongenai- de ende bezwerenisse oiren natuerlicken landt- fursten Roem^r Key^r Ma^t onsen Alregen. heer vt hogen noeth angeroepen om voir alsodane ongenade ende bezwerenisse van den koirfur- sten vurs. beschudt ende beschermt te werden.

---

(1) Johan Suzeler, gelijk uit andere stukken blijkt.

Die Ma^t van den Keyser van Roemen hefft opt versuyck van die van Deunter, als siner Ma^t gehoorsame ondersaten, ernstlicken doen scryuen aen den koirfurst hertoch Frederick palsgraue vurs., mentionirende dat die gerechticheit van den seluen guederen syne keiserlicke Ma^t, *tanquam de bonis derelictis*, alleen tostendich gewest en dat syn keys^r Ma^t die selue guederen vt ziner Ma^t mildedicheit den vurs. koirfursten veraccordirt, edoch mit vurbehalden dat die creditoren sullen betaelt worden en dat key^r Ma^t die van Deunter, als syne natuerlicke ondersaten, behoirt te verdedingen, mit keiserlicke beueell ende gesynnen dat syn k. ff. g. die van Deunter deshaluen nyet bezwere. Geschege anders, behoirden syn key^r Ma^t syne vurs. natuerlicke ondersaithe by behoirlicke prouisie tbeschudden ende tbeschermen en den van Deunter gelicke arrest vnde kommer zu verguden, vermoge des briefs by doctor Boisot geteykent en bij den vurs. koirfursten ontfangen (1).

---

(1) Op dit schryven gaf de Palsgraaf (te Heidelberg donderdag na Simonis en Jude 1545) aan de Koningin Regentes der Nederlanden zijne verbazing te kennen. Hij had echter bemerkt, dat de brief in hare kanselarij en niet in die van den Keizer uitgevaardigd was, door haren secretaris, die van de zaak weinig wist, en geteekend door Dr Boisot, die het Hoogduitsch niet verstond. Om zeker te zijn, had hij naar den Vice-Kanselier Naues te Mentz gezonden, die hem berigt had, van de zaak geene kennis te dragen. Om die reden antwoordde hij ook de Regentes, en niet den Keizer, dat het hem vooreerst zeer vreemd voorkwam, dat de

Weshaluen die van Deunter oiren natuerlicken landtfursten Roem^r Key^r Ma^t inden win-

---

goederen van den Aartsbisschop en die van andere lieden, welke hij met zich gebragt had, na diens dood aan den Keizer vervallen waren als *bona derelicta*, dat zij hem, Paltsgraaf, uit genade verleend waren, en niet van regtswege aan hem en zijne gemalin toekwamen, als erfgenamen van Noorwegen. — Voorts bestreed hij, dat die van Deunter zich in deze zaak altijd welwillend betoond hadden: hieruit bleek, dat de secretaris, die den brief had opgesteld, er niets van geweten, en dat Dr Boisot dien niet verstaan of gelezen had. Het was bekend, dat hij het grootste deel der crediteuren had tevreden gesteld, en voor de anderen genoegzame verzekering en borgtocht te Antwerpen en Deunter gegeven had. Maar die van Deunter hadden de overgave bestendig geweigerd, ten ware de Hertog van Holstein, die er niets mede te doen had, daarin had bewilligd, zelfs toen genoemde Hertog vijand geworden was van den Keizer en zijne erf Nederlanden, even als of de Hertog hun vijand niet was en de Keizer en zijn gebod hen niets aanging. — En dat zij alsnog onwillig waren, om de goederen te laten volgen, bleek uit hunne brieven, waarin zij aanboden, allcen de kerkelijke goederen te laten volgen, maar die van Niels Luycken slechts aan diegenen, welke ze met regt zouden winnen. Daarom had ook Doctor Viglius en anderen, ten voordeele van Deunter, in het verdrag met Holstein gezet, dat Deunter de crediteuren betalen zoude en de goederen overgeven aan hen, die er regt op zouden meenen te hebben, contrarie van hetgeen den Paltsgraaf door den Keizer beloofd was. Hij bood, zoo ver hem alle goederen zouden overgeleverd worden, aan, zich met de crediteuren te vergelijken, en zoo ver dit niet in der minne geschieden konde, de beslissing aan zijnen medekeurvorst, den Aartsbisschop van Keulen, of zijnen oom, den Hertog van Kleef, over te laten, ook voor zijne groote onkosten, die hij gemaakt had, want het was hem niet geraten, te Deunter te regt te staan,

ter a°. sesz en virtich bynnen Utrecht hebben doen aenroepen om alnoch voir alsodane ongenaide en bezwerenisse beschudt ende beschermdt te werden; dairop syne key^r Ma^t den vicecancellier Naues beveel gedaen en scriffelicke instructie ader commissie gegeuen hefft, om van wegen Roem^r key^r Ma^t te tractiren mitten koirfursten ende palsgrauen vurs., dair mede die vurs. ongenaide en hoige bezwerenisse den van Deunter affgenomen ende wesz dair vt gevolget geslichtet te worden, off wo anders syne Key^r Ma^t den seluen vicecancellier beuoelen mach hebben, dair auer die vurs. vicecancellier in Godt verstoruen ende den van Deunter onbewust wesz voirder inder saicken getractiert mach syn.

Diewile dan die van Deunter den Alredurlichtichten hoichgeb. groetmogend. en onverwinlixsten ffursten Roem^r key^r Ma^t, oeren natuerlicken landtfursten, bynnen Bruessel, bynnen Spiers en bynnen Utrecht, ingelicken die

---

waar men zoo onbillijk had gehandeld. — De Keizer mogt dus niet voor onbillijk houden, wat hij tegen Deventer voornam, maar bedenken, dat hij aan zijne Keiz. Maj. even zoo zeer verwant was, als Deventer, dat zijne Maj. hem even zoo wel schuldig was te beschermen als hen, ja nog meer, want hij was Z. M. langer toegedaan geweest; zijne voorvaderen en hij hadden het ook om het Huis van Oostenrijk beter verdiend. Had hij zijne groote onkosten terug, dan mogt de Keizer de goederen behouden of die den Hertog van Holstein vereeren; zijne lieve gemalin moest het er dan voor houden, dat zij niets van vaderlijk of moederlijk goed hebben zoude, enz.

Ma^t van der Coningynnen en den Edelen ende waelgeboernen herrn Maximiliaen van Egmond, den graue van Bueren, oeren verordenten Stadholder, op voell verscheiden tiden en plaitzen oitmoedelicken versucht en gebeden hebben om in deser bezwerenisse versien en voir alsulcken ongenaide beschermdt te werden; oick grote geltspildinge mit diuerse beseyndinge en anders gedaen; dat oick die van Deunter an den seluen guederen ghene gerechticheit hebben off pretendieren thebben; oick dair van nyet profitirt off begeren te profitiren in enigen deell; oick die selue guederen buten wille en weten der regierders van Deunter heymelickerwise aldair gekomen synnen; oick aldair tbyuen off bewaret te worden nyet gestadet ader togelaten solde syn geworden, wanneer die aldair mit forma van rechte mit Roem^t key^t Ma^t en nyet mitter stadt Deunter jurisdictie nyet arrestiert weren geweest van so voell creditoren, die alnoch bynnen Deunter onbetaelt gebleuen, dat die selue guederen alnoch in arrest staen; dat oick die van Deunter opten artikel to Spiers gemaickt presentirt hebben en presentiren alnoch die kercken guederen te stellen in handen van der Coningynne, als oire behoirlicke ouerheit op conditien vurs. om dair van voirtz te disponieren alst nae den artikel behoirt off alst oir Ma^t gelieuen sall; oick gemerckt dat men voir den accordt mit die van Holsteyn en Dene-marcken to Spiers gemaickt nyet zekerlicken gewust am wesz fursten handen men die gue-

deren sonder merckelicken schaden dair om te liden ouerleueren solde (1).

Bidden die van Deunter so dienstlicken ende oitmodelicken, als sy alreonderdanigste konnen en mogen, dat onse Alregen^{te} heer Roem-scher key^r Ma^t oire naturlicke Prince en landtfurst, in deser saicken genedich erschynen ende den hochgenanten koerfurst hertoch Ffrederick palsgraue sall willen benedigen alsoe tdoen berichten (om die creditoren tbetaelen) die van Deunter mit eener ouerleueringe te vrien en dair op die kercken guederen tontfangen en alsodane ongenaide op die van Deunter geworpen te willen laten vallen; dat oick syne onverwinlicke Roem^r key^r Ma^t die van Deunter als nye angekomene ondersaten (die zich onbedwongen willichlicken en erfflicken onder syne Ma^t submittirt hebben) voir alsodane ongenaide sall willen benedigen tbeschudden en tbeschermen, also dat die van Deunter en andere ondersaten van Oueryssel des vurs. koirfusten en andere biliggende landen en steden sullen mogen gebruycken, die arresten en geuenckenisse desz burgers

---

(1) Terwijl de Keizer in het begin van het jaar 1544 te Spiers was, zond de Koning van Denemarken gezanten, om over den vrede te onderhandelen, die er ook gesloten werd. Zie o. a. WAGENAAR V. bl. 262—264. en GOUTHORVEN *Kron.* bl. 615. Wij vernemen uit den brief van den Paltsgraaf (bl. 14), dat er eene bepaling omtrent de goederen van den Aartsbisschop ten voordeele van Deunter in opgenomen was, zoo dat deze stad om dezelve van den Koning niets meer te vreezen had.

van Deunter en oirer guederen sullen mogen gerelaxiert worden. Dat synne die van Deunter oirs vermogen altoes bereit nae aller oirer hoger plicht te verschulden aen syne onverwinlicke Roem^r key^r Ma^t, die Godt almechtich in hogen vnvorweslicken regiment tot langer selige welfairt bewaren will.

Het zoude een langwijlig werk zijn, van al de correspondentiën en conferentiën over deze zaak mededeeling te doen. Er werden geene bezendingen van beide zijden gespaard. Zaakgelastigden, zoo van den Keizer als van den Paltsgraaf, om de goederen in ontvangst te nemen, moesten telkens onverrigter zake vertrekken. Bij eene bezending van den secretaris Verheyden naar Brussel, in 1540, werd deze in den vollen secreten raad, door den Bisschop van Palermo, zeer rigourens toegesproken, met dreigement, dat men het aan de stad Deventer en hare burgers zoude verhalen. Ook had er later nog eene bezending naar Regensburg plaats. De regering wenschte eerst niets dan uitstel, uit vrees voor den Koning van Denemarken en Noorwegen. Zóó lezen wij, in eenen brief van 1542, aan den Stadhouder Maximiliaan van Egmond en keizerlijke commissarissen, dat men de goederen in bewaring wilde houden „ ter tyt toe alle „ differentien, tusschen onsen alrege^{ten} heeren key^r ma^t ende den hertoch van Holsteyn „ [Koning Christiaan III] zweuelende, accordirt „ sullen syn, als wy verhoept hadden bynnen

„ Bremen geschiet solde syn, dair wy oick
 „ die onsen geschickt hadden, der gueden
 „ meynonghe dat dat artykell van den Drontsch-
 „ schen guederen mede pacificirt solde syn ge-
 „ woirden, woe nyet geschiet (1). — Diewile
 „ dan nu die hertouch vurs. ons tweemaijl
 „ ernstelick gescreuen hefft, beuelende die
 „ selue guederen nijemanden ten handen te
 „ stellen, off sulx aen ons ende den onsen te
 „ verhaelen, ende dan onse burgeren en
 „ koepluyden, ingelicken die van Campen en
 „ Zwolle en andere ingesetenen van Ouerys-
 „ sell, oire eigen huysingen, eruen, wonin-
 „ gen en familie hebben in Noerwegen, dair
 „ die hertoch itzondts geweldich, oick bauen
 „ voell hondert dusenden aen guederen, wa-
 „ ren en koepmanscap aldair ende oistwert
 „ hebben, oick onse eigenen burgeren ende
 „ koepluyden aldair tegenwoirdich synnen en-
 „ de wy drie steden op geene oirden en plait-
 „ zen groeter negotiatie off verhandtiringe heb-
 „ ben dan aldair, enz.” De regering drong
 dus telkens, zoo bij den Keizer als bij de
 Koningin Regentes aan, dat de goederen te
 Deventer in bewaring blijven mogten, tot dat
 er een tractaat tusschen den Keizer en den
 Koning van Denemarken gesloten zijn zoude,
 waarin ook de veiligheid der Overijsselsche
 steden wierd opgenomen.

Den 28sten Jan. 1548 schreef de Keizer, te

---

(1) De vredesonderhandelingen waren dit aar afge-
 sprongen. Zie GOUTHORVEN *Kron.* bl. 613.

Augsburg, aan de regering van Deventer, op hare supplicatiën tegen de maatregelen van den Paltsgraaf, dat de Paltsgraaf hem gemeld had, reeds aan het verzoek om het ontslag van burgers en goederen in zijne landen te hebben voldaan en bovendien het regt, dat hij aan de goederen had, te hebben gesteld in handen van de Koningin Regentes (1). Dewijl nu de regering expresselijk verklaard had, geen regt op dezelve te hebben noch er van te willen profiteren, en bovendien gepresenteerd had, de kerkelijke goederen in handen der Koningin Regentes te willen stellen, maar de kennis der wereldlijke goederen van Niels Luycken te willen behouden en deze zaak in suspensie te laten — terwijl van den anderen kant de Paltsgraaf en de Koningin Regentes aandrongen op een einde van den langdurigen twist — in aanmerking nemende „ dat oyck vuytgenomen den gecoeren „ coninck van dennemarcken, diewelcke by „ tractaet met ons gemaect es die voirs. „ goeden afgegaen, en weten gheenen ande- „ ren prince oft potentat, die v yet gheescht „ heeft ter cause van de vurs. goeden; ende „ dat meer es aenscouw nemende aen die

---

(1) SLEIDANUS, 18^e B., verhaalt, dat Karel V. eenen tijd lang op Paltsgraaf Frederik misnoegd was om zijne neiging tot de reformatie der kerk; doch in 1546 begaf zich de Paltzgraaf tot den Keizer, die hem herinnerde, welke weldaden hem bewezen waren en zijne schuld vergaf, zoo dat zij zich met elkander verzoenden.

„ qualiteyt van de voirs. materie, aen die
„ digniteyt van onss voirs. neue, wesende een
„ van de principalen princen cuervuersters
„ van den keyserycke, ende dat oeck by ex-
„ perencie my bevint ende es blyckelick, dat
„ vurs. geschil, hebbende so langhe jaeren
„ voer v gehangen en heft tot ghenen eynde
„ konnen gecomen, begerende uwe walfaert,
„ pays ende vrede, ende te voirsiene op al-
„ len inconvenienten, dier vuyt souden moe-
„ ghen spruyten, hebben die voirs. zake met
„ alle datter aen cleeft vuytgeroupen en ge-
„ committeert, roupen vuyte en committeren
„ onss voirs. zuestere ende die van onss Rai-
„ de neffens haer wesende, ende dat al naer
„ recht ende redene. Waerom zoe ordonne-
„ ren ende beuelen v seer scerpelyck, dat,
„ achtergesteld alle excusacien, vertrecken en-
„ de andere vuytstellingen, wy zy zyn, om
„ die welcke gy hebt oft soudet moegen ge-
„ moeviert zyn ter vurs. vuytstellinghe of wey-
„ geringhe, ghy terstondt ende sonder ver-
„ treck stelt ende doet stellen, realyck ende
„ by feyte in de handen van onse suster ofte in
„ hoere absentie in de handen van den ghe-
„ nen die van hueren wegen sal dairtoe com-
„ mittiert ende geordoniert wesen, alle ende
„ een ygelick van de vurs. goeden, van wat
„ naturen ofte conditien zy zyn, mitsgaders
„ oeck alle proceduren ende acten aengaende
„ tghene des vurs. es, zonder des te laeten,
„ opdat men aangaende de vurs. goeden tzy
„ by onse vurs. zustere oft die van onss.

„ vurs. Raide, vuyt crachte van onss commisie, daer geroepen dier geroupen behoiren te zyne, gedaen en geordonneert werdde tghene des by redene en justicie behoeren sall, v verseckerende, dat doende tghene des vurs. is, ghy sult teghen eenen yege-lyck ontlast zyn, zonder dat ghy hyerom meer sult getrauelleert oft gemolesteert worden van yemanden, enz.

Daarop gaven Burgemeesteren, Schepenen en Raad, den 8ten Maart, aan hunnen secretaris Nicolaas Verheijden eene instructie, om, bij het overleveren der Drontheimsche goederen te Brussel, te vragen 1° verzekering, dat regering en ingezetenen van Deventer aangaande die goederen en hetgeen er aan kleven mogt tegen een iegelijk ontlast zijn zouden, zonder meer door iemand getravailleerd of gemolesteerd te worden; 2° verzekering, dat de crediteuren, nu de zaak ter judicature van de Koningin en van de heeren van den raad gebragt was, zouden geroepen worden, en, na gehoord te zijn, er geordineerd zou worden hetgeen bij redenen en justitie behooren zoude; 3° verzekering, dat, daar de zaak nu uit den lande van Overijssel en uit de Stad Deventer, uit het gerigt van den schout, in strijd met het land- en stadregt, uitgeroepen en geëvoceerd was, zoodanige uitroeping en evocatie niet ten nadeele zijn noch in consequentie zou getrokken worden. De secretaris begaf zich weldra op reis. Te Wichem bij Grave viel de wagen in eene

diepe sloot (*palraedt*) en moest, terwijl er alle vrees was dat de goederen bederven zouden, door eenige mannen uitgetrokken worden. In eene conferentie met den President van den raad te Brussel werd door dezen op de twee laatste punten geene zwaarigheid gemaakt; op het punt van de indemniteit of schadelooshouding werd gezegd, dat zulks niet geschieden konde, al had de Keizer het in zijnen brief van 28sten Jan. beloofd. „Syn „ma^t mach dair to raidt weten als een Kei- „ser, dan wy en kunnen v niet versekeren, „dat v nyemant dairom besetten, beletten of „gewalt andoen sall, dat en staet ons nyet „tdoen.” Dit punt werd uitgesteld, tot dat de Koningin zoude gekomen zijn, om haar advies daaromtrent te hooren. De President was niet gewillig, om de goederen intusschen in zijne bewaring te nemen, maar verwees naar den Audiencier (Pieter Verreycken), die er ook niet op gesteld was, maar ze toch, den 15^{den} Maart, aannam, nadat de inhoud der kist en der twee tonnen met den inventaris was vergeleken. Er werd van deze vergelijking en van de verzegeling certificaat afgegeven, en in naam des Keizers bij open brief werd verzekerd, dat deze evocatie niet tot verkorting der land- en stadregten dienen zoude. Allen, die tot de goederen gerechtigd meenden te zijn, werden tegen den 21sten Junij opgeroepen, terwijl Verheijden voor de crediteuren in Noorwegen een langer uitstel gewenscht had. De gansche zaak, die ongeveer

tien jaren geduurd had, liep den 7 Julij 1548 ten einde. Nadat de belanghebbenden in der minne, en om verdere processen te vermijden, overeengekomen waren tot eene schikking, verklaarde de Koningin het arrest, door de crediteuren gedaan, geligt, bij verstek der crediteuren, die niet gecompareerd waren, en dat, overmits het consent der comparanten, de goederen aan de gevolmagtigden van den Paltsgraaf zouden worden overgeleverd (1).

In plaats van de lijst der crediteuren mede te deelen, die voor een gedeelte prætensiën van stokvisch hadden, aan den Aartsbisschop geleverd, of den inhoud der onderlinge schikking te vermelden, geven wij liever den inventaris der goederen, die den 8sten Julij 1548, door Hans Linck en Erasmus Stauff, gevolmagtigden van den Paltsgraaf, in ontvangst werden genomen, overeenkomende met den inventaris, die den 26sten Nov. 1539 door den Schout Willem van Doetinchem te Deventer en koernoten was opgemaakt.

In de lange kiste.

Eerst een inuentaris cedell meestedeels op

---

(1) Olaus had ook de archieven van het Aartsbisdom met zich naar Brabant genomen. Zij zijn in onzen tijd te Munchen weder gevonden en Koning Lodewijk van Beijeren heeft de teruggave toegestaan, tot welk einde Prof. Tougnier Lundh met de overneming werd belast. *Messenger des sciences et des arts de la Belgique* 1833 p. 184. Deze archieven moeten dus ook in handen van den Keurvorst van de Paltz gekomen zijn, wiens nakomelingen Koningen van Beijeren zijn geworden.

noirwegens gescreuen. Daernae een vleemsche tapeet mit een jacht daerin gemaelt ende gewerckt. Item een wulff deeken vol wormen. Item een roede deeken van twee koerkappen byeen gemaect, inhebbende die stam van Jesse. Een koerkappe roet . . terijre fluweel mit een silueren span vnverguldet. Een koerkap alst thoent. Een vergulde stuck dan nyet zeer guet. Een roede koerkap mit vergulden loeff ende belden leeuwen ende anders. Noch een koerkappe swart gebloemet floeweel. Item een koerkap roet gebloemet floeweel achter mit een knopken. Item een koerkap wesende een zilueren stuck mit een costelicke vergulde span met die wapenen van Denemarc-ken mit een lap achter daerop hangende mit sanct Oleff, hebbende in zyn handt eyn vergulden byll van a. 1513 mit een vergulden knoep daer aen hangende. Een gruen fluweel corrufell mit een kruyss. Een zwart fluweel corrufell mit een kruyss. Item een blauwe vergulde corrufell, mit gulden bloemen mit blauwe geuoiert. Een groene zyden dalmatica (een dienrock) twee dalmatica mit gruen fluweel mit witten stryphen mit kanifas gevoyert. Eenen langen smaelen staff bouen mit een grooten ronden cristalynen steen ende wat vergulden loefwerck daerbouen. Synte Oleff biell mit silueren beslagen. Noch een retropendium achter aen een koerkappe mit eenen saluator. Een antipendium blauwe mit sanct Johan bap^{te} ende sanct pauwell. Een witte antipendium altaris liggende mede opten

altaer koestelicken gesticket mit zeer voell kleynen perlen. Item een ander lynen antipendium mit vergulden spannen ofte roesen. Item een stucke van een corrufell roet mit die drie hellige coninghen, groff werck mit bemonden aensichten. Item een roet blomiert antipendium. Een dexsell opten altaer turcks-werck. Soeuen zyden gardinen mit silueren haicken. Een kistken alst schynt vergult mit hellichdom. Item eenen lynen budell, daerinne een simpel mitra mit een corporaelsack. Een capitaell. Noch een capitaell mit gesteente. Noch een capitaell mit eenen vergulden boirt ladewerck. Een wit gestickte altairlaicken. Vyff manipulen. Vier stoelen om den halss. Een roeden zyden schortbant mit vergulden knopen. Een witt schaertsnoor.

In de tonne.

Eerst in een leeren busse sanct Olaus kanne. Twee hoege zilueren kroenen, die groetste buten die kleynste bynnen ende buten vergult, wegende tsamen elftehalue mr. een vnce. Des bisschops mitra mit voell gesteenten. Item een inuentaris mit heer peeters handt gescreuen, zyn cappellaen geweest, weder inder tonnen gelacht. Item aen een zyden sack een papyren cedelken aengehecht, daerop gescreuen: desse kelck ende pateen hoert onser lieuer vrouwenkercke to dronthem. Twee golden kelcken mit oeren goldenen patenen luther golt mit gesteenten, wegen alle beyde mit oeren patenen tsamen thien mr. vierdehalue

vncye. Drye vergulden monstrantien mit oer toebehoer, wegen soeuen mr. min een loet. Noch een hooge monstrantie vergult mit een rond spiegelglass, wegende vyff mr. een loet. Noch een vergulde ende die hoogste monstrantie sonder glass, wegende acht mr een vncye mit oeren voet los wesende. Item elff vergulden kelcken, wegende tsamen eenendetwintich mr. dardehalue vncye. Een silueren kelck mit een silueren pateen vnvergult dardehalue mr. een vncie. Item elf vergulden patenen sess mr. Item een beelt van Sanct Olaeff mit een voet. Een engelenbelt, twee onser lieuer vrouwen belden silueren vergult, wegen tsamen elfftehalue mr. Die krompt van dess bischops staff weeght vier marck min een vncie. Drye vergulden kruyskens mit gesteente, wegen tsamen negendehalue mr. Twee groote silueren pullen vergult wegen vierdehalue mr. Drye kleyne silueren pullen wegen een mr. drye vncien. Item vier spannen voer aen koerkappen wegen tsamen vierdehalff mr. Noch een silueren hoge busse daermen dat weerdige heylige sacrament inne bewaert, ende een pintkenneken vergult, drye mr. Een silueren ronden appel, den men warm maickt, om die handen daermede warm tholden anderhalue mr.

In de halve tonne.

Eerst een kleyn kistken mit twee kostelicken vrouwen spannen mit gesteente, peerlen ende anderen groff gesteente. Item eenen hoo-

gen vergulden kruyss [kroes] mit eenen dec-
 kel, daerinne gesteken eluen silueren krusen.
 Item een silueren schaell mit een silueren dec-
 kel. Item een hoege silueren kanne van een
 mengelen, daerinne twee ketten, die eene mit
 een steen offte een sufflet, die ander een
 stroeketten. Een silueren lepell. Een silueren
 tantpoicker. Noch een andere geamelieerde
 ketten by een manyer van een paternoster.
 Heer Niels segel in een budelken. Een kleyn
 silueren busken. Item een gebraicken rinck.
 Item een seemszen budel mit een handvol
 noortz geltz. Een silueren vergulden pansser-
 degen. Item een lange beslagen silueren gair-
 dell [gordel] vergult op een zwart leer. Noch
 een silueren beslagen gordell een wenich ver-
 gult. Noch een gurdell mit silueren doppen
 vnvergult. Een silueren vergulde kroen heb-
 bende voel stucken mit vergulden spannen.
 Elf schyuen van zilueren na manyere van roese
 gemaect. Een groet lange krallen paternos-
 ter. Negen silueren vergulden knoepen. Item
 eenen groeten silueren henzenap mit een voet.
 Item een yseren knoepmesz. Twee vergulden
 koppen op malcanderen sluytende. Een hoeft-
 cranss mit vergulden spannen als een peel.
 Item een golden halsbant. Een cleyne silueren
 schaele. Item een silueren gordell mit bellen
 daeraen hangende. Item een silueren halsbant
 off een oerden. Drye silueren krusen mit voe-
 ten. Een luthergolde halsbant mit peerlen,
 ende mit eyn kostelicke kleineth [kleinood] mit
 een zophier woe schynt daeraen hangende.

Noch eenen silueren ketten mit een agnus dei daeraen hangende. Een silueren kruyss mit een vergulden bandt, drye silueren kruysen daerinne. Noch een silueren kruyss mit een voet. Item een silueren schaele in t middel hebbende een marienbelt. Item noch een roet kistken ende daerinne een kinder perle bandetke. Een vrouwen halsbant mit gueden gesteente mit een blouwen taeffelsteen daeraen hangende. Een perlen vrouwen gaerdell. Eenen vergulden langen breeden halsbant mit gesteente. Twee gerolde papierkens mit silueren loefkens. — Item in der seluer haluer tonne geuonden een cedelken wesende pergament, inhoudende jerst mit groeten letteren *Heer Niels Lucks R.* (1) ende terstont daer onder gescreuen op deensz off noirwegens: *dit is heer niels Luycke ende zynre kinderen guet bouen in der tonne geuonden ende bouen wederom ingelacht*, gescreuen, als Gaudo des Ertzbisschops susterzoen toestont, mit heer Jacobs des bisschops capellaens handt.

---

(1) *Denotirende Ridder, en dairnae op Denss, als Marten die Quade en Hermen Hossels verduetsten*, staat in den inventaris van 1539.

DE SACRAMENTSKAPEL

TE

H A S S E L T.

DOOR

F. A. EBBINGE WUBBEN.

Ofschoon ons Gewest weinig minder, dan andere Nederlandsche landschappen, abdijen, conventen, kloosters, kerken, en andere geestelijke veréénigingen heeft opgeleverd en bezeten, welke van den vromen zin onzer voorouders getuigen, bestond er evenwel in dezelve schaars eene éénige kapel, aan welke eene zoodanige vermaardheid ter zaak van een voorgevallen mirakel te beurt is gevallen, als de Sacramentskapel te Hasselt.

Weinig of niets is evenwel van dezelve door Schrijvers te boek gesteld. De anders zoo naauwkeurige Hugo van Heussen, of liever de Vertaler van dit werk, Hendrik van Rijn, beklaagt zich dan ook, in zijn Tweede Deel,

beschrijving der Oudheden en Gestichten van het Bisdóm van Deventer, bladz. 237, dat hij, hoezeer hij de eerste opkomst had nagespeurd, er niets van heeft kunnen ontdekken, dan dat het eene kapel van het Hoogwaardig Sacrament was, en dat de Heer van Overijssel het regt van patroonschap bezat, ook over de daarin gevestigde vier Vicarijen, terwijl hij geloofde, dat zij gesticht zoude zijn, ter gelegenheid van eenige mirakelen, die, zoo als hem van goederhand berigt was, hier meer dan ééns waren voorgevallen. Hij voegt er bij, dat, ten tijde onzer Voorvaderen, een zwijdig getal van Christenen aldaar plagt zamen te komen, om er hunne gebeden te doen; dat zulks vooral geschiedde op den zondag, die binnen 't Octaaf van 't Hoogwaardig Sacrament komt, en de Hasselter aflat werd genaamd; en dat deze benaming misschien aan dien zondag gegeven is, omdat de kerkvoogden eenige geestelijke voordeelen of aflaten vergund hadden; en hij laat er op volgen, nadat de openbare oefening van de Katholieke Godsdienst hier te lande te niet gegaan was, ook deze toevlugtsplaats der bedrukte en ellendige menschen, door den storm der reformatie was vergaan.

Bij het opmaken van den beredeneerden Catalogus der stukken, in het stedelijk Archief van het grijze Hasselt voorhanden, welke arbeid mij door het Edelachtbare Bestuur dier Stad was opgedragen geworden, heeft het mij mogen gelukken, de noodige

bouwstoffen omtrent de stichting, den bloei, en den ondergang dier kapel — ook buiten het miraculeuse vermaard om de voorgevallene, soms hevige twisten, tijdens de reformatie, tusschen de Regering der Stad Hasselt, en de overige leden der Souvereine Staten dezer Provincie, waarbij Stadhouders, Raad van State, en de Generale Staten hunne tusschenkomst moesten laten gelden — te verzamelen, waardoor ik meen in staat gesteld te zijn, een meer volledig geheel te kunnen leveren, en daarmede den oudheidminnende geen ondiens te zullen doen, terwijl het dienen kan, om een en ander zooveel mogelijk aan de vergetelheid te ontrukken.

De *Prima fundatio Capellae in Hasselt* is nog voorhanden.

Jan van Arkel 47ste Bisschop van Utrecht (1) stichtte dezelve. De stichtingsbrief luidt als volgt:

Johannes, Dei gratia Episcopus Trajectensis, pateat universis:

Quum altissimus de inenerrabili pietatis sue gratia et excellenti sui amoris ardore, quo nos dilexit, pro nobis mortem subiens temporalem, non dedignetur etiam nos multis miraculorum prodigiis per universum orbem terrarum undique preostensis ad eternam gloriam cotidie invitare et ultra ea que in sanctis su

---

(1) Hij was de opvolger van Nicolaas de Caputiis en werd daarna Bisschop van Luik.

aperuit, diversa et maxima etiam in se ipso, videlicet sacratissimi sui corporis et sanguinis sacramento, infra parochiam ecclesie parochialis de hasselt nostre dyoeceseos in loco, ubi capella in honorem ejusdem sacramenti per nos nunc constat erecta, frequenter miracula operetur, quorum intuitu idem locus copioso fidelium concursu cum orationibus, oblationum et elemosinarum contributionibus et aliis devotis operibus jugiter frequentatur. Igitur dignum reputantes dictum locum seu capellam honoribus debitis, prout obventionum facultas tribuit, attollendum, Nos de proventibus oblationum et elemosinarum hmdi quinque libras annuas ex domo et area Hermannii Zelle opidani de Zwollis ad opus dicte capelle fecimus comparari. Et ut crescentibus facultatibus ipsius crescant et obsequia, in eadem capella his presentibus unum altare instituimus, ad quod dictas quinque libras annuas nec non bona dicta overtijinghe goet cum omnibus suis pertinenciis juribus et obventionibus, sitis in parochia de hemys in villa seu marca de Redeze, item bona dicta heren Oetberts stede sita ter Zeden in parochia de hasselt predicta, item bona dicta amelonghes goet, aliter dicta dat goet ter heurne, sita in parochiis de Wijje et de Heijne nostre dyoeceseos, pro sustentatione unius presbijteri, qui missas in ipso altari singulis diebus legitimo cessante impedimento celebret, salva tamen moderatione nostra infra subsequente, assignamus, dictam capellam et al-

tare ejusdem una cum dictis bonis et redditibus annuis assignatis et comparandis in dei nomine confirmantes. Volumus et ordinamus, quod jus nominandi seu presentandi personas idoneas ad dictam capellam et altare vel altaria, in ipsa capella fundata et fundanda, quotiens ipsam seu ipsa vacare contigerit, ad scultetum et castellanum castri nostri in Vollenho pro tempore, in perpetuum futuris temporibus pertineat atque spectet. Item volumus et ordinamus, quod, cum dictam capellam et altare seu altaria, in eadam fundata seu fundanda, vacare contigerit, simul aut successive personas idoneas ad eam seu ea nobis et successoribus nostris Episcopis Trajectinis dictus scultetus et castellanus nominare habeat et presentare infra tempus a jure communi statutum pro institutione canonica optinenda; de quibus terrarum praediis praedictis et aliis emendis et comparandis, de oblationibus elemosinarum contributionibus, volumus et ordinamus, quod rector pro tempore altaris praedicti habeat, tollat et percipiat annis singulis perpetuisque temporibus sexaginta libras denariorum pro tempore communiter usualium; et ea quae superfuerint et excreverint ultra sexaginta libras predictas de oblationibus elemosinarumque contributionibus, praediis tam predictis quam comparandis, dispositioni et ordinationi nostre ac successorum nostrorum Trajectinorum Episcoporum in pios usus convertenda specialiter et expresse reservantes. In quam capellam et dictum altare cum juri-

bus et pertinenciis suis, ut est dictum, virum ydoneum Theodericum clericum nostrum ad nominationem et presentacionem Jacobi de A sculteti et castellani nostri in Vollenho instituimus et admittimus per presentes. Mandantes universis et singulis ecclesiarum rectoribus, presbyteris, capellanis et clericis nobis subditis, in virtute sancte obedientie et sub penis suspensionis et execrationis districte precipiendo, quod, statim visis praesentibus, accedentes ad capellam sacratissimi sacramenti pefatam, dictum Theodericum clericum seu procuratorem suum ejus nomine in corporalem possessionem vel quasi dicte capelle et altaris juriumque et pertinenciarum ejusdem ut premittitur et non aliter auctoritate nostra inducatis, cum solempnitatibus ad hoc debitis et consuetis. Precipientes universis et singulis dicte capelle et altaris pensionariis; paccionariis et debitoribus quibuscunque, quod antea pefato Theoderico seu ejus procuratori ipsius nomine de fructibus, redditibus et obventionibus dicte capelle et altaris ad summam sexaginta librarum predictam respondeant et ab aliis responderi faciant locis et temporibus oportunis. In contradictores et rebelles quoscunque exsecrationis sententiam fulminamus. In quorum omnium testimonium et munimen sigillum nostrum presentibus est appensum factoque mandato vos presentium executores reddite literas sigillatas. Datum in castro nostro de Vollenho, anno domini millesimo tricentesimo quinquagesimo septi-

mo, in vigiliis natalium beati Johannis baptiste."

Hoe de daarin vermelde goederen aan de kapelle zijn gekomen, welke reeds vóór de fundatie des Bisschops aan dezelve behoorden, is met opzigt tot Amelunges goed uit den volgenden koopbrief te ontwaren.

„ Allen den ghenen, die desen brieff sullen sien of horen lesen, doe te weten ic Heijnric van den Winhuse in dier tijt een gesworen richter des ambochtes van Zallant, ende oirkonde openbaar mit desen theghenwoerdighen breue, dat voer mi quamen ende voer gherichtes lude, die hier na bescreuen staen, in t gherichte ende in enen heghende heijmale Gherijt van Tijpencamp en alijd sijn echte wijff, ende lieden dat si vercofft hadden der Cappellen des Hillighen sacraments van Hasselt, om ene sume van ghelde, die hem wettelick ende wael betaald was, een ghoet ghelegghen in wije en in heijne kerspelle, dat gheheten is Amelunge goet of dat ghoet ter heurne, mit torue mit twighe mit water mit wejde ende mit aller slachter not, alinghe als dat ghelegghen is mit alle siner tobehoeren, willic goet voerscreue si voer opdroegghen in miner hant tot orbaer behoeff en erfliker besittinghe der Capellen voerscreue ende vertegghen daerna op alsoe dat ordel en recht wisende der goeder lude, die daer over en an waaren, dat dit voerscreuen ghoet der Capellen voerscreuen vaste ende stede waer, ende Gherijt en alijd voerscreue en hoer reghter erfgenamen mit reghtte daer nijet meer toe te segghen en hadden. Daer

dit geschiede daer waren ouer en an als gherightslude Johan van Tijpencamp, Johan Wermaers soen, Willem die Visscher, scepene tot Swolle, Johan van Creijenschoten, Johan van den Campe, Heinrich Umphael en andere voel goeder lude. In oirconde des brieffs soe hebbe ic heijnrick van den Winbuse voersc. om bede wille van beijden siden mien seghel voer an dezen brieff gedaan ende om die meerre vestenisse wille soe hebbe ic Gherijt van Tijpencamp voersc. desen brieff mede beseghelt mit miner seghell. Ghegheuen in 't jaer ons heren dusent driehondert zes ende vijffligh des saterdaghes na sante Pouwels dach conuersio."

Voorts betrekkelijk dit Amelonge goed uit den volgenden :

„Ick Henric die Zure in der tijt schult van Zallant make kundich allen luden, dat voer mi quamen int gerichte en in enen ghehegheden heijmael Gherijdt van Tijpencampe en Joncfrouwe Johan sijn eghte wijf, en leden dat sij vercofft hebn voer hem en voer oere. erfg. erflic en ewilic omme een sume gheldes die hem vol en al betaalt is der Capellen der hillighen sacraments tot Hasselt, achte merghen landes en ene haluen merghen landes ghelegghen in heijnre kerspel, wulckes landes ghelegghen sien achtehalue hond ouer die colcken twee, en in herxer marcke zes merghen en vier hond op der zeese tusschen henric van Essen ende Cadeneerts broeder, en dat andor lant is ghelegen bij der ijssele, wulcke

voersc lant Gherijd en Jonckfrouwe Johan voersc ende oeren ghecoeren mombaer, die oer mit ordel en mit recht ghegheue ware, voer mi oplieten de Capelle voerss toebehoeren alst ghelegghen is, en vertoegghen daaraan in den selue eymael mit ordeel en mit reghte, en beleden der Capellen voerss die voerss lant en waere voer een edel eighen, hoe men een edel eighen ten landreghte na reghten waeren sall voer hem en voer oere erfgen. en voer allen die ghene die des toe reghte come wullen. Al argelist hier in wyt gesecht. Hier waren auer en aen also gherightsluden her Barthold van Haersolt Ridder, Johan van Enthenich, Henric van Viernenburgh, Hughe Duuercnape en andere ghoede lude. In oirconde des brieffs beseghelt mit minen seghell daer ic Gherijd van Typencampe voerss. voer mi en voer minre erfge. mine seghel mede hebbe anghelanghen tot een tughe der waerheijt. Ghegheuen in t jaar ons heren dusent drie hundert t sestigh en aghte op sante Remigius dach."

„Jc Alfer Schetteken in der tijt righer tot Wye make kundich allen luden, dat voer mi quamen in t gherichte ende in enen ghehegheden eijmael Deric Eisen soenen ten Colcke, Gherd en Alsijc sine kijnder, Hadewert Eisen soen ten Colcke, Johan en Hadewert sine kijnder, ende lieten, dat sy vercofft hebn voer hem en voer oer erfge. erflic en ewelic ome ene sume gheldes, die hem voel en al betaald is, der Capellen des hillighen sacraments tot Hasselt, ene merghen landes ghelegghen in

hercxer mercke en in wyer mercke opper weeden mit alle slachter nod en sinen toebehoeren, eyghen dyc en weringe, alst gheleghen is buten en bynen dykes an hofsteden lant, en lieten der Capellen voerss. dit voerss lant voer een edelen, verteghen daeruan mit ordeel en mit recht. Argelist hier in vyt geseghd. Hier waren ouer en an als gherights luden Hugo Duuer, Johan van den Campe, Esseeken en Spicker Gherd en ander ghuden luden. In oirconde des brieffs ghesegheld mit minen seghel In den jare ons heren dusent drie hundert en t seuentich op sante Gregorius daghe.”

De beleening van dit Amelunge goet geschiedde bij den volgenden brief.

„Allen den ghenen die desen brief sullen sien of horen lesen, doe ic Helmich van Zeelhorst, in der tyt amptman des heeren van sinte Marien t Utrecht in Veluwe, te weten ende oirconde openbaer mit desen teghenwoerdighen breue, dat voer mi quamen en voer thinsghenoten, die hier na bescreuen staen, in den Hof tot Wijje daer ic te reghte sat van des heren whegen voerscreuen, Gheryt Eyc, Berthe syn echte wyf, Gheerthe, Berthe en Ghebbe des voerss Gheryt echte kindere, ende droghen voer op in minen hant tot orbaer behoeff ende erflicker besittinghe der Capellen des Hillighen Sacramentes tot Hasselt een ghoet gheleghen in Wye en in Heijnre kerspelle, gheheten Amelunge ghoet of dat goed ter Heurne, mit torue mit twighe mit water mit weijde en mit aller slaghter not, alinghe als dat ghe-

legghen is mit alle sinen toebehoeren, ende vertegghen daerna op also dat ordel en reghte wisende der thinsghenoten die daer ouer en an waren, dat Gheryt, Berthe syn echtte wijf, Gheerte, Berthe en Ghebbe des voerss Gheryts echte kinder en hoer reghte erfgh. mit reghte daer nijt meer toe te segghen en hadden. Doe dit gheschiet ware doen beleende ic dat voerss goet mit allen sinen toebehoeren als voerscreuen is der Capellen voerscreuen erflick ewelick ende ummermeer te besitten ende te bruken voer een edel thins goet, dat Dyric van Redinckhem, die in dier tyt besitter was der voerss Capellen, van nu af aan van de Capellen wegghen voerscreuen mit dubbelen thinse als reght was ende ik ontfinckt tot behoef der heren van sinte Marien voerss also dat ordel en reght wisende der thinsghenoten die daer ouer en an waren, dat dit voerss ghoet der voerss Capellen erflick ewickelyk en ummermeer vaste ende stede waer ende anders nijemant mit reghte daer ijert toe te segghen en hadde, behoudelic den heren van sinte marien voerscreuen hoers reghts dat si mit reghte daer an hebben. Doe dit geschiede daer waeren ouer en an als thinsghenoten des voerss houes Helmigh ten Voerde, Heijne van Marne, Liefert Vernoeden en andere voel ghoede luden. In oirconde des brieffs besegghelt mit minen segghel, ghegheuen in t jaar ons heren dusent drie hondert zes ende vyftich des woensdaghes na Cantate.”

De verdere aanwinst van goederen breidde

zich in dier voege uit, dat Jan van Virnenbergh, de 48^e Bisschop van Utrecht (1), de eerste fundatie niet alleen confirmeerde, bij zijnen brief „van sinte Dionysien dag 1368 gegeven op syne slote te Vollenhoe,” maar zelfs eenen tweeden priester aanstelde. Zoo geraakte de stichting meer en meer in bloei; velen der geloovigen vonden zich gedrongen de kapel van 't heilige Sacrament met giften te verrijken. In de confirmatie van Bisschop Jan van Virnenbergh worden dezelve opgenoemd. En om de heiligheid der kapelle nog meer te doen uitkomen, werd aan dezelve een aflat van honderd dagen door den Kardinaal de la Cusa verleend, blijkens het volgende vertaalde stuk:

„Nicolaas, door de Goddelijke barmhartigheid Priester-Cardinaal van de Heilige Roomsche Kerk etc. Legaat van den apostolischen stoel in Duitschland. In den Heere heil tot in eeuwigheid aan den geloovigen in Christus allen en een ieder. Terwijl wij, zoo als de Apostel spreekt, allen voor den rechterstoel van Christus zullen staan, om te ontvangen naar hetgeen wij in het ligchaam gedaan hebben, het zij goed het zij kwaad, moeten wij door werken der barmhartigheid den dag des laatsten oogstes voorkomen, en met het oog op de eeuwigheid hier op aarde zaaijen 't geen

---

(1) Hij was de opvolger van Jan van Arkel, overleed, niet zonder vermoeden van vergift, den 23 Junij 1371 in het 7de jaar zijner regering, en werd te Utrecht in den Dom zonder eenige lijkstatie begraven.

wij, als God het ons vergelde, mogen verdienen met verdubbelde vrucht in den Hemel in te zamelen, als bezittende eene vaste hoop en vertrouwen, dat ieder, die spaarzaamlijk zaait, ook spaarzaamlijk zal maaijen, en die in zegeningen zaait, in zegeningen het eeuwige leven zal maaijen. Begeerende aldus dat de kapel genoemd van het Heilige Sacrament in de Stad Hasselt, behoorende onder het Utrechtsche Bisdóm, met de haar toekomende eerbewijzingen worde bezocht, en dat de geloovigen zelve des te gereeder om hunner aandacht wille daar te zamen komen, hoe zij er zich overvloediger door de gave der Hemelsche genade gesterkt gevoelen, staan wij, op de barmhartigheid des almachtigen Gods en zijner zalige apostelen Petrus en Paulus verdiensten en magt vertrouwende, aan alle ware boetvaardigen en geloovigen, die op de feesten der geboorte, besnijdenis, verschijning, opstanding, hemelvaart en van het ligchaam van onzen Heere Jesus Christus, en op het feest der uitstorting des heiligen Geestes, en op dat der geboorte, reiniging, boodschap en hemelvaart der gezegende maagd Maria, en der geboorte des gezegenden Johannes des Doopers en der bovengenoemde apostelen Petrus en Paulus, als ook op de feesten der inwijding der Capel zelve, en van derzelve Patroon, ook op aller Heiligen, voornoemde kapel devotelijk mogten hebben bezocht, en daar aan de Goddelijke dingen hebben gemeenschap gehad, en van de goederen hun door God toegedeeld, ter opbouwning

van bovengemelde kapel en ter vermeerdering en herstel van derzelve sieradiën, hulpvaardig het hunne hebben medegedeeld — aan dezen allen staan wij genadig in den Heer honderd dagen aflat van de hun opgelegde boetedoeningen toe met deze altijd geldige brieven.

Gedaan te Utrecht onder ons zegel op dingsdag den zevenden September in het jaar onzes Heeren een duizend vier honderd een en vijftig van de regering des Allerheiligsten Vaders en Heeren in Christus onzes Heeren Nicolaas V. door Gods voorzienigheid Paus het vijfde.”

Zoo bereikte dan de kapel, met zoo veel voorregten beschonken, eene hooge mate van heiligheid; de menigte stroomde van alle kanten derwaarts om deel te erlangen aan de geestelijke voordeelen. Het gebouw stond bij de Enkpoort, ter plaatse waar in dezen tijd door Jan Veldman een huis is gebouwd, op een plein met muurwerk afgeschoten, twelk ook voor begraafplaats diende; het prijkte met een torentje, en was inwendig met een schoon orgel en veel beeldwerk voorzien. Bisschoppen, abten en andere geestelijken, zoo wel als wereldlijke Grooten, wedijverden om strijd, om hunne gaven te offeren; met den dag groeiden de bezittingen aan; in het begin der 16^e Eeuw bestonden de vastigheden uit de navolgende:

Het erve en goed Amelunge of het goed ter Heurne onder Wijhe en Heino. — 18 morgen lands in Mastebroek in Hasselterslag, aan-

gekocht van Thijse van Anse, volgens brief voor Henrick van Sternenburgh Schulte in Vollehoe en Coep Wijnckens soen Schulte to Hasselt van des vrijdaghe na Reminiscere 1369. — Het erve Beurtink te Rheese, vroeger Ouertinge genaamd en reeds gemeld in deze fundatie. — 33 heeren ponden ten laste de stads-kiste. — Eenige huispachten gaande uit huizen te Hasselt; sommige van die betaalden in munten, genaamd andriesgulden, witten, placken cromsterten enz. — Drie stukken land in Hombroek. — Tien morgen te Rouveen. — Drie dagmaten aldaar. — Zeven morgen in ten Velde. — De Hofstede met het land in den Oldendijk onder Hasselt. — En voorts nog andere hier en daar verspreid gelegen eigendommen van landen, uitgangen en pachten.

Ten tijde van de viering des afluats kwamen van alle zijden de geloovigen te Hasselt, om deel te nemen aan de vreugde, die aldaar plaats vond. Op den afluat verschenen zoowel geestelijke als wereldlijke heeren, die dan van stadswege rijkelijk beschonken werden. Zoo meldt de stadsrekening van 1534: „Beschenkt an spoelluijden van Swoll in onsen afluat spoelden van thillige Sacrament 1 stuck. — Nogh die spoelluijden vereert tot Gheerts Krijts huijss VIII stucken II placken — Beschenckt die abt van Dijknynghe op onser afluat II taecke wynss. — Beschenckt die stadt den Pastoer dar hi thillige Sacrament droegh op onser afluat II taecke wijns. — Meijster Cornelijns organist 1 g. guld. VI gosselaers,

dat hij vp dagh sacramento vuer die schutters spoelden. — Berge Jans Tromslager XIII van dat hie vuer die schutter spoelde vp unser aflaet. — Beschencent an die obseruanten van Campen I taecke wijns. — An die Prauwest van Zwartten Water V taecten wijns.”

In andere rekeningen komen geschenken voor, gegeven aan „ de kerspeliiden van Ruenvene doe sij vp onsser aflaet kwamen.”

Zoo bleef de kapelle in aanzien en rijkdom toenemen, en wel langer dan elders met zulke gebouwen plaats had; daar het bekend is, dat Hasselt in de Spaansche beroerten langen tijd die zijde bleef aankleven te gelijk met de Roomsche Godsdienst.

Bij commissie van den Stadhouder Gillis van Barlaymont, Heer van Hierges, van 24 Junij 1576, wordt nog Heer Henrick Grubbinck priester van synt Steffens kerk benoemd tot vicarius in de hillighe stede kapel. Doch ook nu begon de welstand der oud-geloovigen met rassche schreden ten einde te spoeden. Bij het oproer der soldaten onder hopman Doornink in 1582, die de Spaanschgezinden voorkwam, met Hasselt aan de zijde der Staat-schen over te brengen, ontging de kapel de schendzieke hand niet. Eene nota van het geen vernield, geplunderd en vermist werd bevonden, meldt ten aanzien der kapel het volgende.

„ Uth der hillighen stede genomen alles wat aldaer in geweest is van metalen, van landsursten en andere heren tot ene gedagh-

tenisse daer in gegeuen waer. It. dat schone orgel met dat iserwerck is t samen vernield, hebn oick uth die guten en mede boue van die kercke alle dat loet gebroocken en medegenomen (1)."

Reeds in 1579 waren de goederen van de kapel onder superintendentie gesteld van Johan Sloet, drost van Vollenhove, en van der Beeck, Landrentmeester van Salland, als provisoren der kapel, gelijk blijkt uit een' brief van 29 November 1579, waarbij dezelve „tot conseruatie derzelve Capelle ende oers kerckhoue muren sampt derseluer vpkomste augmentatie ende betere profyt, uitdoen in erfpacht aan Johan van Wilp een colckgen ende ledige plaesken als deselue Capelle liggende heeft tuschen Johans voerss hoff en der stadtwal." Doch ook weinig later moest kapel en kerkhof grooten aanstoot lijden. In Augustus 1587 deed de geweldige provoost van den Vrijheer van Hohensaxen afbreken de kerkmuren om het kerkhof der heilige stede kapel, niet tegenstaande de sterke protestatien van Schepenen en Raad der Stadt Hasselt, eenige jaren te voren. Daar nu de Hervormde Godsdienst te Hasselt was ingevoerd, was de aflat reeds niet meer gevierd geworden, en alle godsdienstoefeningen in de kapel geschorst.

Dit en de beide voren verhaalde beroovin-

---

(1) Zie *Overijss. Alm.* voor 1848 bl. 267.

gen deden Schepenen en Raad besluiten, om het gebouw te doen afbreken, 't geen dan geschiedde, blijkens het navolgende stuk.

„ Condich zij allen en jeder menichlyken
„ die dezen Contracten aengaen ende voer-
„ comen, welcker gestalte Derck van Olst
„ en Wijlm Wijlms hebben angenoemen allet
„ steenwerck van des Sacraments Capelle byn-
„ nen Hasselt, genoempt die Hilligen stede,
„ afbreecken op t voordelickste soewel t fun-
„ dament onder der eerden liggende als t'welk
„ bouen der eerden staende, die steenen
„ schoene te maecken, die sarcken ende es-
„ tricken wther eerde te brengen ende allet
„ werck daertoe nodich te vullen brengen,
„ wthgesondert alleene dat men van der stadt
„ wegghen sal arbeyders bestellen die den schoe-
„ ne gemaackte steen hem afdragen, voor
„ welcker arbeit die cameners ende tijmmer-
„ meesters der stadt Hasselt hebben beloest
„ Derck van Olst en Wijlem Wijllems t gheuen
„ ende betalen die some van twee hondert
„ ende twijntig kaerels gulden t stuk van je-
„ der carels gerekent tot twijntigh stueuers
„ ende daer en bouen vier tonne hairlemmer
„ hier oft vyftien kaerels gl in plaetsen van
„ de vier tonne biers; ende daer beneuens
„ sullen de cameners ende tijmmermeysters die
„ voerss metselaers leueren vyffhondert talholts
„ ende twijntigh deele om te gebruecken tott
„ affbreeckinge van het gewulffte en na het
„ gebrueck d selue weder te leueren tot be-
„ hoeff der stadt. Tverstaene dat Derck van

„ Olst ende Wijlem Wijllems messelaers voerss
 „ sullen t werk aenvangen naest coemende
 „ maandaegs ende daer nijet wthscheijden
 „ voer en al eer t seluo werck sal vullen-
 „ braght syn, ende des sal men hen lueden
 „ alle weecke enige peninge schieten ende na
 „ het vullenbraghte werck die laeste penyge
 „ aentellen, en mede sal men haer gedueren-
 „ de dit werck alhier verschaffen huessinge
 „ t weten een camer met twee bedden tot ha-
 „ ren nootdrufft, oirconde die subscriptie van
 „ die tijmermeysters der stadt in de tyt en
 „ van de voern messelaers. Aldus gedaen
 „ bijne Hasselt den XXIX Juny 1590. Ge-
 „ teekend Jan Leyssen, Harmen Rueloffs Lin-
 „ tijck, Derck van Olst, Wylm + Wyllems
 „ merck.

Ofschoon de kapel alzoo zelve verdween bleef de plaats in bestendigen reuk van heiligheid. Menigmaal hadden aldaar of meer heimelijk of meer openlijk bedevaarten plaats, waartegen dikwijls van de stedelijke regeringen verbod geschiedde. In het boek van peccatoria van 1601 vindt men aengeteekend, dat Petertje zall. Derck Wychers weduwe op ten XIII Octobris op de hillige stede kerckhoff tegen het verbod van de Magistraat bedevaert gedaan heeft. Zelfs vonden Gedeputeerden van de Staten van Overijssel goed, navolgende Publicatie te laten afgaan (1).

---

(1) Reeds in 1615 klaagde de Synode van Overijssel

„ Die gedeputeerde van de staten van Over-
yssel doen te weten: alsoo wy in ervaringe ko-
men, dat op eenige plaatsen deser Provincie
ende sonderlinge tot Hasselt ende Oldenzaal
in den verleden ende voorgaande jaeren op
den tweeden donderdach nae Pincxteren Pu-
blycque Bedevhaerten ende superstitieuse pro-
cessien gedaen zyn geworden: so ist dat wy
tot voorkominge van sulckx ordonneren ende
beveelen dat niemant hem zal vervorderen
sodaene Bedevhaerten ende publycque Pro-
cessien te helpen doen ofte by te wezen, als
by de boeten van thien olde schilden, de
Hoochheit deser lantschap te verbeuren by ye-
der ene die by sodaene Bedevhaerten ende
Processien bevonden sullen worden, ontbie-
den ende versoecken over sulcks alle Officie-
ren ende Magistraeten, dien het aangaet, hier-
op te willen letten ende doen letten en die
Contraventeurs te corigeeren ende boeten son-
der eenige dissimulatie. Ende omdat niemand
hiervan eenighe onwetenheyt mach pretendie-
ren sal dese alome daer t behoort gepubliceerd
ende g'affigeert worden. Actum Zwolle den 17
Juny 1641. Was get. R. van Haersolte vt. ter
ordonnantie van de Gedeputeerde voers. Roelinck.”

Nog later was de heilige stede in aanden-
ken, en vele bovenlanders, Hasselt op hunne

---

over deze bedevaarten bij het politiek bestuur. Ge-
durende het twaalfjarig bestand achtte dit niet raad-
zaam, er maatregelen tegen te nemen. De klagt werd
in 1632, 1633, 1634, 1638 vernieuwd.

reize naar Holland aandoende, bezochten deze plaats; en zóó kunnen de tijden verlooppen, dat heden ten dage er velen, die zelfs te Hasselt wonen, naauwelijks iets van deze vermaarde kapel weten, en de plaats niet meer kunnen aanwijzen.

De goederen, aan dezelve behoorende, werden reeds bij resolutie der gezworen Gemeente van 28 December 1582 overgegeven tot behoef der arme verlaten weeskinderen of tot stads voordeel, behalve de 18 morgen lands, waarvan de opkomsten hij uitsluiting zouden dienen tot onderhoud van predikant en schoolmeester. Het erve Amelunge was reeds in 1445 in erfpacht gegeven, volgens het navolgende stuk.

„ Wy Johan van Kaerler jnder tyt Righter toe wijc ende Andreas van Elme Righter toe Heyne, maken condich allen luijden mid desen openen breuue, dat voer my Johan Righter voerss gecomen is, daer ik toe richte sad in den gerichte van Wye en voer my Andreas Richter voerss. daer ick toe richte sad in den voerss gerichte van Wye, daer my Johan Richter voerss der eerden gaue van desen sake hier na bescreue, en in ene gehegeden hey-mael en voer ceurnoeten en gerichtsluden hierna bescreuen, Gheerloch Swarten en Grete syn echte wyff en die selue Grete mit Gheerloch voerss oren gecorene mombaer, die oer daar voer ons in beyden gerichtten voerss gegeuen ward, van desen saken hier na bescreuen als rechte was, ende becanden dat

zee mid vryen willen en gueden berade voer hem ende oere erfg. erflick gepacht hadden ende ontfengen daer voer ons in enen rechten steden erfpachten voer hem ende ore Erfge. van Albert Radermaker in der tyt Prouisoer der Capellen der hilliger steden toe Hasselt ende van Geeret Geyen die hem toegeuoget was in desen saken van onsen genadigen heren heren Rodolph van Deepholt bysscop toe Utrecht toe ewigen dagen der voerss Capellen en der vicarien die daar yne gestichtet sind, erue en goed geheten amelunx goed of dat goed ter Heurne, als dat mid synen alingen toebehoeren ende slachter nod gelegen is toe water en toe lande, toe torue toe twyge, toe wege en toe velde mid synen alingen toebehoer in den kerspelen van Wye en van der Heyne mid allen dyken en weteringen, raede en onrade als daertoe behoerd en oppe licht en oppe comen mach. Als om drie en tachtich heren ponde jaerlyxscher renthen payements als onse heere van den lande jaerlix boren doet voer syne pacht in Zallant te betalen alle jaer, die ene helft toe sante Merten in den Wynter en dye andere helft toe Sante Peter ad Cathedram off bynen achtte dagen nae elcken termyne voerss onbegrepen toe pachte rechte, ende gescede des neijds soe moegen die vicarien of prouisoeres en verwarers der Capellen voerss, die dan in der tyt synd off oer gewaerde boere jaerlix penden die voerss pacht en penden toe elcken termine voerss vut den voerss erue ende gueden

en synen toebehoeren als rechte pacht en mid den panden voerss te varen als recht is van panden, die voerss pacht gepand sind, en hier toe voer alsulcke veer olde groete des jaers als men daer jaerlix van schuldich is en te betalen plecht den Praest van Sante Marien te Utrecht in den hoff toe Oene op Sante Martens dach in den wynter off des anderen dages daernae by dubbelden tynse. En is vorderden, dat alsoe vake dat gued versterfft of verander werd, dat men dat dan verseucken sall mid veer olde groete voerss, wantet anders toe houe ledich solde werden, en mede dat men dat erue en gued neyd spleten off delen en sall, mer dat het an een bleuen sall nae ynholt der breuen, die Bisscop Johan van Arckel seliger gedachten ende een Praest van Sante Marien voerss daer van gegeuen hebben, ende voerd mid al sulcken rechte als die voerss breue yneholden, en welck voerss erue en gued gelegen is an stucken ende oppe steden hiernae bescreuen. In den eersten die hofstede daer Geerlochs voerss bouhues oppe steed schetende mid den enen ende an den dyk ende mid den anderen an heyckwegen maed dar an die oestsyde naast gelandet is Geerloch Swarte mid den spiker akker, ende an dye westsyde Berend Jacobs soen; item een acker lants schietende an die oestsyde bylanx Henrix land van Essen Geerds soen, ende an dye west syde Geerloch Swarten, schetende mid den zuydende an Henrix land van Essen en mid den noerdende ant dwarsland; item een

acker streckende an dije westsyde bylanx Seijen van Ytersem ende an dije oestsyde bylanx Johan Ludekens soens acker daer syn bouheus oppe steed, schetende van der heeren straten ant dwarsland mid den noerdende; item een acker streckende an die westsyde bijlanx den acker daer Johan Ludekens soens bouheus oppesteed en an die oestsyde bylanx Johan Cokemans lant schetende van des heeren straten ant dwarsland; item drie acker lants op den dwarslande strekkende ten noerdwerd bylanx Johan Ludekens soens lant en an die zuudsyde bylanx Geerlochs Swarten lant, schetende mid den westende an dye heylewige maed en mid den oestende an die dyck maad; item een acker gelegen in den lutticker maad schetende zuudwerd bylanx Henrix land van Essen ende ten noerden bylanx onss heren lant van Utrecht, daer an dye oest syde licht die grote maad en an die westsyde Seine van Ytersem; item twe acker lants op der marken, streeckende an dye noerdsyde bylanx Johan Ludekens soens lant en Johan Cokemans lant, schetende an dat oestende van dye heylewige maad ten westwerd an den dyck; item drie ackere buten dijckes op den toeghe streckende an dije noerdsyde bylanx Henrix lant van Essen en an die zuudsyde bylanx Geerlochs Swarten lant, schetende van den dycke in dye yssele; item omtrent ene halue mergen by haermans hofstede streckende an dye westsyde bylanx den dyck ende an dye oestsyde bylanx der meenten en Johan Lude-

kens soens lant, schetende mid den noerdende an den heyliwige maad ende mid den zuud ende an haermans hofstede; item ene halue hofstede mid den halue campeken daer henrick die becker oppe woend; item dat halue dychslach gelegen in den wester engk streckende an dije zuudsyde bylanx onss heren lant en an die noerdsyde Berent Jacobs soens, schetende ten westwerd an den helen wech en ten oesten an die weteringe; item drie acker lants voer der waden streckende an die zuudsyde bylanx der costeren van Deunter, en an die noerdsyde her Dirck van Herxen, streckende mid den westende an ysseldyck ende mid den oestende an schuijlsgrauen; item an der auyt een acker lants streckende mid der noerdsyde bylanx Henricx lant van Essen en mid der zuud syde an Splijthlofs lant, schetende mid den westende an den helen wech en mid den oestende an Cokemans lant; item ene mergen lants gelegen in den waersclage, streckende mid der suudsyde bylanx onss heren lant en mid der noerdsyde bylanx Geerlochs Swarten lant, schetende mid der oestende an soestweteringe en mid den westende an den helen wech; item ene camp lants gelegen in starels slach streckende mid der zuud syde bylanx Johan ludekens lant en Geerloch Swarten lant en mid der noerdersyde bylanx Esschinger slach, schetende mid den oestende an Wychman Gryme en mid den westende an die soestweteringe; item die helft van amelinger sclagen streckende an die zuudsyde by-

lanx onss heren lant van Utrecht en mid den noerdsyde bylanx Geerlochs Swarten en Simon van Schuylenburch, schetende mid den westende an die soestweteringe en mid die oestende an die oldeweteringe; item omtrent ene mergen lants off wat meer streckende mid der zuuder syde bylanx Willem Wiecherdinx lant en mid der noerd syde bylanx Henrix van Essen lant, schetende met den oestende an Euert Tyasen kinder lant en mid den westende an des Veliken grauen; item een halff mudde roggen sjaers vut de bouynghe geheten der Monnekehuus; item noch heedveld en ander vene soe als die gesclegen sind toe desen erue voerss gelegen yn heyne kerspelt; item een halff mudde roggen sjaers vut der oue heyne, mede in dese pachtinge gesceed in al sulcken vorwerden. Wantet geuallen mochtte dat dit voerss erue en gued verquaden en verachten mochte, dat God verbede, als by dycken weteringe waeden off andere ongeuallen, woe dat toe comen mochtte, alsoe dat jaerliks gebreke mochte uallen in der betalinge deser pachte voerss en dat die Capelle en vicarien voerss nyed gereetlicke daer vut jaerlix boren en weruen off penden en konden, omdat te verheuden soe hebben Geerloch en Grete syn huusvrouwe voerss en dieselue Grete mid Geerloch oren mombaer voerss, voer my Johan Richter voerss in den seluen gerichte der Capellen en den vicarien voerss en oren nacomelingen toe ewige dagen voer hem en ore erfg. gesad tot enen onderpande achtte

mergen lants, hier na bescreuen, ende hebben dese voerss drie en tachtich heren ponde ende tyns voerss jaerlixer rente daer erflick mede ouer gelecht, welcke achte mergen lants voerss gelegen sint in den gerichte van Wye op hier na bescreuen, in 't eerste drie mergen lants gelegen in der buerscapp van Herxen en sind geheten heylewige maede daer an die noerdsyde mede naestgelandet is Johan Ludekens soen geheten Cute, en an die westsyde Johan voerss en Johan Cokeman en mer ander luden, en an dije zuudsyde Johan Cokeman voerss en Berend Jacobs, en an dije oestsyde Johan Ludekens voerss ende Geerloch voerss; ende vyff mergen gelegen in den voerss gerichte en onder buerscappe toe Wynvoerde, daer drie mergen van licht op wijer enge streckende mid den oestende an kensekens made en mid den westende an lant dat den houe toe wijer toebehoerd, ende mid den noerdende an der kerken lant toe Wye, en mit den zuudende an den helen wech, ende daar twee mergen van liggen op Homeden daer an die oestsyde naest gelegen is dye ysseldyck en an dye noerdsyde Dirck ten Voede en an dye zuudsyde Willem Henrix en an dye west syde die yssele. Ende dese voerss achte mergen lants hebben Geerloch en Grete voerss gesad als voerss steed in voerwarden dat dese voerss drie en tachtig heren ponden sjaers en jaerlixscher tyns erflich en ewelick jaerlix alsoe well gaen sullen vut desen achte mergens lant als vut den erue en guede voerss,

ende dat die voerss vicarien en prouisoires of oer gewaerde bode die jaerlix penden moegen in allen formen als voerss steed, alsoe wall vut den achte mergen lants voerss als vut den guede voerss, woe hem dat beste diend en geuogeth; welke achte mergen lants wesen sullen een edell eijgen, en dese voerss pacht sal dije eerste pacht wesen, die daer vut gaen sal. Mede sind voerwaerden waerd dat men ene ghemene scattinge vut werde gesad in Zallant en die voerss gued op scattinge gesad werde die men daer off hebben wolde, soe sullen die vicarien inder tyt die affdoen en Geerloch voerss of besitter van dit gued van scadeloos holden want die heren slands daer nij scattinge van genomen en hebben, beholdelick elcken vicaris syns rechts nae ynhold ore fundatie. Mede sind vorwarde weerd dat Gerloch voerss affliuich worde sonder echte wettelicke buerd, soe sall dese voerss pachtinge des gueds voerss weder eruen en comen op Geerlochs voerss erfg. en nyed op Greten voerss syn huusurouwe off ore erfg. ende weerd dat Geerloch voerss echte witlicke beurd achter late en des gelikes affliuich worde sonder echte witlicke beurd, soe sal t'eruen op Geerlochs naeste erfg. en nyed op Greten voerss off op ore erfg. want men dit gued voerss nyed spleten noch delen en mach en an énen mensche bliuen sal na ijnhold der breue Bysscops Johans en des Praesst voerss en des erfspachts brieff deen Geerlochs voerss daer weder uan heeft, welcken breeff Albert

Rademaker en Geerd Geijen voerss besegelt hebben en deen onsse genedige here her Rodolf bysscop tot Utrecht mede besegelt en confirmiert heeft mid een transfix daer doer gestoocken daer dese breeff als een reuers brief vut gemaket is en all eens holden nae gewoenten eens reuers breeff. Ende Geerlochs en Grete voerss en die selue Grete mid Geerloch oren mombaer voerss gengen voer onss Johan en Andries richters voerss en voer elcken bysonder in den voerss gerichtten vut voer hem en ore erfg dese voerss drie en tachtich heren ponden voerss sjaers en den voerss tyns sjaers, en droegen die op als recht was der voerss Capellen en vicarien toe ewigen dagen vut den erue en guede en achte mergen lants voerss samentlick ende onuersceijden welcke oplaatinge Albert Rademaker en Geerd Geijen voerss ontfengen tot behoef der Capellen en vicarien voerss als ore verwaerers en daer toegeuoeghet ende loueden jaerlix guede betalinge te doen in allen maniere als voerss steed, en loueden mede dat dese voerss jaerlixsche pacht en tyns die eerste pacht wesen sall die vut den erue ende guede en achte mergen lants voerss jaerlix gaen sall voer hem en ore erfg en voer alle die ghene dye des toe rechte comen willen, alle argelist hierijn vut gesproocken. Daer dit gesciede voer mij Johan Richter daer waeren ouer en an als coernoeten en gerichtsluuden Johan die Swarten en Berend Jacop soen en meer guede lude genoeg, en daer dat gescede

voer my Andrees richter voerss waeren ouer en an als coernoeten en gericht's luuden Jacop die Wreede ende Herman Ramelman en meer guede luuden genoeg. In tuchnis der waerheyt soo hebben wy Johan en Andrees richters voerss om beden willen Geerlochs en Grete voerss onssen zegele an desen breeff gehengen, en want wy Geerlochs en Grete voerss voerscreuene pachinghe stede en vaste louen te holden mid allen punten en vorwarden als voerss steed voer ons ende onsse erfg. soe heb ick Geerloch voerss des tot tughe om die mere vestenisse en om beden willen Grete myner huusrouwe voerss myn zegell mede an desen breef gehangen, gegeuen in t jaer onss heren dusend vier hunderd vyff en veertich op Sante Thomas dach."

Tot in het midden der 17de eeuw is deze erfspacht jaarlijks aan de Stad betaald geworden door het geslacht van Vilsteren, als bezitter van het erve Amelunge, naderhand Nack genaamd, en toen verkocht.

Zoo als over het erve Buurtink met eene volle waar in de buurschap Rheze, ontstonden over het inkomen en het eigendom der 18 morgen lant in Hasselterslag in Mastebroek, tuschen Ridderschap en Steden en de Regering van Hasselt hevige geschillen. Eerstgemelden beschouwden dit als landsdomein, als zijnde door den Landsheer gegeven; de Stad Hasselt daarentegen beweerde, dat het uit de middelen der fundatie was aangekocht. Op den 22sten Maart 1583 verpachtte de landrentmeester van Zal-

land deze 18 morgen, niet tegenstaande herhaalde scherpe protestatien van den Magistraat van Hasselt, die zich dan ook in het bezit zoo mogelijk handhaafde. Ridderschap en Steden besloten toen, om aan den Drost van Vollenhove, Johan Sloet, de 18 morgen wegens door hem ten behoeve van de provincie opgeschoten gelden, in pandschap af te staan. De Regering van Hasselt verzette zich tegen deze vervreemding van hun eigendom bij eene ampele deductie en bleef middelerwijl in het beheer van het land, ofschoon Ridderschap en Steden op die deductie, bij resolutie van den 8 December 1585, goedvonden den Drost te laten in het bezit der 18 morgen, zoo als zij vroeger den Schultus van Hasselt Allard van Brandenburg gelastten, dezen in het bezit te handhaven, bij verlies van zijn ambt. Op den eersten April 1586 verhuurde de Raad der Stad Hasselt de 18 morgen aan Tobias Hendrik, burger van Zwolle, die in dit bezit door den Drost gewapenderhand gestoord werd, waarover de magistraat van Zwolle aan die van Hasselt voor en in 't belang van dezen hunnen burger klaagde. Doch ook de Drost klaagde bij zijnen brief aan Ridderschap en Steden van den 27sten Mei van dat jaar, dat hij in geene drie jaren de pacht ontvangen had. Ofschoon de Stadhouder Graaf van Nieuwenaar (1), bij schrijven van 14

---

(1) Aan dezen was den 6 Oct. 1584 de beslissing door Ridderschap en Steden opgedragen. Zijne uit-

April 1586, den bevelhebber en hopluiden der bezetting van Hasselt gelastte, om den Drost Sloet de sterke hand te leenen, op het aanhouden van den Drost schreven de aanwezigen van Ridderschap en Steden en verzochten de regering van Hasselt, om zonder harde middelen afstand van de 18 morgen te doen; doch deze wisten van den Graaf van Leijcester in dat zelfde jaar akte te erlangen, waarbij hij den eigendom aan de Stad Hasselt confermeerde. Ook de bekende Carel Roorda stelde zich voor de stad in de bres. Vervolgens werd deze kwestie in een regtsgeding gebracht voor het Schoutengerigt van Kampen, waarbij de Drost Sloet in het bezit werd gehandhaafd, doch waaraan Schepenen en Raad van Hasselt zich niet onderwierpen. Eindelijk, na veelvuldige betoogen en protesten wederzijds, besloten de Generale Staten, bij akte van 30 Mei 1594, aan de regering van Hasselt over te geven de inkomsten dezer 18 morgen lands,

---

spraak, den 13 Jan. 1585 was: dat de Drost Sloet, als in possessie zijnde, er niet in behoorde geturbeerd te worden dan met landregt. Daar de regering van Hasselt zich beklaagde, geene middelen te hebben, om den predikant en de kerkediensnaars te onderhouden, zoo moest zij binnen eene maand schriftelijk overgeven, hoe vele vicarien of præbenden de stad had, hoe veel zij opbragten en wie deze vicarien en præbenden genoot. Reeds den 19 Maart 1584 hadden de predikant Thomas Roothuis, Willem Egberts en Herman Gerrits van wege de gemeente, de pacht der 18 morgen tot onderhoud van den predikant verzocht, hetwelk de Magistraat ondersteunde.

om daaruit te onderhouden een predikant en schoolmeester. Zoo werd dan ten laatste de stad in haar regt gehandhaafd, doch erlangde zij het geheele genot niet, vóór dat zij de pandpenningen op den 18^{den} September 1594, ten beloope van 550 goudgulden, had opgebracht, en nam hiermede deze ingewikkelde kwestie voor goed een einde. De Stad Hasselt behield tot op den 22sten Maart 1679 den volkomen eigendom, doch verkocht als toen deze 18 morgen aan Jonker Godtschalch de Pottre voor veertien duizend twee honderd gulden, tot kwijting der menigvuldige schulden, waarin de stad gedompeld was, door verloop van nering, verarming der burgerij, en de invasie der Munstersche troepen.

Van alle de goederen dezer kapel is heden ten dage niets meer in het bezit der Stad Hasselt, dan een perceel land, de tien morgen genaamd, gelegen aan de Noordzijde van de Dedemsvaart te Rouveen.

OUDE MUNTEN.

Naar Californie! naar Californie! aldus vangt eene mededeeling aan, geplaatst in de *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant* van Vrijdag den 20 April 1849 N° 32. Die mededeeling trok mijne aandacht, dewijl daarin werd vermeld de, in de nabijheid van de Kerk te *Heemse*, Gemeente *Ambt Hardenberg*, Provincie *Overijssel*, door de meid van den landbouwer R. W., gedane vond van eenen aarden pot met *zeven* goudstukken, zeer dun en verschillende in grootte, enz.

Ik deed pogingen ter verkrijging van inlichting daarover, en om zoo mogelijk eenige van die munten te zien, ten einde dezelve te onderzoeken en voor de liefhebbers van oude munten op te geven. Weldra ontving ik dan ook, door vriendelijke tusschenkomst der Heeren *J. A. Baron van Ittersum* en *H. Mouw*, de eerste lid der provinciale Staten, de laatste predikant, en beide wonende te *Heemse*, de meeste van die aldaar gevondene oude munten, bestaande in de volgende soorten:

- 1° fraaije gouden *klinkaert* (te oordeelen naar de benaming van bijna soortgelijke munt

bij *K. van Alkemade, Munten der graven van Holland* (1), afgebeeld) van *Lodewijk* bijgenaamd *van Malen* Graaf van *Vlaanderen* 1346—1384. Op de voorzijde staat het omschrift: *Ludovicus dei gra(tia) com(es) et Dns (dominus) Fland(riæ)* dat is: *Lodewijk door Gods genade graaf en heer van Vlaanderen*; zoodat dit muntstuk ook bevestigt hetgeen *van Alkemade* t. a. p. op Bladz. 129 zegt, en hetgeen mede door het zilveren muntstuk, afgebeeld in de *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren* van 1849, bladz. 130, is aangetoond. Op de keerzijde van dat gouden muntstuk staat: *Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat*, tot omschrift, d. i. *Christus overwint, Christus regeert, Christus gebiedt*. De afteekening van dien klinkaert gaat hierbij; hij is aan goud waard geschat *f* 7.20, als wegende nog 4 wigtjes 5 korrels, en het goud gekeurd zijnde $23\frac{3}{4}$ karaat. Op de voorzijde ziet men den gekroonden, en op eenen troon zittenden Vorst, houdende in de rechterhand een zwaard, en met de linker een wapenschild, waarop staat een klimmende leeuw.

- 2° fraaije gouden *Brabandsche* munt, denkelijk een *Gouden Peter*. Het stuk heeft op de voorzijde een in vieren gedeeld wapenschild, waarop vier klimmende leeuwen, waarvan

---

(1) Zie dat werk, plaat XXXI en XXXII, Blads. 122.

twee met gespleten staart; achter het schild is de beeldtenis van eenen heilige, hebbende een' straalkrans om het hoofd, en opheffende met de regter hand een boek, met de linker hand een sleutel. Het omschrift luidt: *Wencelaus et Johanna dei gra(tia) Brab(antiæ) Duces*, d. i. *Wencelaus en Johanna door Gods genade Hertogen van Braband*. Op de keerzijde staat eene kruiswijze versiering met het omschrift: *Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat*. Dat muntstuk is tuschen 1355 en 1383 geslagen, want *Johanna*, dochter van *Jan de IIIe, 23^e* Hertog van *Braband* overleden in 1355, volgde genoemden haren vader op. Zij was eerst gehuwd aan *Willem de II*, Graaf van *Henegouwen* en *Holland*, die in 1345 bij eenen slag tegen de Friezen bleef, daarna huwde zij aan *Wencelaus* zoon van *Jan*, 46^e Koning van *Bohemen* en 1^e Hertog van *Luxemburg*. *Wencelaus* stierf kinderloos in 1383; zijne weduwe *Johanna* overleed in 1406 (1). Dat muntstuk, hierbij afgebeeld, weegt 4 w. 1 k., is gekeurd te zijn goud van 23 $\frac{3}{4}$ karaat, en f 6,56 gouds waarde te hebben. Wat de afbeelding op de voorzijde betreft, heeft zij eenige overeenkomst met den *zilveren peter*, als munt van *Jan van Arkel*, Bis-

---

(1) Zie *A. G. Luicius Algem. Hist. Geogr. en Geneal. Woordenboek*, op het woord *Braband*, bl. 109.

schop van *Luik*, beschreven en afgebeeld door den Heer *A. J. B. de Roije van Wichem*. (1).

- 3° Gouden *Lam* van *Braband*. Van eene gelijksoortige, gevonden te *Lonneker* in *Overijssel*, is de afteekening gegeven in den Almanak van 1849 (2). Dit muntstuk, wegende 4 w. 6 k., en het goud gekeurd 20 karaat, is waardig geschat *f* 6.44.
- 4° Gouden *dukaat* van *Willem V.*, Graaf van *Holland*, 1351—1358. Van zoodanige munt is de beschrijving en afbeelding bij *van Alkemade* (3). Deze dukaat, zijnde gekeurd goud van 23 $\frac{1}{4}$ karaat en wegende 3 w. 5 k., is waardig gesteld *f* 5.60.
- 5° Gouden *Arnhemsche Rijngulden* van *Willem van Gulik*, als Hertog van *Gelre* en Graaf van *Zutphen* 1377—1409 (4). Dat muntstuk is vóór 1393 geslagen, wijl in dat jaar genoemde *Willem* ook Hertog van *Gulik* is geworden (5). De afteekening van dien *Rijngulden* is hierbij. De voorzijde vertoont, tusschen twee kolommen

---

(1) *Eenige middeleeuwsche munten, noodmunten en zeldzame penningen, beschreven en afgebeeld door A. J. B. de Roije van Wichem* (niet in den handel), te Nijmegen bij C. A. Vieweg 1847.

(2) *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren* 1849, Bladz. 124, afb. No 1.

(3) *K. van Alkemade* t. a. p. plaat XXV onder aan, Bladz. 88.

(4) *Nijhoff, Geschiedenis van Gelderland* D. 3 pag. XXXV en aldsar de noot 4.

(5) Zie *Nijhoff* t. a. p. Bladz. LXXXI.

of langwerpige torens, die boven en ter zijde sterkten of wachthuizen dragen; het borstbeeld van eenen man, houdende in de rechterhand een zwaard, en in de linker denkelijk een boek; terwijl boven zijn hoofd een versierde boog, en onder zijne handen een wapenschild, waarop een klimmende leeuw met gespleten staart, zich bevinden; luidende het omschrift: *Wilh(elm) dux gelr(iæ) et com(es) A(rnemensis) d. i. Wilhelm Hertog van Gelre en Graaf*. A. is het muntteken *Arnhem*, als dáár geslagen zijnde. De keerzijde doet zien twee naast elkander geplaatste wapenschilden; op het één de klimmende leeuw met gespleten staart, op het ander de dubbelde arend; die wapens zijn met *Gothische* versiering omgeven; terwijl het omschrift is: *Benedict(us) qui venit in nomine (Domini) d. i. Gezegend die komt in naam des Heeren*. Het muntstuk, wegende 3 w. 4 k. aan goud van 23 $\frac{3}{4}$ kaart, is gewaardeerd op f 5.44.

- 6° Waarschijnlijk de, ook vóór 1393 geslagen, zilveren *groot* van den zelfden *Willem van Gulik*, dus vóór dat hij den titel van *Hertog van Gulik* bij dien van *Gelre* voegde. Dat muntstuk, mede hiernevens afgeteekend, vertoont op de voorzijde een' gekroonden helm met deszelfs versierselen en pauwenveren, waarin staat een rond wapenschildje, waarop zich bevindt een klimmende leeuw met gespleten staart;

luidende het omschrift: *Wilhelm dux gelr(iæ) et Com(es) Zutp(haniæ)*, d. i. *Wilhelm Hertog van Gelre en Graaf van Zutphen*. Op de keerzijde staat een kruis met de letters S. A. N. R., welke aanduiden de namen der vier hoofdsteden *Sutphen, Arnhem, Nymegen, Roermond*. Dit muntstuk is gekeurd te zijn zilver van 8 penningen, weegt 2 w. 3 k. en werd gewaardeerd op $12\frac{1}{2}$ cent zilverwaarde. Die munt is ook afgebeeld en beschreven in het opgegeven keurig net werkje van den Heer *A. J. B. de Roije van Wichen*.

- 7° Waarschijnlijk de zilveren *halve groot* van *Lodewijk de IX*, Koning van Frankrijk, bijgenaamd *de Heilige*, 1226—1270. Wat de afbeelding op voor- en keerzijden betreft, komt dat muntstuk overeen met de afbeelding van den *heele groot* van *Philippe le Bel* in den Almanak van 1849 (1). De *halve groot* is echter kleiner, en op de keerzijde luidt het middelste omschrift: *Ludovicus Rex*. Dat muntstuk is gebroken, bestaat uit zilver van 4 penn., weegt 9 k. en werd gewaardeerd op $2\frac{1}{2}$ cent.
- 8° Zilveren munt van *Jan van Diest*, 45° Bisschop van *Utrecht*, 1322—1341. Dat muntstuk is meer gaaf dan de afbeelding te zien bij *F. van Mieris* (2). Hetzelve

(1) Zie *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren* 1849 Bladz. 125, letter A.

(2) Zie *Beschrijving der Bisschoppelijke Munten en Zegelen door F. van Mieris*, Bladz. 203, plaat VI, N. 2.

is geslagen te *Vollenhoven* in *Overijssel*, en gelijk aan dat, hetwelk onder *Lonneker* gevonden en vermeld is in den Almanak van 1849 (1). Dit muntstuk weegt nog 1 w. 3 à 4 k., is zilver van 6 penn. en waardig geschat 5 á 6 cent.

- 9° Zilveren *Cromstaart* van *Lodewijk* de II, genaamd van *Malen*, Graaf en Heer van *Vlaanderen* 1346—1384. Van soortgelijke munt, te *Lonneker* gevonden, is de afbeelding gegeven in den Almanak van 1849 (2). Deze munt weegt 3 w. 7 k., is 8 penn. zilver en geschat op 22 cent.
- 10° Zilveren *halve Botdrager* van denzelfden *Lodewijk*. Van den *heele Botdrager*, dien hij liet slaan, is de afteekening in de Overijsselsche Almanak van 1849 (3). Die halve weegt nog 2 w. 2½ k., is zilver van 7 penn. en geschat op 11½ cent.
- 11° Zilveren *gros* van *Praag*; de afbeelding is hierbij. De voorzijde vertoont een' klimmenden leeuw met gespleten staart, en het omschrift, gedeeltelijk leesbaar, luidt: *Grossi Pragenses* d. i. *Praagsche Gros-sen*. De keerzijde heeft een kroon en grootendeels leesbare omschriften luidende: *Karolus Primus Dei gr(atia) Rex Boemie*

---

(1) Zie *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren* 1849, Bladz. 127, lett. I.

(2) Zie *Overijsselsche Almanak* 1849, Bladz. 130 lett. O.

(3) Zie *Overijsselsche Almanak* 1849, Bladz. 129 lett. N.

d. i. *Karel de eerste door Gods genade Koning van Bohemen*. Deze *Karel* was als *Keizer van Duitschland* de IV, den 19 Julij 1346 verkoren. Hij was de zoon en opvolger van *Jan van Luxemburg* Koning van Bohemen en geboren den 16 Mei 1316 (1); als 47° *Koning van Bohemen* was hij *Karel* de I^o, 1355—1379. Dat muntstuk weegt 3 w. 5 kor., is vervaardigd uit zilver van 10 penn. en geschat op 29 cent.

- 12° Zilveren munt van *Conrad* ook *Cuno* genaamd, Aartsbisschop van *Trier* 1368—1389; althans in 1371 weigerde hij het Sticht van *Trier* te verwisselen voor dat van *Keulen*, waartoe hij verkozen was door het overlijden van *Gerlach*, Aartsbisschop aldaar. Deze *Conraad* of *Cuno* moet een groot chemicus zijn geweest; zijne naastbestaanden, zich latende voorstaan dat een zoo kunstig stofscheider, als die Aartsbisschop, veel goud en zilver had nagelaten, eischten dan ook groote sommen van zijnen nazaat (2). De afbeelding van het muntstuk gaat hiervens; op de voorzijde staat het gemijterde borstbeeld van den Aartsbisschop, met

---

(1) Zie *Algem. Noodw. Woordenb. der Zamenleving*, te Amsterd. bij geb. Diederichs 1839, op het woord *Karel*, Bladz. 869.

(2) Zie *A. G. Luicius* t. a. p. op het woord *Conrad* Bladz. 65.

- het omschrift: *Cono dei grā(tia)*, zijnde een gedeelte van het omschrift op de keerzijde *Traven(næ) Archiep(iscopus) d. i. Cono door Gods genade Aartsbisschop van Trier*. Binnen dat omschrift zijn twee sleutels kruisselings liggende. Het muntstuk weegt nog 9 kor., is zilver van 7 penn. en waardig geschat 5 cent.
- 13° Zilveren munt van *Boemond*, Aartsbisschop van *Trier*. Behalve het omschrift op de voorzijde verschilt dat muntstuk niet van het voorgaande, gelijk uit de bijgaande afteekening is te zien. Wanneer die *Boemond* Aartsbisschop van *Trier* was, heb ik niet gevonden bij *Luicius* (1). Dat muntstuk weegt nog 1 w. 2 k., is zilver van 7 penn. en gewaardeerd op 7 cent.
- 14° Klein zilveren *Osnabrugsch* muntje, te oordeelen naar het wiertje, hetwelk flaauw te zien is op de keerzijde, waar ook de letters *Wil* (denkelijk van *Wilhelm* of *Wilbrod*) zich vertoonen. Op de voorzijde staat flaauw een borstbeeld achter een wapen, waarop kruisselings liggen twee hoornen. Dat muntje weegt 2½ k. is zilver van 5 penn. en waardig 1 cent.
- 15° Klein zilveren muntje van *Floris* de IV Graaf van *Holland* 1223—1235, te *Dor-*

---

(1) Volgens *Hubner, Staatk. Hist.*, was *Boemund I.* van 1287—1299, en *Boemund II.* van 1354—1368 Aartsbisschop van *Trier*.

drecht geslagen. Hetzelve is nog zeer duidelijk, en komt ook afgebeeld voor bij *K. van Alkemade* (1); dat muntje weegt 5 k., is zilver van 11 penn. en gewaardeerd op $4\frac{1}{2}$ cent.

- 16° Twee zilveren *bracteaten* of munten op de ééne zijde hol op de andere zijde bol geslagen; in het kunstwoordenboek van *P. Weiland* (2), ook genoemd blik- of rolmunten, oude *Duitsche* munten. Ik heb getracht van dezelve de afbeeldsels, zoo als zij zich op de bolle zijde voordoen, te geven; zij gaan hierbij; — die *bracteaten* zijn vervaardigd uit zilver van 10 penn., elk weegt nagenoeg 2 k. en is waard 8 cent.

In het algemeen zien die te *Heemse* gevondene munten er goed uit, en zijn nog zeer duidelijk; vele daarvan zijn zelfs zeer fraai; enkele hebben den muntslag niet juist ontvangen, zoo als die grosse van *Praag*, en het *Osnabrugsche* muntje. De zilveren munten werden ten behoeve van de Diakonie der Hervormde Gemeente te *Heemse* gevonden; daarbij bevond zich ook een groen kraaltje, iets lankwerpig van gedaante, waarschijnlijk van eenen *Rozenkrans*.

J. M. V. R.

ZWOLLE Julij 1849.

---

(1) Zie *K. van Alkemade* t. a. p. Bladz. 46 plaat XVII, de tweede figuur.

(2) *P. Weiland* t. a. p. Bladz. 62.

BEPALINGEN

TEGEN

OVERDAAD EN WEELEDE

IN OVERIJSEL.

„ **O**nder de wetten, welke bijzonder onze
„ opmerking verdienen, zijn buiten twijfel de-
„ zulke mede te tellen, die het beteugelen
„ van overdaad en van onnoodige verkwistin-
„ gen ten doel hebben; omdat men dikwijls
„ daaruit niet alleen den toestand der tijden,
„ waarin zij gegeven zijn, kan leeren kennen,
„ maar ook kan zien, welke gewoonten en
„ heerschende gebreken dezen of genen volke-
„ ren, onder welke dusdanige wetten in ge-
„ bruik waren, bijzonder hebben aangekleefd;
„ terwijl zij tevens strekken, om de wetge-
„ vende voorzigtigheid der overheden van die
„ tijden aan den dag te leggen.”

Met deze woorden heeft Mr T. A. TEN BER-
GE eene breedvoerige verhandeling *over de*

onkosten-bepalende wetten van ons vaderland, bijzonderlijk over die der Stad Groningen, begonnen, welke geplaatst is in het VI^{de} deel der *Werken van het Groninger Genootschap pro excolendo jure patrio*, bl. 121—264. Zij is met eenige bijvoegselen van Mr H. O. FEITH voorzien. In het verslag van dit werk, in de *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde van J. A. NIJHOFF* (VI^{de} d. Aank. bl. 18) wordt gezegd: „ Wij wenschen, „ dat dit bondige stuk anderen mogen opwek- „ ken, om dergelijke verordeningen verder uit „ vergetene Land- en Stadregten te verzamelen. „ Zij zullen door het onderzoek van den Heer „ TEN BERGE opheldering verkrijgen en we- „ derkeerig licht op dit onderzoek werpen. „ Zoo zullen wij een geheel overzicht verkrij- „ gen van hetgeen de Vaderen tegen de over- „ daad meenden te moeten vaststellen.” Wij willen beproeven, wat er omtrent deze bepalingen in Overijssel is bijéén te brengen, en verwijzen omtrent den oorsprong van die verordeningen, omtrent hare gepastheid voor de maatschappij en andere algemeene aanmerkingen, naar de genoemde verhandeling.

I.

BRUILOFTSMAALTIJDEN.

Het eerst komen de verordeningen te *Zwolle* in aanmerking, welke wij uit het zoogenoem-

de Stadboek (1) leeren kennen, en aldus luiden.

Van brulloften (X^{de} d. 4.)

Item wanneer eene brulloft gemaect is, soe moet [mag] die brudegom wal senden toe synen huys een ofte twee taecken wyns ende tot des bruydes huys een ofte twee taecken wyns en nyet meer, daer die vrouwen oer vrunden toe haelen laeten als dat ghewoentlick is. Worde dan die brulloft gheverschet (2) alsoe dat men sie des auondes nyet en besliepe, soe en sulden die brudegom noch die bruyt omme der brulloft willen ghene cost doen (3) tot oeren huys noch nergkens, noch niemant myt hem nae dien daeghe dat die

---

(1) Het draagt, meldt de *Tegenw. Staat van Overijssel*, (Beschrijving van Zwolle) III^{de} d. bl. 476, alle merkteekenen, van nimmer in dien vorm, waarin het zich bevindt, op openbaar gezag ingevoerd te zijn. Het is ook nooit in druk uitgegeven, en tusschen de afschriften, er van voorhanden, is in zoo ver een groot verschil, dat sommige missen, wat in andere gevonden wordt, en dat de orde, waarin de artikelen geplaatst zijn, niet overeenkomt. Het afschrift, hier gebruikt en door Mr J. VAN DOORNINCK, Archivarius van Overijssel, welwillend verstrekt, is met onderscheidene handen geschreven en begint met eene lijst van Schepenen en Raden van omtrent 1388 af tot 1597. Het Stadboek zelf is in elf deelen of tractaten verdeeld, ieder door een register van den inhoud voorafgegaan. Daarop volgen *Nye Auerdrachten gemaect by Scopen, Raedt en Geswoeren Meente der Stadt van Swolle*.

(2) *Geverschet, op nieuw opgevat.*

(3) *Cost doen* heeft hier en vervolgens de beteekenis van *te eten gecon.*

brulloft gemaect were eer des daeghes dat men sie des auondes beslapen sall, wtgesecht die joncferen die bynnen der tyt totter bruyt gaen. Ende als men die bruyt des auondes beslaepen sall, soe moet die brudegom des middages wel sitten gaen eeten buyten syn huys ende buyten des bruyts huys met twaelf mannen ende nyet meer. Ende des auondes als men die bruyt beslapen sall, soe moet die bruydegom met syn vrenden wal gaen sitten eten int wynhuys ofte in der tauernen, waer dat hy wil. Ende van dien twee ghelagen en sall die bruydegom nyet ghelden ten weere dat daer gasten (1) weeren, die daer gebeden weeren, daer muste die brudegom wel voer ghelden. Ende weert oeck dat des auondes in der wyntauernen eenich borgher meer boerde toe gelden tot den ghelage dan een quaerte wyns, dat muste die brudegom wal gelden, ofte hy wolde, sonder broecke. En die brudegom en sal voer ofte nae anders gheen wyncoep gelden (2). Voert zoe moeten [mogen] in den huysse daer men die bruyt beslaept des

---

(1) *Gasten* zijn hier *vreemdelingen*, *gasten van buiten*, overstaande tegen *burgers*.

(2) *Wyncoep* of *lyfkoop*. Zie de Verh. van TEN BERCK, bl. 139. Het werd in eene algemeene beteekenis gebruikt van onkosten bij eenen koop, dien men door drinken bekrachtigde, bijzonder bij huwelijksvoorwaarden. — *Gelden* is *betalen*. Zoo heeft VAN HASSELT op KIL. uit dit M. S. Stadregt van Zwolle aangehaald: *sal men elc eyne quarte wyns voersetten, die hy seluest gelden sal.*

auondes wel eeten seshyn schottelen van vrouwen van beyden syden en tot elcker schottelen twee vrouwen en nyet meer, ende daertoe gasten van buyten van vrouwen, die daer gebeden syn. Ende als die maeltyden gedaen syn, soe en sal men ghene cost meer doen van eeten, en soe mot men wal dansen oft men wil. Ende als sy te bedde ghegaen synt soe en sullen sy omme der brulloft willen nyet weder opstaen sonder argelist. Ende soe en sal nyemant daernae dat sy toe bedde synt, borger of gast, tot den brudegom ofte tot der bruyt gaen ofte daer met brengen enigherhande cost daer te doene. Voert des smorgens als sy op gestaen syn moet men den brudegom en die bruyt des daeghes tegen den middach en des auondes wel toe gaste bidden en die met hem in den huise woenen daer die brudegom en bruyt wth beraeden (1) syn en nyet meer, en des daeges vuer middages soe en sal men anders ghene cost doen in der stadt met den brudegom ofte met der bruyt ofte toe den huys doen dan voerschr. is, wthgesecht dat men toe den huise daer die bruyt beslaepen is der bruyt wel een eysuyp (2) maecken metten vrouwen des smorgens. Ende en worde die brudegom ende die bruyt des middaghes ofte des auondes nyet toe gaste

---

(1) *Beraeden*, bij KIL. *getrouwd zijn*.

(2) *Eysuyp*. Een drank met eijeren. Waarschijnlijk onze advokatenborrel. KIL. verklaart *suypen* door *kandeel*.

gebeden, soe must men sie wal hebben des middaghes van borgheren tot den huys daer die bruyt is thyn schottelen van vrouwen en nyet meer. En soe mach die brudegom wal gaen sitten eeten, ofte hy in der stadt bleue en nyet toe gaste gebeden en weeren, met twaelf borgheren van mannen en nyet meer ende die weert. Ende daer en sal die brudegom nyet gelden. Meer ginge hy dan des morgens wth der stadt soe mach hy met hem nemen sess onser borgheren van synen vrenden, die hem best gaeden (1), en nyet meer. Ende en worden die bruydegom noch die bruyt des auondes nyet toe gaste gebeden, soe sulden sy in den huys eeten en soe musten sy wal toe gaste hebben van beyden syden thy schottelen en nyet meer. Ende voert vuer ofte nae en sal die brudegom ofte die bruyt anders dan voerschr. is omme der brulloft willen ghene cost meer doen. Wie dat verbreecke van eenigen puncten die verloer tegen die stadt x fl . Ende alsoe die brulloft gedaen is, soe sal die brudegom ten naesten maendages ofte als die Scepen op dat huys coemen, diewyle [terwijl] dat sie daer sitten, en sweeren ten hillighen dat sy alle desse wilckoeren ghehouden hebben en noch holden willen en ghehouden syn nae synre wytschap alsoe van synre brulloft. Ende en dede hy des nyet soe verloer hy tegen die stadt desse koer voers.

---

(1) Gaeden, behagen, voegen.

*Van den brudegom des morgkens vth
der stadt te gaen.*

Item weert dat die bruydegom des morgkens wth der stadt ghinge en nyemants meer met hem en neme dan die sesz mannen van synen vrenden, en wie dat dan daer vuer ofte nae meer omme der brulloft willen met hem ghinge, die verloeren elck tegen die stadt een fl . Mocht men sie nyet verwinnen, elck sulde hem affnemen met synre eenre handt (1).

*Van wederomme te coemen die buyten
onser stadt ghehylikt heeft.*

Item weert saecke dat eenich man van onsen borgheren ofte inwoeners buyten onser stadt hylickten en dan weder van de brulloft bynnen onse stadt queme, soe moeten wal met hen teeren twaelff der naesten, en weert saecke daer meer met hem teerden, die verloeren elck teghen der stadt 1 fl .

Van pypers ende spoelluyden.

Item eenich onser borgher, die van gasten van buyten spoelluyden ghesent werden, die mughten sy wel eens toe gaste bidden en gheuen hem alsoe voele geldes als een quaerte wyns ghelt en nyet meer. Wie dat verbreecke die verloer tegen die stadt 1 fl (2)."

---

(1) Zich met eenen eed zuiveren. Zóó in het Stadrecht van Deventer D. II. Tit. I. Art. 1. *Mach sich deselue met syner eener handt — dat is met synen eedt — ontschuldigen.* Zie DUCANGE i. v. *jurare*.

(2) In de Nederl. *Displegtigheden* van VAN ACKER-

Wij zien hier dus de bedoeling van den Wetgever, vooreerst, om de dagen der bruiloftsmaaltijden tot twee te bepalen, den dag dat het huwelijk voltrokken werd en den dag daarna, behalve dat een paar taken wijns in het huis van den bruidegom en van de bruid bij den aanvang gebruikt mogten worden door de vrouwen met hare vriendinnen en bekenden. Maar vóór den dag van het huwelijk waren alle maaltijden verboden. Op dien dag mogt de bruidegom des middags met twaalf personen aanzitten, ook des avonds, mits buiten zijne kosten voor die twee gelagen, ten zij er door hem vreemdelingen genoodigd waren, en ten zij des avonds door elk der burgers meer dan eene quarte wijns was gedronken, indien hij verkoos. In het huis der bruid mogt des avonds wel een gezelschap van ten hoogste twee en dertig vrouwen onthaald worden, behalve de vreemde, van buiten de stad genoodigd, en met ten hoogste zestien schotels. Daarmede zou dan alle eten, ook van buiten ingebracht, geeindigd zijn, en mogt men aan het dansen gaan. — Den volgenden dag zoude men de jonge lieden, des middags of des avonds, alleen met hunne huisgenooten, te maaltijd mogen noodigen. Geschiedde dit niet, dan mogt in het huis der bruid wel een bepaald gezelschap vrouwen zijn, en de bruidegom mogt, mits buiten zijne kosten,

---

MADE EN VAN DER SCHELLING I. bl. 196—198 zijn deze bepalingen te Zwolle ook voor een gedeelte opgenomen.

met twaalf burgers eenen maaltijd houden. Om voor te komen, dat deze verordeningen ontdoken wierden door uit de stad te gaan, mogten slechts zes burgers hem vergezellen, onder geen voorwendsel te vermeerderen door zulken, die alleen of later kwamen. Ook voor het avondeten op dien dag waren tien schotelen bepaald. Op deze wijze, meenen wij, moet hoofdzakelijk de verordening verstaan worden.

De bepalingen te *Deventer* waren naar tijdsorde de volgende. Het oude Stadregt van *Deventer* van 1486 (1) heeft aan het slot van het Tweede Boek: „Item: als die Brulloft sal wesen, des yrsten daeges als sy byslapen sullen, des myddaeges op der tavernen by den Brudegom ende ter selver tyt by der Bruyt in den huysen nyet meer luyde gaen sitten kost te doene dan twelof paer persoenen: ende of die Brudegom buyten in tavernen teren wolde, soe en sullen oick nyet meer persoenen myt hem teren dan tweloff pair; dan of die Brudegom ende die Bruyt tsamen in tavernen teren wolden, soe moegen van elcker zyt myt hem [hen] gaen sitten teren tweloff paer en nyet meer.

---

(1) In dit jaar werd het Stadregt door den Magistraat en de Gezworen Gemeente vernieuwd, veranderd en verbeterd. Het is uitgegeven door DUMBAR, *Kerk. en Wereldl. Deventer*, I. bl. 154—174. Het bovenstaande vindt men bl. 168.

Item: Als dat byslapen gedaen ende geschiet is, dair nae des myddages en sal oick myt den Brudegom ende der Bruyt off myt der Bruyt allene bynnen huyses, noch myt den Brudegom in tavernen, nyet meer personen teren dan van elcker zyt tweloff pair; ende voirt an en sal die Brudegom noch die Bruyt dair nae drie maent langk duyrende bynnen noch oick buyten oeren huys nymant to gaste bidden noch hebben, uytgeseecht vader, moeder, suster en broeder, die myt hem bynnen huyses wonaffich weren, noch oick ymant anders van buyten en sal sy weder te gaste bidden noch hebben uyt oeren huys. Ende elck artikel vorsz. sal men aldus holden by die pene van thien ponden.

Item: Dairnae des manendaeges, als die brulloft gehouden is, sal die weert of weerdynne, die die cost ter brulloft gedaen heeft, coemen vpt Raethuys voir die banck an den Borgermeister ende doen syn beholt, dat hie der Stadt gebot ende desse puncten gehouden heeft: ende die dat nyet doen en wolde, die solde der Stad dairomme gelden thien pont."

Deze bepalingen zijn eenvoudig en duidelijk. Wij zien er uit, het was gewoonte, dat de bruidegom op den dag, dat het huwelijk voltrokken werd, in een wijnhuis of herberg, de bruid in haar eigen huis gasten verzocht; ook deden zij het wel gezamenlijk en herhaalden zulke maaltijden niet alleen den dag daarna, maar ook vervolgens. Even als te Zwolle moest het bruilofthouden tot twee dagen beperkt zijn.

De verordening verbiedt een grooter getal gasten dan twaalf paren van elke zijde, hetwelk bij eenen gemeenschappelijken maaltijd dan nog wel achtenveertig personen bedragen konde. — Andere gewoonten maakten andere voorzieningen tegen misbruik noodzakelijk; en zoo vinden wij eene publicatie van den 2^{den} Febr. 1595 van den volgenden inhoud.

„ Also oick by dagelixe experientie befonden wordt, dat durch die grote bruitlofften vnd gastegebaden, die in deser Stadt geschieden, verscheidene misbruycken van vnbehoirliche vnd mennigen vndrachliche vnkosten vnd andere quade maniren inriten, die niet alleine gereicken tot shandael der wahrer Christlicher religion vnd argernisse van voelen vrommen, sondern oick vthdruckelicken stryden tegens vnser Stadt Boick vnd die ordinantie by vnsern voervaderen dairentegens wal heylsamlich vppericht vnd gemaickt: Soe gebieden Schepen vnd Raidt wall ernstlicker allen haren burgeren vnd ingesethenen dat henforder nijemantz groter bruitlofften oprichten offte anstellen sall, so van des Brudigams als der Bruidt sijde, dan van acht vnd virtich personen, vp die poene van viiff vnd twijntich goltgulden, diewelcke vader vnd moder, offte wie die bruitloffte vthrichten werdt, gehalten sullen wesen to betalen, offte vp erfurderen desz burgermrs in der tytt (die daer auer vermidtz dessen gelastet wordt) sich by haeren eiden tho quiten, dat sie tegens desse ordinantie niet gedayn. Item sall oick nijemantz, hie sij wie hie

sij, die tot ennige bruidlofften geladen wordt, dair moegen senden offte schencken het sij wilbrath (1) offte anders, dan alleine vader, moder, broder vnd suster, vnd dat ter redelicher mathe op die peene van 5 heer ƒ telcker reyse.

Item also het onbehoirlick is, dat alsolche bykompsten den ganschen nacht duijren vnd mennige bauen sin natuur vnd begeren vertueuet wordtt, so gebieden Scepen vnd Raidt allen den jenigen, die alsolche bruidlofften offte gastgebaden in hoeren huiseren holden, geine doeren tho versluyten, dan eijnen jederen na syn bekeer tho huiss tho laten ghaen, dat oick niemantz, hie sij man offte vrouwe, jonck oder olt, die also ter Bruidlofft gebeden wordt, sich nha twie uhre des nachtes aldair sall laten vinden, op peene van 5 heeren ƒ , die ter contrarie tdoen beuonden muchte worden.

Sall oick nijemantz, hie sij mans offte vrouwespersoin, op alsulcke bruidlofften gaen mummien mit masquet hoicken offte mantelen offte anders ennichsins mith bedeckten angesichte, op die peene van 25 g.g. te verboeren in die persoin die in masques te gaen befunden wur-

---

(1) In het jaar 1574 bepaalden Schepenen en Raad, dat niemand eenig geschenk van geld, eten of drinken, het zij kost, wijn of bier, op bruiloften, arm of rijk, of op raads- en gemeentemalen geven zoude, op de boete van 20 heerenp. *Dan die wilbraet hefft, sall dat seluighe ende nyet meer schencken mogen.* (Publicatieboek.) Dit werd in deze publicatie van 1595 dus ook afgeschafft.

de, vnd die anderen vp verboerte desz auersten kleets.

Alsoe oick befonden wordt dat vp alsulcke bruitlofften vnd andere bykompsten allerleij lichtverdicheiden in dantsen springen tegens die Christlicke erbaarheid geschieden, dat daeromme, hie sij man offte vrouwe, jonck offte olt, vp solche bykompsten vnd bruitlofften sall vnderstaen ennige dantzerien anthorichten offte tho gebruicken vp die peene van 5 heren ƒ ." (*Boek van Publicatien*).

Weinige jaren later was eene vernieuwing van de verordening met bijvoeging van andere bepalingen noodig. Zij is van het jaar 1604 en luidt aldus.

„ Schepen vnd Radt doen te weten, dat sie in den jare 95 lestleden hadden doen beramen vnd publiceren sekere ordonnancie op die misbruicken vnd vnbehoirlicheden, die by lanckheit van tijden waeren ingereten op die bruijlofften vnd gastgebaderen tegens vnser Stads Boick bij onsen voervaderen heilsamlick gestatueert vnd achtervolget, allet in mienonge, vmme solche misbruicken daerdoer te abrogieren, vernichtigen vnd die sake in beteren staet te brengen. Vermerckende auerst dat solche Publicatien niet en worden achtervolget, dan bij verscheijden personen vnd in menniger wijze te buijten gegaen, hebben Schepen vnd Raidt tot stijfftinge vnd erholdinge Christlicher eerbaarheid guet gefonden, die sake auermals bij handen te nemen vnd daerauer te ordonneren als volget.

Anfencklicken sal niemantz, hie sij wie hie sij, tot enigen bruijlofften offte gastgebaden gebaden wordende, daer mogen senden offte schencken het sij wilbraet offte anders, dan alleen vader, moder, broder vnd suster, bij die peene van drie golden gulden te verbue- ren, soe wal bij den ontfanger als den vuyt- geuer offte schencker. Vnd worden die Bur- germeisteren in der tijt gelastet strax na den Bruijlofften voer sich tho bescheijden diegenige soe die Bruijlofften angerichtet hebben, vmb bij eede offte mit handtastinge in eedes plaetze to verclaeren, off oick jemantz wijder ge- schenck gedaen, als voren verhaelt, dieselue namhafflich tmaken, vnd bij verweigeronge van dien vervallen twesen in die pene van vijffvndtwintich goldeng. bauen die pene voren verhaelt, indien contrarie befonden worde.

Ten twieden sollen alle diegenen, die Bruij- lofften offte gastgebaderen holden, die spijs- matigen vnd daeraen wesen, dat die maeltij- den kort vallen en soe volle mogelick voer mitnacht gedaen sijn. Die Bruijlofftholders sollen den vrunden gien doeren sluijten, maer eenen jeden laten gaan soe balde hem solx belieft. Vnd niemant sal sich verdriesten den gehelen nacht vuyttesitten, en volle weniger desz folgenden morgens sich weder laten an- richten van eeniger spijs offte dranck. Wie befonden worde, hier tegens te doen, sal ver- buert hebben vijff golden gulden telcker reijse.

Vnde hirbij wort oick ernstlick verbaden, dat niemantz, jonck offte olt, mans offte vrou-

wenpersonen, sich sollen verdriesten vuyt den bruytloffts huijseren lāngs den straten te gaen bageren offte oick buijten der stadt te varen, te water offte lande, omme te euiteren vnd schouwen alle periculen die daruijth sollen mogen verreijsen; dan een jeder, op den Bruytlofften ter gueder maten vrolick gewest sijnde, sal sich nae sijn huijsz offte woenplaetze verfuegen eerbaerlick vnd sonder schandael offte quaet exempelen anderen te geven. Wie befonden worde ter contrarien te doen, sal telcker reijse verbuert hebben 10 g.g.

Vnd vmb dat die Bruytlofften des toe staetlicker mogen gehalten worden, verbieden Schepen vnd Rhaidt aldaer te gebruycken alle lichtuerdicheit en onerbaarheid, als dat niemant op solcke vergaderingen sal gaen mommen met masques, hoicken offte anders in eniger maniere met bedeckten angesichte, op die pene van 25 goldg., die alsoe in masques te gaen befonden worden. Vnd die anderen sollen verbuert hebben haer averste kleedt, waerschouwende hierauer eenen jederen voer sijnen schade. Wante die stadtdienars sijnnen gelastet, hirop ernstlick te letten, die momansichtenen afftetrecken, die personen antebrenghen, vnd die hoicken offte andere klederen prijs te maken. Vnd off sich jemantz tegens den dienars streffden, die sal gestrafft worden als die sich der justitien vnd wettelicker ouericheit opposirt.

Oick en sal niemant op enige Bruytlofften offte gastgedaden enige lichtuerdicheit van

dantzen gebrücken, noch oick die spoelluden vermoegen offte beuelen enige stucken te spelen, om daernae gedantzet te worden, allet op die peen van drie goldengulden. Vnd off die spoellujden vermerckten, dat jemantz na hare musicque wolde dantzen, sollen daerna opholden vnd andere stucken spelen, op de verbuerte van gelicke drie goldeng., soe sie befunden worden ter contrarie van desen gedaen t hebben.

Alsoe oick beuonden wordt, dat onder dat woirt offte name van Roggenstapels gemiente, soe langs soe meer onordentlichkeiten inritten, niet alleene van grote teere, maer oick dat op dach Petri ad Cathedram bykompsten gehouden worden mit kiesinge van enige officianten, streckende solcke handelingen eniger maten tot disreputatie vnd verkleijneronge der ordentlicker vnd gewoentlicker koer van Schepen vnd Rhadt sampt der gesworen gemeinte deser Stadt, die jairlix op denseluen dach geschiet vnd gehouden wort. Soe gebieden Schepen vnd Rhadt allen haren burgeren vnd ingeseten, dat niemands op den vors. dach Petri offte tot enigen anderen tijden desz jairs op solcke wijze bijkomsten sal maken offte sich darby laten vinden, by verboerte van thien goldeng. telcker reijse vnd voer jeder persoen, die hirinne schuldich tho wesen befonden sal worden." *Publ. 28 Oct. 1604.*

De zin dezer publicatiën heeft geene verklaring noodig. Hetgeen daarbij verboden wordt, t. w. het maken van groote onkosten

en het noodigen van een groot getal personen, het zenden van geschenken, het bruilofthouden tot laat in den nacht en het sluiten der deuren voor de gasten, het aannemen van andere kleeding en maskers, het maken van stratengerucht en het dansen, was gewoonte geworden. Maar men ziet bijzonder in het verbod van het dansen den invloed van het strenge Calvinismus, daar het dansen bij zulke gelegenheden vroeger toegelaten was, gelijk uit het Zwolsche Stadsboek blijkt (1).

Het slot van de laatste publicatie heeft eene opheldering noodig. Op den Brink bij de Roggestraat stond eertijds de Roggestapel, een kunstig en stevig werk van graauwen steen, ter hoogte van vijf voeten, uit welks midden een ronde pilaar van tien of elf voeten kwam, gedekt door een driekantig kapelletje, met gla-

---

(1) De Roomsche-Katholieke en ook de Luthersche Kerk heeft hieromtrent veel meer liberaliteit getoond, dan de Gereformeerde in ons land. Het is hier de plaats niet, de rijke literatuur vóór en tegen het dansen te vermelden; maar wij maken in dit opzicht opmerkzaam op een Overijsselsch product: *Geithoorns Huisboek, waarin de schrikkelijkheid der zonden, die door dansserijen, voornamentlijk in de herbergen, geschieden, die onder andere zonden reeds ons de verbreekinge van de staf des Broods veroorzaakt hebben en nog verder den Oorlog, Pestilentie en Hongersnood bedreigen, wordt aangetoond, door Gerhardus ab Utrecht, Bedienaar des Heiligen Evangeliums tot Geithoorn. Heerenveen 1743, 368 bladz.* Een onderwerp, in de denkwijze der toen heerschende Kerk, maar met veel orde en belezenheid, in Twintig Hoofdstukken afgehandeld.

zen voorzien, waarin een Mariabeeld geplaatst was. Hier werden kleine partijen rogge op de wekelijksche marktdagen ter markt gebragt (1). Van dezen Roggestapel had een lustig gezelschap zijnen naam ontleend. Daar het zich slechts met vrolijkheid en scherts, en met eten en drinken inliet, was er geen gevaar in voor kerk of staat. *De gemeente van den Roggestapel*, waartoe destige lieden zoo in als buiten de stad, zelfs leden der Ridder-schap van Overijssel, behoorden, had hare burgemeesters, raden en gemeenslieden, even als de wezenlijke regering van Deventer, die door haar op denzelfden tijd gekozen werden, dat deze vernieuwd werd, t. w. den 22sten Febr. van elk jaar. Zij bootste alles na, wat deze verrigtte, en zoo iemand dáár bij de verkiezing voorbijgegaan of uit de regering gezet was, koos zij hem dikwijls, als tot vergoeding van zijn leed en verlies, in haar gemeenebest tot de ééne of andere waardigheid, vooral indien hij rijk was en kosten doen konde (2). De groote verteringen, wel-

---

(1) *DUNBAR Kerk, en Wereldl. Dev.* I bl. 15. Bij resolutie van Schepenen en Raad van 20 Febr. 1650 werd deze Roggestapel afgebroken.

(2) *REVIUS* p. 533, waar men het zegel vindt afgebeeld, vertoonende den Roggestapel, aan de ééne zijde eene kan en aan de andere eenen beker. Hij deelt ook eene lijst van de leden mede en eenen brief van uitschrijving in het Italiaansch aan Johan van Steenwijk, om op Petridag 1597 met een wild zwijn, een hert, hazen, veldhoenders, ganzen, eendvogels of dergelijke, op de vergadering te komen.

ke daar gedaan werden, niet alleen, maar vooral het bespottelijk maken van de jaarlijkse keur op het raadhuis, schijnt de regering bewogen te hebben, om deze bijeenkomsten, ten minste voor zoo ver er verkiezingen plaats hadden, te verbieden.

In het jaar 1642 is het oude Stadregt van Deventer vernieuwd (1). Wij vinden Deel IV. Tit. 7. de volgende bepalingen. Art. 34. „Op bruyloften, kinderbieren of andere maeltijden sal alle spijze t'effens [op ééns] ende niet meer dan eenmael, aengericht worden, by poene van vijftich goltgulden, zynde het bancquet hierinne niet begrepen.” — Art. 35. „Onder het bancquet sullen geen marsipanen, confituren of suyckergeback voorgezet worden, by poene van hondert goltgulden (2).” Den 21sten Febr. 1643, dus kort na de invoering van het nieuwe stadregt, werden onderscheidene personen in de boete van 20 goudg. geklaard, omdat zij suikerbanket hadden opgedischt, en den 6^{den} Oct. 1666 Jannes van Eibergen en Margaretha Engelen, omdat zij op de bruyloft confituren hadden opgezet, in de boete van dit artikel. — Art. 36. „Niemant sal binnen Deventer schenck-bruyloften houden,

(1) Gedrukt te Deventer 1644. 4.

(2) Het was billijk, dat de Wetgever zelf zich ook niet tegen dit artikel bezondigde. » Op maeltijden van Petri en Octava Petri zal geen suikerbanket gebruikt worden'', bepaalde eere resolutie van Sch. en Raad, den 24 Jan. 1642.

by de poene van vyftich goltgulden." Waren dit bruiloftspartijen, waarbij alleen gedronken werd? — Art. 37. „Brydegom of Bruydt sullen aen de Vrienden ten beyden zijden geenderhande giften of gaven mogen geven, van golt, silverwerck, van linnen, sijden of wullen kleederen, by poene van 50 goltgulden, ende soo eenich bedencken mochte voorvallen, sullen Brydegom ende Bruydt binnen 's jaers sich daarvan mogen onteeden met haer eene handt." Zij mogten, zoo het schijnt, aannemen, wat hun gegeven werd, hetgeen elders verboden was (1). Hier was nu het gebruik ingeslopen, dat bruidegom en bruid aan hunne vrienden allerlei geschenken gaven, en daar ligt eene ongepaste eerezucht hen verleiden konde, om zulks boven vermogen te doen, wilde de Wetgever dit voorkomen. — Art. 38. „Diegene, so sich onderstaen voor de Brydegoms of Bruyden in 't uytgaen of ingaen van der kercken te schieten of roers te lossen, sullen verbeuren vijf goltgulden." Reeds den 1 Aug. 1622 was het verboden „ter ehren van Brydegom en Bruydt ter kercken gaende offte daer vuyt comende eynige ehrenschoten vuytten wachten offte oick vuytten huyseren te doen," en nog ééns den 25 Mei 1628. Art. 39: „Sullen oock de Brydegoms ofte Bruyds aen sodanige schieters

---

(1) Zie de Verh. van TEN BERGZ bl. 166 en 157. Deze geschenken van bruidegom en bruid aan vrienden waren te Groningen ook verboden.

geen geschenck doen, by poene van thien goltgulden." Met regt was dit artikel na het voorgaande opgenomen, opdat bruidegom en bruid, door grooter geschenken te geven, dan de boete daár vermeld, die bepaling niet zouden kunnen krachteloos maken.

II.

ONKOSTEN BIJ GEBOORTE.

Het Stadregt van *Zwolle* bevat:

Van vadder (1) te worden ende den kynde toe geven (D. X.)

„Item enich onse borgher die vadder worde toe eenen kynde en dat hefte van onse borgher ofte van eenen gaste bynnen onser stadt, die sullen oere pillen nyet gheuen by der vunte, mer daer nae wanneer die vrouwe wth den kraem is, soe moeten sy oeren pillen wall gheuen soe voele geldes als een taecke wyns gheldet en nyet meer. Wie dat verbreecke hadde verboert ij R , ofte muchte hem des affnemen met synre eenre handt.

Van alreley schenken en teren voer cramen. (D. XI.)

Item soe en sal men ghene cost doen voer

(1) Dezelfde als *doopheffers*, *peeten*. Zie ook *TEN BERGE* bl. 168. Zij werden ook *geraderlingen*, *gevaders* genoemd. In een *M. S.* van Wilh. Baudartius van 1628 wordt gemeld, dat de Staten van het Graafschap Zutphen *gevadderen* werden over één zijner kinderen.

cramen in eenigerley wys noch middaghes noch auondes wanneer dat kint ghekerstent is of diewyle [terwyl] die vrouwe in de crame licht ofte wanneer sy toe kercken gaet, dat sy met schencken ofte wyncoep voer den cramen toe drincken, ofte yemants toe gaste toe noedigen, ofte met eenighe ander vermantelinghe. Wthgesecht als men dat kint kerstent en wanneer die craemvrouwe ter kercken ghegaen is, dat dan in den huysen wall ten eten bliuen moeghen xvij der naeste vrouwen vrunde en nyet meer, ende dat vader en moeder, suster en broeder en soe nae swaegers met des kindes peeten wal eens oer gelt vuer den craem verdrincken moeghen ofte sy willen, en nyet meer. Ende als die craemvrouwe ter kercken ghegaen is, soe moeghen die craemheer ofte die craemvrouwe des auondes wal ten eten noedigen, ofte sy willen, vaeder ende moeder, suster ende broeder en soe nae swaegers, des kindes peeten en twee oere naesten nabers en anders nyemant. En sullen anders ghene cost vuer ofte nae in gheenreley manieren omme des craems willen doen. Ende weert saecke die craemheer ofte craemvrouwe meer dan xvij vrouwen persoenen als voers. ten eten settende worden, ofte anders eenige cost omme des craems willen deden ofte lyden worden, sullen sy elck ter tyt gebroecken hebben xx fl , en elcke vrouwe en joffer daer meer mede gewest weer dan voers. is v fl verboert te hebben. Oick en sullen ghene onser borgheren dan craemheer, wanneer dat kindt

ghekerstent is en hy op dat stadt wynhuys ofte anderen tauernen teert, schencken noch meer met hem verdoen metten onraet meer dan die weerde van vyff pinten Rynswyns. Wie dat verbreecke verloer teghen die stadt xx ƒ . Ende alle desse vuers. punten en mede metten doeden te teren, sulden melden en wthbrengen die twaelf Scepen en die twaelf Raden metten ghenen van den geswoeren meenthen en der stadt boeden by oeren eede. Ende elck boede sal in syne strate gaen in den huys, daer eene craemvrouwe wth toe kercken gaet, ofte daer een doede wthgedraegen, ofte in t huys daer omme der craemvrouwe ofte omme des doeden wille die maelyt gedaen wordt en tellen die vrouwen en jofferen des middaeges die aldaer ter maelyt bliuen ende gheven den borghemeysters in der tyt dat ghetal en namen in scryften, daer die boede tot elcker tyt van hebben sall 1 stadt ƒ .

Wanneer dye vrouwen eens kyndes in der kercken gaen. (Nye Auerdr.)

Anno ut supra [1489] wanneer een vrouwe eens kyndes in der kercken gaet, dye sal in oiren huys daer sye woenachtich is, wanneer sye met den vrouwen vuyt der kercken compt, ghene cost doen noch daernae tot ghener tyt omme des kerckgancks wille. Wie dat verbreecke dye sal gebroecken hebben x ƒ soe dicke dat geschiet.

Het oude Stadregt van *Deventer* heeft het volgende bepaald:

„ Item als dat kynt jonck is ende men dat ter vunte brengen sal, soe en sal men dair nyet meer vrouwen persoenen to bidden uyt noch in the gaene, cost the doen, dan die gevaderlinge (1) en twelof paer vrouwen persoenen; te verstaene dat die jufferen dair mede ingerekent sullen syn; tot elcker tyt der kraemvrouwen van elcker persoen, die dair meer mede genge, op die pene van thien pont: en dair to moegen noch vyer persoenen van buyten huyses auer taefelen dienen ende nyet meer.

„ Ende weert saeke dat die vader van den kynde kost doen wolde in eenigen tavernen, soe en sullen oick alldair noch van veerst nyet meer persoenen gaen sitten dan die gevaderlingen ende twelof paer mans persoenen, ende ghiene knechte of ander persoenen en sullen gaen sitten in yemans stede by der penen van elcken persoen van thyn ponden.

„ Item: Als die vrouwe oirs Kindes to kercken geet, soe en sal sie oick ghen vrouwen of jufferen uyt of in myt oir bidden the ghane, noch cost te doene, meer dan twelof paer, als vorsz. stiet, by der penen vorsz. Ende des gelikes sal die vader van den kynde dat oick holden in tavernen cost te doene als vorsz. is op die selve pene vorsz.

---

(1) Zie boven bladz. 93.

„ Item: soe en sal man of vrouwe of juffrouwe op der vunte den kynde meer geven dan twee silveren pennyngē, ende oick en sal nymans in den craem den kynde meer geven of doen geven dan enen silveren pennyngk by thien ponden tot elcker tijt.

„ Item: soe en sal nymant van mannen noch van vrouwen noch van jufferen bynnen den sess weken voir ennygen craem schencken of ennyge cost doen veerre dan die gevalderlinge ende die persoenen, die also als vorsz. is tot den kynde gebeden synt geweest, by der penen van thien ponden tot elcker tijt.

„ Item: Vader noch moeder des kyndes noch oick anders ymant en sal ennyge persoenen voir den craem bynnen den sess weken to gast bidden, tot elcker tijt van elcken persoen by thien ponden.” —

Het latere Stadregt heeft alleen, in het reeds aangehaalde 34ste art., de bepaling omtrent de bruiloftsmaaltijden ook op de kinderbieren toegepast. Het oogmerk dezer bepalingen was, om de gezelschappen bij doop en kerkgang niet te talrijk, de onkosten uit hoofde der bevalling niet te groot, en het geven van geschenken en pillegiften niet te bezwarend te maken.

Ook te *Hasselt* waren omtrent de onkosten bij geboorte bepalingen gemaakt (1).

---

(1) Medegedeeld door den Heer F. A. EBBINGE WUBBEN.

Van vadderen wat die op der vonte geuen sullen.

Item weerd dat yement toe vadderen worde gebeden, die en sal den kinde nyed meer geuen dan enen pening als by 5 ƒ .

Van of ene vrouwe een jonck kind hadde.

Item weerd dat god ene vrouwe berede (1) mid enen jongen kinde bynen onser stad, als men dat kind kerstent of als die vrouwe des toe kerken geed, soe en sullen mid den vader nyed meer teren dan xii man en wanneer xii man gaen sulen alsoe mennich als daernae buten geed dat is' alsoe mennich 1 ƒ .

Van woe mennige vrouwe daer eten sall.

Item als men dat kind kerstent off als die vrouwe des toe kerken geed, soe en sullen daer nyed meer vrouwen mede eten en weer dan vii ende dree die ter tafelen denen (en men sal nyemend bidden of bidden laten in der kerken) als by v ƒ .

Van dat nyemend teren en sall voer cramen.

Item soe en sall man off wyff van onsen burgeren voer cramen gaen daer zee geld of gued verteeren als by v. ƒ .

---

(1) *Bereeden, bereijden, bij KIL. parare, ornare, instruere.*

*Van dat ene vrouwe comen sall en sweren
dat see den stad bod (1) gehalten heeft.*

Item als ene vrouwe toe kerken is gegaen van enen kinde, soe sall see naesten dages comen ongeboden voer die Scepenen ende sweren, dat zee der stad willekeur gehalten heeft by 1 ƒ , en weerd dat zee vellich werde (2) dat weer om v ƒ .

Anno lxxxix des donredachs na Sunte Pauwels by Scepenen en raad en zwoerne gewillekoert.

Wanneer een craemvrouwe oirs kynde ter kerken geet so en sullen des daechs nogh des anderen daeghs mit oer niet meer vrouwen the eten nogh kost to oeren huse brengen dan vier van oeren naesten naberen en vier van oeren naesten vrenden. En weert datter er meer vrouwen quemen dan aghte, dien sall die craemvrouwe waernen (3) wt te gaen, die dan ghewaernt wort genge die dan niet wt dat weer oer op ii ƒ . En weert dat die craemvrouwe nement waernden die daer bauen 't getal daer weren, so sall sie gelden 6 ƒ , en elx bauen 't getal 1 ƒ , en dat sullen melden Scepen raidt en zwoerne meente, soe wel dat sy horen segn als dat sy weten. Oec en sullen mit den craemheer niet meer teren des dages xii onser burgher en nement en sal

---

(1) *Bod, gebod.* KIL.

(2) *Vellich werde*, zoo het tegendeel bleek en zij verwonnen werd. Zie v. HASSLT op KIL.

(3) *Waernen, waerschuwen.*

na comen scheften bij 1 ƒ , en men sal geen gelagh meer teren van den daghe als by v ƒ , en ist als dat kind gekerstent is, soe mogen die vadderen . . . . . gaen sitten en teren, of zee dat doen willen, en heer mogen toe sitten en teeren vader, broeder en suster; maer en weren daer gasten daer burger mede teren willen, die en sullen in dat huus need teren wtgeseght in den wyn, en niet meer te verteren dan in den wyn i quaete, int hamborg oft dubbelt bier ii q. en in koyte oft hoppelpe iii q.

Item als een kynt gekerstent wordt ter vespertyt so en sal men daer niet meer mede verteren dan drie quaete hopen of koeysten by v ƒ .

Item als een kynt ghekerstent wort so en sal des middaghes nement met den kraemheren te biere gaen, oeck en sal nement gaen schencken ouer den kraem, ende die kraemheer en kraemvrouwe en sullen ghene gaste bidden, so lange als die kraem duyrt, dan vader en moeder, suster en broeder, en soe nae zwagher ende die vadderen. En als die kraemvrouwe te kerken gaet, so en sall des daeghs die kraemheer niet wtgaen theren noch nement en sal met gaen theren. Oeck en sal mitter kraemvrouwe nement eten, dan vaeder ende moeder, suster en broeder ende so na zwagher ende die vadderen ende die vroedemoeder. Ende en sullen des dages nogh des anderen daeghs ghene gasterye holden nogh nement en sall tot hem komen schenken. En weert dat

die kraemheer oft kraemvrouwe so nae vrende hier bynnen niet en bedden, die mogen dan daervoer kiezen vier ander vrende die hem beliest ende die vadderen, die met hem eten. Hierop sal men den kraemheer toe eysschen syn eedt te doen, dat he der stat willekeur ghehouden heeft. Doet hy s niet, so sal hie gelden v ƒ en all die andere die hier inne brokich syn v ƒ . En dat sullen melden Scepenen Raedt en zwoerne meente ende die dienre."

III.

ONKOSTEN BIJ STERVEN.

Hieromtrent heeft het Stadboek van *Zwolle* (1).

Van doden diewyle dat sy in den huysen synt. (D. XI.)

„ Item waer een doode in den huysen is, diewyle dat die doode in den huysen is en als men den doeden eerdet, soe moeten wall xij mannen buyten den huysen onser borger en die weert met hem eeten, en die naeste maegen en swaeghers en nyet meer, en die ghene die nae coemen die sullen gaen en sullen nyet met hem eeten in den huysen omme des doeden

---

(1) Een gedeelte van deze verordeningen vindt men bij VAN ALKENADE EN VAN DER SCHELLING, I bl. 318.

wille, ten weer dat daer gaste weeren daer sy allene mede sitten ghengen sonder argelist. Voert en wil men den doeden nyet bestaen (1) soe moeten oick wel twaelff onse borgheren met hem eeten en die weert, als die doede bestaen is ghelyck als vuers. is. Wie dat verbreecke verloeren tegen die stadt 1 ₤. Mocht nyet verwynnen elck suldes hem affnemen met synre eenre handt.

*Als men den doden eerdet ofte bestaedt
die vrouwen in den huysse toe eeten.*

Item als men den doeden eerdet ofte bestaet, soe moeten totten huysse wal eeten daer die dode is des middaeges xij vrouwen en die gasten van vrouwen die daer van buyten synt te graue ghebeden en nyet meer. Wie dat verbreecke die verloer teghen die stadt C schill. Mocht mens nyet verwynnen elck suldes hem affnemen met synre eenre handt.

*Van etene des auondes als die doode
gheerdet is.*

Item des daeghes als die doode gheerdet ofte bestaen is, soe sal die man ofte die vrouwe, ofte oerer een, ofte sy beyde nyet en leuenden, des auondes in den huysse eeten, en daer moeghen wal tot hem coemen sesz mannen en sesz vrouwen, die naeste maeghen

---

(1) *Bestaen, ter aarde besteden.*

en swagers en nyet meer met oere cost. Wie dat daer meer queme en dan daer bleue eeten die verloer tegen die stadt 1 ƒ . Mocht men sie nyet verwynnen elck suldes hem affnemen met synre eenre handt.

Dat men ghene cost meer doen en sal om des doeden wille.

Item daer nae als dit ghedaen is, soe en sal men metten mannen ofte metten vrouwen ghene cost meer doen omme des doeden wille, als die doede gheerdet is en eer men den doeden bestaet, en nae den daeghe dan nyet meer. Wie dat verbreecke die verloeren tegen die stadt een ƒ . Mocht men sie nyet verwynnen elck suldes hem affnemen met synre eenre handt.

Van keersen te hebben als men den doeden bestaet in der kercken.

Item als men den doeden bestaet soe en sal men daer nyet meer ouer hebben dan twee stal keersen (1) ten sy dat sy gilde keersen hebben. Wie dat verbreecke die verloer tegen die stadt 1 ƒ . Mocht men sie nyet verwynnen by suldes hem affnemen mit synre eenre handt.

---

(1) *Stal-keerse*, *stallicht*, *eene lantaarn*. Zie VAN HASSELT OP KIL.

*Van vigilie te wynnen in der kercken
ofte in den huysen.*

Item soe moeghen ouer een doeden des auondes vigilie wynnen (1) vier vrouwen en nyet meer. Ist dat men des auondes vigilie in den huysen doet, daer en sal men ghene vigilie wynnen, meer sy moeten elcken priester en den coster gheuen eene placke ofte twee, en den schoelmeysteren met syne schoelieren twee placken ofte vier. Wie dat verbraecke die verloer tegen die stadt 1 $\mathfrak{R}$.

*Hoe voele dat men gheuen sal eenen
dooden mytter groter clocke ouer
te luden.*

Item soe wie syne doeden wil ouerluyden metter groeter clocke in Suncte Micheels kercke, die sall gheuen Suncte Mycheels kercke van der clocken allene Mychael gheheeten ij heren $\mathfrak{R}$. Ende wie synen doeden wil ouerluydett hebben myt Mycheel en der clocken ghenoeemt Martinus sal gheuen ij heren $\mathfrak{R}$, en metter clocken Martinus allene j heren $\mathfrak{R}$, en van metter clocken Saluator allene sal gheuen ij heren $\mathfrak{R}$, ende wie met alle desse vuers. clocken syne doden wil ouerluyden laeten die sal gheuen der vs. kercken drie heeren pont.

---

(1) *Vigilie wynnen.* VAN HASSELT op KIL. toont, dat *wynnen* ook in de beteekenis van *huren* voorkomt.

*Van doeden te grauen in Suncte
Mycheels kercke.*

Item waer yemants die syne doeden wolde doen grauen in dat hoeghe koer die sal gheuen den kerckmeysters aldaer vyff franckryksche schilde ofte oer payementsche weerde.

Item die eenen doeden wil doen grauen laeten op onss lieuer vrouwen ofte suncte peters koer in der voers. kercke sal den voers. kerckmeysteren gheuen vier vranckryksche schilde ofte die weerde.

Item die eenen doden wil doen begrauen laeten tusschen den drien voers. koeren en den twee middeldoeren en beneffen den twee middeldoeren der kercken die sal gheuen den kerckmeysteren drie vranckryksche schilde ofte die weerde.

Item soe wie eenen doeden wil doen begrauen tusschen den twee middeldoeren en den toerne der voers. kercke die sal gheuen den voers. kerckmeysteren twee vranckryksche schilde ofte die weerde.

Van vrouwen mytten dooden toe teeren.

Item Anno Dm. lxxxij des donredaeghes vuer Sancte Lucyen daeghe bynnen Schepen en Raedt met oere meenthe ouercoemen, soe waer een doede ofte bestandenisse is in den huuse, daer moeghen des middaghes bliuen eten xij vrouwen persoenen van bynnen en nyet meer, by vyff ƒ elcken persoene. Ende weer saicke dat daer meer vrouwen persoe-

nen ghebeden worden en daer quemen eten, soe sal die man ofte vrouwe in den huysse gebroecken hebben x ƒ , en die hoeden die xij vrouwen daer bliuen eten sullen elck ghebroecken hebben v ƒ . En die maelyt sal bedient worden by den knechten en magheden in den huysse ofte by anderen knechten en magheden ter noet daer toe ghebeden. Wie daer en bouen diende van eenigen persoene man ofte vrouwe sullen gebroecken hebben v ƒ . Oick is men ter seluer tyt auercoemen dat gheen backer groeter weyten broet backen sal toe vercoepen, dan totter weerden van vyff placken wtgenomen toe paesschen en toe mid-dewynter. Beholtelicken dat men wal groeter wegghen backen mach laeten en in syns selues huys toe eeten ofte toe synre behoeff. Die anders hyr en bouen deden sal tot elcker tyt ghebroecken hebben xx ƒ .

Van den vrouwen toe eten daer een doede geerdet wordt. (Nye Auerdr. 1494).

Item vp dat punct in den verleden jaere 88 (?) bij der meenthen vp S. Lucien auent auerdragen, als van hoe veele vrouwen personen ten eten blijven sullen, wanneer die doede geerdet is in den huijse daer die doede is, is men nu auercoemen, alsoe waer dije boeden dat vernemen en weten wanneer dije doede geerdet is, soe sal dije boede in wes strate dattet is gaen in dat huijs ter maeltijt toe besien en toe weten woe veele vrouwen dat daer

eten, dat dije boede anbrengen sal bij sijnen ede. Ende weert saecke dije boede dat nijet anbrochte en dat vuytqueme bij ijemant, dije boede sall gebroecken hebben vyff ƒ . Ende wes dije boede anbrenckt daer van sal hij hebben dije helfte van den koer alsoe gebroecken.

Van cost te doen die wijle dije doede in den huijse is.

Anno xv^e is auercoemen, oick en sal men in den huijse daer een doede is noch omme des doeden wille ghenerleij cost en maeltijt doen soe lange dije doede in den huijse en onbegraeuen is, mer moeten wel vier dije naeste vrende ofte naberen ten eten hebben ofte hem belijuet, soe lange dije doede vp ter delen (1) staet en nijet meer, by vyff ƒ , en dat sullen dije boeden anbrengen. Ende of sije in den anbrengen versuymich beuonden worden sullen sije den koer seluen gelden.

Te *Deventer* vinden wij in het oude Stadregt van 1486.

„Item: als ymant gestorven is, moegen die vrunde bidden den tegenwoirdigen doeden helpen ter groeve brengen soe veel persoenen hem gelievet: dan voirt anders en sullen sy nyet meer persoenen bidden, noch sullen byn-

---

(1) *Dele, vloer.*

nen huyses noch buyten in tavernen ennyge cost doen dan elck myt twelof paer persoenen by thien ponden. Ende weert saeke dat in tavernen of bynnen huyses meer persoenen gingen sitten kost te doene baeven die twelof paer van elcker zijt als vorsz. is, die sullen elck dairomme gelden tot elcker tijt thyn pont ende voirt dair nae tot allen tijden ende in allen dingen vorsz. duyrende ene maent lang, soe en sal nymant tot den anderen gaen keylen (1), schenken of ennyge cost doen, dan allene vader, moeder, broeder, suster ende broeder en suster kynderen ende soe nae zwaegers, ende vier van den naesten nabuyren by der penen vorsz.

Item: in alle desen dyngen ende punten van den kyndelbedde, van der brulloft, als men die doeden eerdt, van der begengnyssse, maenstont ende jairgetijt (2), wanneer die ghene, die dat ankomt, nae der vesver willen gaen sitten, soe moegen myt hem gaen sitten soe voele alse willen oer mengelen toe verdoene. Ende voirt in allen dessen punten, als men cost doen wijl myt de persoenen als vorsz. is, soe moegen dair vier parsoenen van buytens huyses ter taefelen dienen, gelijk in den kindelbedde als vorsz. stiet."

---

(1) *Keylen*, waarschijnlijk van *keel*, dus *drinken*, *zwelgen*.

(2) *Begengnyssse*, *maenstondt ende jairgetijt*. Eene publicatie van 1559 verordent: » datt der affuerstoruene vruntschap op alle maenstonden, vthfaerden ende jaer-

Den 6^{den} Sept. 1621 verstonden Schepenen en Raad, dat bij geene begrafenissen in de kerken paarden zouden mogen komen of eenige wapenen of epitaphia opgehangen worden, ten zij aan de kerkmeesters betaald wierden 100 g. g.

Een publicatie van 24sten Maart 1630 verbood, bij het afsterven van jonge kinderen of onge-trouwde personen kransen te maken en maaltijden of banketten te houden bij 20 heeren ƒ . Dit werd in Aug. 1636 aldus gerenoveerd en geamplieerd.

„ Schepen ende Raedt doen te weten: alsoo dagelix bevonden wert, datter veele abusen ende misbruicken int begraven der dooden, holden van banquetten ende rouwmaeltyden, vnd wes daer van dependeert van tijt tot tijt ende hoe langer hoe meer inbrecken ende toenemen, streckende niet alleen tot grooten ondienst, maer oock tot merckelik beswaer van de gemeente. Soo ist, dat Sche-

---

getijden allenigen voir oiren vrunden en die hem sus belieuen sall, vthgesondert voir die gantsse masschap betalen sullen.” — VAN ALKEMADE, I. 250, geeft aan *begengnyssse* de beteekenis van *kerkgang der kraamvrouwen*; doch de aangehaalde plaats verwisselt *begengnyssse* met *vthfaerden*, gelijk ook duidelijk is in eene bij VAN ALKEMADE aangehaalde keur van Hoorn: » Item, zoo wie zijn ouders verliest — die zullen mede mogen inkomen, om die uitvaert, maendstond en jarigheid te houden.” — *Maenstondt ende jairgelyt* is de maandelijksche en jaarlijksche herinneringsdag van een sterfgeval. De Groningsche wet spreekt van *maendvorst* en *jaertijt*. Zie TEN BERGZ, *Verh.* bl. 218, 219.

pen ende Raedt, daerinne willende versien, geinterdiceert en verboden hebben, interdiceren ende verbieden by desen, dat henvorder nae desen dage die laeckens, liggende op dootkisten van kinderen ofte ongetrouwde personen, van wat staet, qualiteit ofte conditie deselve oock souden mogen wesen, niet alleen met geenerhande groin sall moegen worden behangen, besteecken ofte eenigsins daerop gedaen, gelijk dan oock nu eenigen tijt herwaerts bij interdictie van Schepen ende Raedt is geobserveert, maer oock, dat die dragers generhande struicken, tzij van lauren, rosemarinen, palm ofte wat het sunsten voir groin ofte anders mogte wesen, in handen sullen hebben noch dragen (1), bij peene van vijf heeren ponden.

Dat oock niemant, hie zij wie hie zij, vrystaen noch geoorloft sall wesen, wanneer die dooden begraven en die vrunden binnens huises sullen sijn genoidigt, alsdan eenige banquetten an tho rigten ofte tegens derselver compste geriet tho hebben bij verbeurte van tien heeren ponden. Mede, dat niemantz sonder onderscheit van personen sall vermoegen ofte sich onderstaen, eenigen rouwmaeltijt ofte hoe het sunsten genombt mogte worden, te holden, by gelijke peene als voorgeschreven."

---

(1) Over de gewoonte, om op deze wijze den ongetrouwden staat der overledenen te kennen te geven, zie men de Verh. van TEN BERGE bl. 225.

Weinige jaren later, in 1642, werd het gansche Stadregt vernieuwd. Art. 40 bevat: „Over begraffenissen der doden sal niemant bancquetten of rouwmaeltijden aenstellen, by poene van 25 goltgulden, uytgesondert dat vrienden van buyten incomende, sullen mogen verpleegt worden.” Deze verordening is later, 19 Oct. 1680, 15 Jan. 1690 en 8 Aug. 1705 in zoo ver beperkt, dat niemand in sterfhui-zen tafelen zou mogen zetten, veel min wittebrood, tabak of anders schaffen, op de boete van tien g. g., gelijk ook, dat niemand, van welke conditie ook, meer dan 30 paar met rouwmantels zoude mogen laten volgen, de collegiën voor één paar gerekend, op de boete van twee g. g. voor ieder paar meer. Indien onder het banket bij de begrafenis mede confituren waren opgezet, kon men met de boete van 25 g. g. in dit 40ste art. niet volstaan, maar moest, overeenkomstig art. 35, 100 g. g. betalen, gelijk de erfgenamen der weduwe van Burgem. Roelof Hermsen, den 15 Oct. 1667, in 100 g. g. geklaard zijn, omdat op de begrafenis confituren en suikerbanket waren opgezet. — Art. 41. „Over het versterf van jonge gesellen of jonge dochters of andere kinderen sullen geen cransen gemaect noch eenige groene twijgen van lauren ofte rosemaryn voorgedragen worden, by poene van 25 goldgulden,” overeenkomstig de publicatie van 1636. Dien ten gevolge werden die van het Stappenhuis, den 26sten Sept. 1645, in 25 g. g. geklaard, omdat op het lijk van eene der con-

ventualinnen groe. bevonden werd; en den 27sten Mei 1675 de erfgenamen van zal. Dr. de Hasen dochter in tien g. g. wegens het maken van kransjes over het lijk. — Art. 42. „Over dooden zal niemand waskeersen gebruycken mogen, noch by dage laten branden, by poene, so Schepenen en Raedt naer gelegenheid sullen verclaren.” Eene vroegere publicatie had dit reeds verboden. — Art. 43. „Niemant sal oock sijne cameran of huysen met swart behangen, by poene van 25 goltgulden.” Ten gevolge van dit artikel is, den 5 Sept. 1664, de weduwe van zal. J^r Lambert van Laer gecomdemneerd, om dat bij het afsterven van haren man het huis met rouw behangen was (1). Later, den 30 Maart 1670, beliep de Abdisse van de Hunnepe deze boete, en nog eens de erfgenamen der Abdisse A. J. van den Clooster, den 13^{den} Julij 1705, over het behangen der kamer met zwart laken. — In de vorige eeuw werd het evenwel toegelaten, om, ten tijde der begrafenis, de glazen in de kamers, waar menschen ontvangen werden, met rouw te behangen, benevens de spiegels en tafels, dat zes weken lang in dien staat bleef.

---

(1) Zij werd bovendien beboet met 20 g. g. omdat zij, tegen art. 44, het lijk op den vijfden dag niet had laten begraven, en daarenboven nog in 15 g. g. omdat zij drie dagen na den vijfden dag gewacht had. Daar ook de klokken, strijdig met de bestaande ordonnantie, langer dan een uur bij de begrafenis geluid hadden, zoo moest H. Gelinck daarvoor 10 g. g. boete betalen.

Het Stadboek van *Hasselt* bevat :

Van enen doden jonghen kind.

Item als een jonck kind doed is, dat ons gelyd is, dat sal staen als voerss. is van enen kind te kerstenen. Mer mid enen olden doden mach gaen teren wye will.

Van woe men groue buten holden sall.

Item werd dat enich onser burger te grouen worde gebeden van buten die en sal nyed meer med hem hebben dan vii man by v ƒ .

Van denseluen.

Item weerd dat man of vrouwe ore vrenden te grouen bidde buten der stad, deen moegen zee geuen ii quaerte wyns off vi quaerte beers en nyed meer by v ƒ ."

Later werd verordend :

„ Item weert dat yement enige doden liete verluden die buten onss stadt oft kerspell wonachtigh en daer gestoruen were en tot onss kerken begaen, dair en sall nement mede teren t sy man of vrouwe by v ƒ ."

IV.

ANDERE MAALTIJDEN.

Ook bij vele andere gelegenheden was het gewoonte, maaltijden aan te rigten. Rege-

ringscollegiën, broederschappen, gilden enz. veréénigden zich om zamen te eten en te drincken. Van de maaltijden der regering is vroeger reeds het één en ander medegedeeld (1). Het volgende is ons nog voorgekomen, dat vermelding verdient.

Het *Zwolsche* Stadsboek heeft:

Van myt den nyen Schepenen op Suncte Pauwels dach des auondes te teeren. (D. X.)

Item op Suncte Pauwels dach (2) des auondes als men opt wynhuys met den Schepenen teert, soe sal men elcken een quaerte wyns voersetten, die hy seluest gelden sal, mer die stadt geldt vuer Scepen en Raedt en die vremde gasten, dat eerlicke luyden syn en wyn te drincken plegen, daertoe allen den onraedt (3) aldaer verdaen wordt en soe voele int vat als die Schepenen bedunct nae groetheyt der maschop.

Van der meenthe quaerte toe drincken. (Nye Auerdr.)

Item in den jaere onss heren m. cccc en

(1) *Alm.* 1837 bl. 56, en 1840 bl. 226.

(2) De magistraat werd op den dag van Paulus bekeering (25 Jan.), de gemeente op St' Luciendag (13 Dec.) gekozen. Zie *Tegenw. Staat van Overijssel* III. 474, 500, 503.

(3) *Onraedt*, hetgeen buiten den wijn gebruikt werd, de overige onkosten.

lij is auerdragen des vrydaeges op onss vrouwen auont conceptionis dat elcke meenteman, die men toe der meente verboedet, vuer syne meenthe quaerte hebben sal als hyer nae beschreuen staet.

Item nu voert an jaerlickes als men die meenthe quaerte toe drincken plecht, die ghene, die dan toe der meenthe verbodet worden, die sullen elck hebben een quaerte wys. Meer [maar] die dan syne quaerten drincken willen in der stadt wynhuys, die sullen elck meer hebben voer broet bier en ander onraet een mengelen wys, dat maeket drie mengelen wys. Meer wie syne quaerte toe huys laet haelen ofte anders ergent drincket dan in der stadt wynhuys, die en sal nyet meer hebben dan een quaerte wys.

Van wyne int heymelicke toe dragen.

Item anno lxxxvij op Suncte Lucyen dach synt Schepen ende Raedt met oere meenthe ouercoemen, dat nyemant van eenighen wynhuys wth den ghelaghe ofte van den raedthuys ofte meenthenhuys heymelicken wyn wechdraeghen ofte en wech brengen sal by xx fl . Wie dat meldet sal die helfte van den voers. koer hebben ende die ghene die dat deede sal den koer seluen voer den ghemeenen Scepenen ende Raede vp dat huys brenghen.

Van warschappe (1) te doen.

Item is auercoemen wij nijes toe Scepen ge-coeren wordt en sijn werschap dijenen sall, dat sal hij dijenen en doen op dat raethuijs en bidden aldaer toe gaste Scepen en Raedt en oir dijenaer en anders ghene cost daeromme doen voer of nae in oiren noch in anderen huijsen in eniger wijs als by x stat € gebroecken te hebben, wije dat verbreecke. Ende voer dije drie stadt € dijemen plach te gheuen den ghenen dije syn warschap dijnt, daer sal hij vp dat huijs voer hebben, wanneer hij sijn warschap dijnt, heringen, solt en reetschap der stadt toebehoerende.

Van den Raethuyse ghene spijsse toe dragen dan stoer en lamvleys.

Anno lxxvij des wonsdages nae conuersionis Pauli sijn Scepen en Raedt ouercoemen, dat nu voert an wanneer men vp dat raethuijs eth, nijemant van der tafelen enige spijsse off dranck toe huijs ofte vp anderen steden senden sal ofte doen brengen, anders dan des vastelauonts van lamvleijs ende in der jaer reeckenschap van den stoer [steur], ende wes van der cost auercompt van der taefelen sal men

---

(1) De algemeens beteekenis is een *maaltijd* en *feestelijke maaltijd*. Zie over de afleiding van het woord de Verh. van TEN BERCK bl. 163 en de daar aangehaalden KIL. en TEN KATE.

in der koecken brengen en daer sullen dije dijenaer oire noetdruft doen van eten vp dije tijt. Ende wes daervan en anders in der koecken ouerblijft sal men omme Goedes willen voer der doeren gheuen, beholtlicken dat dije koermeister in der tijt wel vuyt der koecken wat spijse van den huijse daer goede geselschap is senden en omme der stadt eeren beschicken mach.

*Van der meenthen vpt wynhuijs te teren
wat dat verbetert is.*

Item oick is auerdragen (1493 dond. na Concept) dat een jegelick van der meenthe dije vp St Luciendach teren vp dat wijnhuijs hebben sullen als van olts gewoenlick is en daer toe elck een pinte wijns voer bier en broot (1).

---

(1) Bij deze en dergelijke gelegenheden ontstonden wel eens vechtpartijen tusschen de Edel Achtbaren van dien tijt. Het *Stadboek van Zwolle* (D. I.) bepaalt: » Item weert saecke dat enich vechtelioker ofte beur ofte koerber woerden vielen vp dat Raethuys als dye Raet verbaedet is binnen besloeten doeren tusschen twee ofte meer van den Raede, wye dat deden dije solden dye Borgemrs te huys heten gaen ten tyde toe dye meenthe dye nyes weder koere. Dan hyer is vuytgescheiden, off enige koerbare woerde vielen in masschappen vpt Raethuys sonder vpstaen, den sulden men berichten nae onser stat wilkoer. Dan weert dat ymant den anderen wondede als dye Raedt verboedet is binnen besloten doeren, den solde men toe huys heten gaen en nimmermeer in den Raedt toe coemen.» — Het *Kamper Gulden Boek* verordende, met eene keur van 1351, » Voert hebben wy gewilkoert ende gesat, weert sake, dat enich scepen teghen den anderen off teghen eenen

Bij vele andere aanleidingen werden maaltijden gegeven, als: bij het terugkomen van reizen en bedevaarten, bij het trekken uit het ééne huis in het andere (1). Te Zwolle was hieromtrent de volgende verordening (*Stadb. D. XI*).

„Item soe en sal niemants by sy man ofte vrouwen persoën in ghenen cloesteren noch in geestelicken ofte werrellicken huysen gaen schencken ofte cost daeromme doen, dat yemants van buyten weder toe huys ghecoemen ofte eenigen onsz borgheren syne vrende ofte gasten van buyten ouercomen, ofte dat in de cloesters nye paters ofte maters ghecoeren synne. Wie dat verbreecke sal tot elcken tyden ghebroecken hebben xx stadt ƒ , ofte sulde hem des ontschuldich seggen met synre eenre hant. Dan moeghen wal metten ghenen alsoe van buyten ghecomen weeren gaen opter stadt

---

raet op ter scepen huys off in den richthuse boven vochten (dat God verbieden moet) die verloere syn scependom.” Te Kampen werd nog in 1751 bepaald, dat niemand voortaan met een degen op den raadhuse komen zoude, wanneer Raad en Gezworen Gemeente te zamen teerden, bij verbeurte van 2 g. g. — en in 1680 was besloten, dat niemand op het raadhuis komen zoude met rapier of stok, op de boete van een g. g. De verordeningen te Kampen omtrent het houden van maaltijden bij bruiloften, geboorte van kinderen, sterfgevallen, enz. zijn ons nog niet onder de oogen gekomen. Zij waren er evenwel. Zie *Hist. Kamper Kronijk* bl. 253. Zij staan, naar wij meenen, in het *Digestum novum*.

(1) Men zie VAN ALKEMADE EN VAN DER SCHELLING, *Displegtigheden* I. Kap. XVIII—XX.

wynhuys ofte anderen tauernen en verteeren met hen die weerde van eene quaerte wyns en nyet meer, by xx ƒ ofte mach hem ontschuldigen als vurs.

Item: soe en sal men oeck in ghenen gheestelicken ofte werreltlicken huysen gaen schencken ten sy saecke dattet huys bynnen jaers ghecoft ofte bynnen jaers yemant angheeruet en metter woene daer in ghecoemen weer. Ende daer en sal nyemant metten onrade meer verdoen dan die weerde van eenre taecken Rynsz. wyns by v ƒ elcker tyt verboert te hebben, ofte mach hem des ontschuldich maecten met synre eenre handt."

To *Deventer* verordende het oude Stadboek:

Item: Wie uyt enen huysse vaert in dat ander, of als wie uyt der stad gheweest ende weder gekamen is van sijnre reyse, alsoe van comenscappen, van bedevourden, of dat hie een jair buyten landes geweest weere, dat sal staen des gelijkes myt den schenken als mytter brulloft, duyrende drie maent langk ende op den selven koer.

Item: in alle desse puncten ende articulen vorsz. sijnt die Burgermeisteren ende Richtscepene in der tijt, die schulte van der stad ende vreemde layde uytgesondert ende uytbescheiden.

Item: Ende wie dessen vorsz. broeken anbrengh den Raede of Burgermeister in der tyt, die sal den koer halff hebben."

En het nieuwe Stadregt van 1642 bepaalde: (IV. Tit. 7 Art. 33) „De ambten en gilden sullen op hare byeenkomsten niet langer dan twee dagen teeren ende by malcanderen sijn, by poene van 20 goltgulden t' elcker reyse te verbeuren" (1). Het verbod om meer dan eens aan te rigten en om op het banket marsipanen (2), confituren of suikergebak voor te zetten, was van bruiloften en kinderbiere tot alle andere maaltijden uitgestrekt.

De Regeringen zorgden intusschen getrouwelijk voor de zuiverheid der wijnen, die gebruikt werden. In het jaar 1500 werd te Zwol verordend: „Item voert en sal men nu voert an gheuerleij rinschen wijn omme gelt tappen in tselue huijs ofte kelder, daer men poytouwe tappet, noch poytouwe tappen daer men rinschen wijn tappet in generleij wijs." — De Deventer regering maakte ook van tijd tot tijd zulke bepalingen, b. v. in

(1) Hierom werd het kremersgild den 16 Aug. 1643 in deze boete geslagen, omdat het vier dagen lang geteerd had.

(2) P. NIEUWLAND, *Letter- en Oudheid-kundige Verlustingen* II. bl. 64, herinnert ons, dat deze naam zijnen oorsprong heeft van de *Marci-panes* of *Marcusbrooden*, welke de bakkers voorheen te Erfurt in Thüringen bakten op den 23 April, ter gedachtenis van zekeren hongersnood, wanneer een brood ter grootte van een ei voor verscheiden schellingen verkocht werd. Hij haalt *Buko ad Phil. Cluverii Geogr.* aan, die meldt, dat deze *Marcesii-panes* in Thüringen, ter gelegenheid van den honger in 1438 ontstaan, en wel op het feest van Marcus gebakken zijn.

1567 op vridach in die Quatertemper nae Lucia. „ Ende want in die handtiringe van den wijnen oick wel brouwerie oder vermenginge van westerschen wijnen geschien, om sulx te vermiden zal die kraenmeister ende wijnroeder beide mit oeren eden halden end bezweren, te weten wair sij in enigen kelre off huijsen westersche wijnen vijnden, dair en sullen sij ghene rijnsche wijnen inslaen off kelderer, en wair sij ingelicken rijnsche wijnen vijnden, dair en sullen sij ghene westersche wijnen inslaen. Alles der mejnonghe datmen die nijet mengen off gemenget verkoepen sall en anders nijet. En dair op willen Schepen en Raedt een behoirlijke pene verordenen; ende alle dieghene, die eene kanne uthangen ende laten utroepen dat aldair rijnsche wijn veil ende te verkoepen is, en alle andere die rijnsche wijnen verkoepen, sullen gehouden sijn mit oeren ede te bevesten, dat die rijnsche wijnen, die sij verkoepen mit voeders, aemen, halue aemen of by quartael, dat sij nijet gewust en hebben int koepen van oere wijnen dat dair westersche wijnen onder gemenget sijnnen, dat sij oick seluest und nyemant van oirer wegen die selue wijnen gemenget hefft off mengen sall so lange die in oere bewaringe sijnnen.”

Eene publicatie van het jaar 1600 bepaalt:

„ Schepen vnd Raidt doin tho wetten, al die wijle hier beuoerentz verscheijden edicten vnd publicatien vpt vermisschen der Rinscher vnd westerscher wijnen durch den anderen gescheen vnd nu jn erfaringe gekommen, dat

dairinne dagelix wedderomme verscheiden missbruicken geboeren, hebben voir guidt angesehen vnd gefonden, dieseluen alssnu tho doin renouiren vnd vernijen, gebieden dairomme allen vnd jderen burgeren vnd ingesethenen mit wijn koipmanschaft alhier vmmegainde, oick vrembden, die alhier bynnen deser stadt ennige sorten van wijnen hebben liggen, datt niemantz derseluer sich vnderstaen oder verdriesten sall, ennige spainsche, fransche offte westersche wijnen, woe deselue oick genompt moegen sin, vnder den Rinshen, vme voir Rinsche wijnen vertappet, verkofft, offte bujten versandt tho worden, 't stecken oder 't vermengen, giene benders (1), bendersknechten offte wijnkoepersdieners sich oick dair tho gebuicken sullen laten, bij peene voir den wijnkoeper vp verboerte der wijnen, vnd voir den bender, bendersknechten vnd wijnkoepers dieners by peene then irsten maill van vijff g. g., then anderen maill thin g. g. vnd ten derden maill by verboerte dess handtwerkes. Dat oick niemantsz tappende vme gelt Rinsche winen medde tappen offte by den Rinschen wijnen in einen kelder leggen sall moegen spainsche, fransche, westersche offte andere dergelicke auerzeesche wijnen by deselue peene. Sall oick niemantz spainsche, fransche offte westersche wijnen in Rinschen tholasten offte vaten stecken laten moegen by

---

(1) *Bender, Kuiper.*

verboerte der wijnen en voir den bender by peene verhaelt.

Vnd so bauen dem vth ennigen steden offte plaitzen bewislicke clachten an Schepen vnd Raidt auer ennigen burgeren, ingesethen offte vremdden tot enniger tyt qwemen, dat sie spainsche, westersche offte fransche wijnen in Rinsche vaten gestecken offte vnder den Rinschen vermenget vnd voir Rinsche winen verkofft hedden, dieseluen voir veruelschers vnd bederuers der gemeiner negotiatien vnd walfart gehalten, geachtet vnd na gelegenheit der saicken dairomme gestraiffit sullen worden, waerschouwen dairomme einen ideren sich solches bedriechlicken vnd vnbestendigen handels tho entholden, vnd sich der angetogener peene neuens het verliess der ehren tho vermiden." (*Publicatieb.* Jan. 1600) (1).

Van de verordeningen ten platten lande weten wij niet veel, dan dat *Excessen in Groeuebieren, Rouwmalen, Kraammalen en Bruiloftsmalen* een stereotyp artikel op de vergaderingen der Overijsselsche Synode in de 17^{de}

---

(1) Zulke verordeningen tegen het vermengen van Westersche of Fransche met Rijsche wijnen waren ook elders, b. v. te Haarlem, Dordrecht, Arnhem. Men zie VAN DE WALL, *Handv. van Dordrecht* II. bl. 1048, en VAN HASSELT, *Arnhemse Oudheden*. I. bl. 93. De Arnhemse keuren omtrent trouwen, bruiloft houden en begraven, worden door dezen bl. 52 en 65 medegedeeld.

eeuw was (1). Er is geen twijfel, of er hadden grove buitensporigheden bij plaats. Zoo vinden wij in het jaar 1614 een gravamen der Classis van Deventer: „datter doch mochte in versehen worden dat die huisluiden ende der huisluiden vrouwen, wanneer sie die kinderen ter doep houden, nijt soe vull ende druncken mochten befunden worden, gelick leider gescheidt, jae alsoe seer, dat se, wanneer se haeren prediger den naem van het kindt sullen geuen, van hen denselbigen naem doer vulheid ende drunckenschap hebben vergeeten.” — En in 1619: „ob die christliche obrigkeit nicht soude die liechtferdige und unnutze liederen verbieten, so die auffs land singen, wenn sie die newe eheleuten zur kirchen geleiten, zu gleich auch die ungerelheiten, so in der verstorbenen hauseren in fressen und sauffen sich zutragen gantz und gar abzuschaffen.” Bij zulke gelegenheden hadden er niet alleen vechterijen, maar zelfs doodslagen plaats. — In 1603 werd op de Synode van Overijssel gedecreteerd, dat men bij het Landschap het tegengaan der abusen met drinken bij het begraven der dooden zoude verzoeken; en in 1644, dat men op het geheel

---

(1) Vroeger had Sasboldus Vosmerus, pausselijk Vicaris in de Vereenigde Nederlanden, Aartsbisschop van Philippi, overl. in 1612, eene Nederduitsche ordonnantie, zonder jaarteekening, tegen het *kinderbier* uitgegeven, hetwelk aldus genoemd werd, om dat er na het doopen van een kind lustig werd geschonken. H. v. H. en H. v. R. I. bl. 402.

afschaffen der groevemalen bij de drosten en overheden zou aandringen. Tegen het geheel verbieden dezer maaltijden werd echter door Ridderchap en Steden bedenking gemaakt; wèl beloofden zij òf het maken van nieuwe verordeningen òf de executie der bestaande plakكاتen tegen buitensporigheden van dien aard. — Er bestonden plakكاتen, maar zij werden niet geëxecuteerd en waren zelfs niet meer bekend. Dit maken wij op uit een besluit der Synode van 1646: „dewijl voor dezen de groevemalen en groevebieren verboden zijn en evenwel dit misbruik op vele plaatsen wederom inbreekt, zoo zal men aanhouden, dat zulks bij openbaar plakkaat wordt verboden.” — En in 1650: „Is gesproken van zekere plakكاتen tegen de groeve- of rouwmalen, voor deze uitgegeven en geëmaneerde, en geresolveerd, dat deputati Synodi van dezelve plakكاتen zullen zoeken te bekomen, renovatie van dezelve verzoeken, en in specie dat alle groeven- en rouwmalen, hoedanig die ook mogten zijn, op zondagen mogten wezen verboden onder groote boeten; en alzoo bij dezelve plakكاتen kraammalen veelligt zijn verboden, zoude het Synodus gaarne zien, dat de kraammalen (1) in ge-

---

(1) GERR. AB UTRECHT, pred. te Geithoorn, gaf in het jaar 1743 uit: *Kerkreden over Gen. XXI: 8. waarin wordt aangetoond, dat kraammalen houden op den dag des Heeren onder de tweede predikatie (en te gelijk alle coffij en thee bezoeken en andere bijeenkomsten, die op die tijd en dag tot storinge der Godsdienst geschieden) niet alleen onder andere, schrik-*

lijken graad met de rouwmalen mogen gesteld worden."

De zaak bleef vele jaren *in statu quo*, werd door Ridderschap en Steden steeds in bedenk-
king gehouden, of door de geheele ontbinding
der Overijsselsche staatsvergadering bij de
binnenlandsche geschillen vertraagd, tot dat
in 1671 het volgende plakkaat werd uitge-
vaardigd:

„Ridderschap en Steden van Overijssel, be-
vindende, dat niettegenstaende verscheidene
daer tegens genomene Resolutien, bij de inge-
setenen ten platten Lande, op Bruiloften, Be-
grafenissen, en soo genoemde kinderbieren,
worden gepleegt vele excessen en onordent-
likheden, en dat ook verscheiden door dagelixe

---

*kelijke zonden zijn, maar ook roepende, die de ver-
breeking van de staf des broods op ons reeds geladen
hebben, en ons met oorlog en alle andere oordeelen
bedreigen.* Het is achter het tweede deel van *Geit-
hoorns Huisboek* gevoegd. Hij ijvert hierin tegen het
houden van kraammaaltijden op zondag, maar veroor-
deelt bl. 399 in het algemeen de *kindermalen* op den
dag, dat het kind geboren werd, en noemt ze zuipge-
zelschappen, die zondig, onkuisch en moorddadig zijn.
Zondig: omdat vele zonden dan gieriglijk bedreven
worden door de vrouwen, die daar tegenwoordig zijn
zonder eenige schaamte. Onkuisch: omdat dan van die
vrouwluiden veeltijds onkuische daden gepleegd, on-
kuische gebaren vertoond, onkuische woorden gesproken,
onkuische liederen gezongen worden. Moorddadig: om-
dat aanstonds na de geboorte het kraamhuis vervuld
wordt met een ijsselijk geschreeuw, getier, geroep,
gepaard met zondige danserijen en vuile gezangen, dat
welligt een oorzaak van den dood der onmagtige en
zwakke kraamvrouwen zijn konde, enz.

verteringen in Herbergen, haer selven en haer familien ten enemael komen te ruineren ende te bederven en dan eindelijk komen te vallen ten laste van het Gemeen: So is 't, om daer in te voorsien, dat Haer Ed. Mog. by desen hebben goedgevonden, vast te stellen, dat van hen vorder op Bruiloften niet meer als twee tonnen Bier, en op Begrafenissen en Kinderbieren niet meer als eene tonne Bier, sal mogen gedronken worden, dat ook geene Herbergiers aan jemand over verteringen meer sullen mogen borgen, als de somma van tien car. guldens; sullende van nu voortaan voor het meerdere geene executie worden toegelaten; sullen ook geene setters of volmachten, of ook jemand anders enige verteringen, tot laste van Dorpen, Gemeenten, of Buirschappen vermogen te doen, en dat alles bij de breuke van tien Goldtguldens bij de contraventeurs t'elkens te verbeuren. Aldus gedaen op den Landdag binnen Deventer den 2 Junij 1671."

Dit plakkaat behaagde niet aan de geestelijken der toen heerschende kerk. Maar er was geen ander van de staatsmagt te verkrijgen, en er werd in 1679 besloten, dat dit Artikel, hebbende zoo vele jaren in Synodo gewandeld, *ex actis* zou gelaten worden, terwijl aan ieder predikant aanbevolen werd, dat hij er tegen waken en zich bij zijne respectieve overheid vervoegen zou. Het hing grootendeels van de drosten en schouten af, of de buitensporigheden met meer of minder ernst werden tegengegaan.

Wij hebben de verordeningen en bepalingen letterlijk medegedeeld, zoo als zij in de voorhandene officiële stukken of afschriften voorkomen, en laten de eene en andere duistere plaats aan de verklaring van deskundigen over. Wij moeten er nog bijvoegen, dat het niet geheel juist is, wanneer hier boven beweerd wordt, dat de *Broederschap van den Roggestapel* te Deventer niet gevaarlijk was voor kerk of staat. Immers, zij is in het jaar 1592, nadat de stad door Prins Maurits veroverd was, gesticht door de magistraatspersonen en gemeenslieden, die toen, omdat zij Spaansch-gezind waren, de regering moesten verlaten, gelijk ook de lijst der eerste leden aantoot, waarbij zich leden der Ridderschap van dezelfde partij voegden. Het schijnt dus, dat er een geest van ontevredenheid en tegenstand tegen de bestaande regering door gevoed werd, al bestond het hoofdwerk der vereeniging slechts in brassen. Zij ontleende haren naam van hare vergaderplaats, die dicht bij den Roggestapel lag. Verg. DUMBAR, *Kerk. en Wereldl. Deventer*, I bl. 51.

FOSSA DRUSIANA, SALA FLUVIUS

EN

LACUS FLEVUM;

door wijlen den Heer

E. M O U L I N (*).

Het kanaal, hetwelk de Romeinsche Veldheer **CLAUDIUS DRUSUS** in het jaar 12 voor Chr. geb. deed graven, om den Rijn met den IJssel te veréénigen, is door alle Geschiedschrijvers als eene onderneming van zeer groot belang en van verbazenden arbeid beschreven. Zijn oogmerk, om de Romeinsche galeivloot door dit kanaal naar den IJssel af te voeren, ten einde de volkstammen, langs die rivier en op de eilanden van het meer Flevo wonende, tot onderwerping te brengen, vervolgens

---

(*) Gaarne wordt dit stuk van wijlen den kundigen en arbeidzamen Heer **E. MOULIN**, door den Heer **G. HAASLOOF WERNER** voor de drukpers gereed gemaakt en toegezonden, hier geplaatst. Hier en daar voegen wij er eene aanmerking of opheldering bij, die door (*) wordt aangeduid.

naar de Noordzee te stevenen, de Chauchen en andere Noord-Germanen te beoorlogen, is daardoor volkomen bereikt geworden, en het gelukken dezer onderneming heeft aan zijn kanaal en aan de rivier den IJssel eene vermaardheid gegeven, welke door alle latere Schrijvers is erkend.

Deze vermaardheid heeft intusschen aanleiding gegeven tot verschillende gevoelens omtrent de ware strekking van dat kanaal en de ligging van eenige plaatsen, welke, door de oudste Schrijvers vermeld, thans aan den IJssel of de Zuiderzee gezocht, doch niet bepaaldelijk aangewezen kunnen worden. Men heeft zelfs eenige oude namen willen toepassen op steden en plaatsen, welke naderhand zijn opgekomen, al naar dat men de ééne of andere in de eer eener Romeinsche stichting of merkwaardige gebeurtenis wenschte te doen deelen.

Te vergeefs heeft men, door plaatselijke nasporingen dien aangaande, eenige ophelderingen erlangd; en bij de veronderstelling, dat in de nog voorhandene berigten, hoe onvolledig die ook zijn mogen, toch de waarheid moet opgesloten liggen, zal de beslissing thans van het regt verstand derzelve alleen afhangen.

Men klaagt over de onvolledigheid der oude Schrijvers ten aanzien van ons land. Het is ook beklagenswaardig, maar men bedenkt niet, dat die Ouden ook uitvoeriger en vollediger werken, over hetgeen er in Duitschland en de Nederlanden voorgevallen is, geschreven

hebben, welke niet tot ons gekomen, maar in den stroom en de stormen der eeuwen zijn verloren geraakt. PLINIUS heeft 20 boeken van de oorlogen der Romeinen in Duitschland geschreven en had die zelf bijgewoond (1); maar ze zijn weg. Gelukkig, dat wij zijne *Historia mundi* nog bezitten. Had TACITUS niet geschroomd, om het voorgevallene over de regering van AUGUSTUS openbaar te maken en zijne jaarboeken met TIBERIUS te beginnen, wij zouden ook van hem eene vollediger beschrijving van den togt van DRUSUS hebben gekregen.

Het werk van den Heer LEOPOLD VON LEDBUR: *Das Land und Volk der Bructerer*, heeft mij doen zien, welke pogingen door Duitsche geleerden zijn aangewend, om de oude geschiedenis van Duitschland toe te lichten, en mij tevens de moeilijkheden leeren kennen, waarmede oudheid-onderzoekers doorgaans te kampen hebben, om uit de soms onvolledige en duistere berigten de waarheid op te sporen.

Het is den genoemden Schrijver gelukt,

---

(1) PLINIUS had in het bovengenoemde werk den togt van Drusus werkelijk beschreven; zie den brief van PLINIUS Sec. aan MARCUS. *Bellorum Germaniae viginti, quibus omnia, quae cum Germanis gessimus bella, collegit. Inchoavit, cum in Germania militaret, somnio monitus. Adstitit enim ei quiescenti Drusi Neronis effigies, qui Germaniae latissime victor ibi periit. Commendabat memoriam suam orabatque, ut se ab injuria oblivionis assereret.*

door eene meer doelmatige wijze van onderzoek, de woonplaatsen van eenige — in de geschiedenis voorkomende — oude Germaansche volkstammen nauwkeuriger aan te wijzen en het tooneel der voornaamste gebeurtenissen, ten tijde der Romeinsche overheersching aldaar voorgevallen, in een helderder daglicht te plaatsen, dan tot nog toe het geval was. Het land en de geschiedenis der Bructeren zijn het hoofddoel zijner nasporingen; maar ook volken, welke op de grenzen der Bructeren woonden, heeft hij aan zijn onderzoek onderworpen. Onder deze vinden wij de Chamaven en Saliërs langs de Sala, de Friesen langs het meer Flevum genoemd. Het kanaal, door DRUSUS gegraven, en zijn togt door den IJssel en het genoemde meer naar de Noordzee, worden daarbij als bekende en onbetwiste zaken vermeld; daar deze bijzonderheden echter het oostelijke gedeelte onzer gewesten meer van nabij aangaan, wil ik omtrent den eersten veldtogt van DRUSUS, welke meer bijzonder ons Overijssel betreft, eenige aanmerkingen, onder het vertalen van het genoemde werk opgeteekend, hier nederschrijven, de waarde daarvan aan het oordeel van den lezer overlatende. Dezelve betreffen de *Fossa Drusiana*, de *Sala* of *Nabalia*, het *Lacus Flevum* en eenige plaatsen langs derzelver oevers gelegen.

De *IJssel*, ten tijde der Romeinen *Sala*, in de middeleeuwen *Isala*, *Isele*, *Isla*, *Iste* en later *Issel*, *IJssel* genoemd, ontspringt bij Raasfeld in Kleefsland, vloeit voorbij IJssel-

borg, Anholt, Terborg en Doetinchem naar Doesburg, en stroomt van daar, zich *noordwaarts* wendende, voorbij Zutphen, Deventer en Kampen in de Zuiderzee. Zoodanig was, volgens CLUVERIUS, PONTANUS, SLICHTENHORST en anderen, de loop dezer rivier reeds vóór de komst der Romeinen hier te lande, en, volgens hunne beschouwing, zal DRUSUS, om den Rijn met de Sala of IJssel te vereenigen, zijn kanaal hebben doen graven van het tegenwoordige IJsseloort tot aan Doesburg. WAGENAAR daarentegen, die, in navolging van VAN LOON, aan de Sala bij Doesburg eene zuidwestelijke wending geeft en bij IJsseloort in den Rijn laat uitloopen, doet den nieuwen of Gelderschen IJssel, als een klein riviertje, de Berkel, uit het Zutphensche voortkomen, bij de stad Zutphen eene noordelijke rigting aannemen en onder den naam van *Nabalia*, langs Deventer en Kampen, naar de Zuiderzee stroomen.

Volgens deze laatste Schrijvers waren dus de *Sala* en de *Nabalia* twee onderscheidene rivieren. De eerste, uit Kleefsland komende, liep bij Doesburg zuidwestwaarts naar den Rijn; de andere stroomde, uit het graafschap Zutphen bij de stad van dien naam, noordwaarts naar de Zuiderzee; zoodat, ten tijde van DRUSUS, er tusschen de twee plaatsen, waar naderhand Doesburg en Zutphen gebouwd zijn, geene rivier aanwezig was en die Veldheer aldaar een kanaal ter verbinding van de *Sala* met de *Nabalia* zoude hebben doen

graven, hetwelk ter zijner eer *Fossa Drusiana* is genoemd geworden.

Zoowel tusschen IJsseloort en Doesburg, als tusschen deze stad en Zutphen, heeft de rivier aanmerkelijke bogten, welke men in een gegraven kanaal niet zoude verwachten, doch waarvoor de bodem bij het uitdelven gewigtige redenen kan hebben opgeleverd. De hooge oevers, welke men, ter wederzijde der rivier, aldaar aantreft, schijnen ook tegen het denkbeeld van een gegraven kanaal te strijden, en dit heeft nu onlangs eene derde meening doen ontstaan: „ dat, namelijk, de IJssel oorspronkelijk een arm van den Rijn zou geweest zijn (1), welke door het meer Flevo in de Noordzee viel, terwijl Drusus, om zich eenen korteren weg naar de Eems te banen, *de landstreek tusschen den IJssel en de Vecht* bij Kampen zou hebben doen doorsteken, en met zijne vloot, door dit vereenigings-kanaal en de Vecht, welke toen door Friesland naar de Noordzee stroomde, voorbij Leeuwarden en Dokkum naar de Lauwerzee is gestevend. Het genoemde kanaal zou hetzelfde zijn, 't welk nu het *Ganzediep* genoemd wordt en den noord-oostelijken mond van den IJssel uitmaakt.”

Deze uitlegging zoude, zoo als de Auteur zich uitdrukt, misschien het best geschikt zijn,

---

(1) ARENDS, *Nat. Gesch. van de kusten der Noordzee*, vertaald door Dr R. WESTERHOFF 1825. 2° Deel bladz. 27, 28.

om alle tegen elkander inloopende meeningen overeen te brengen en om TACITUS zijne eer te doen behouden. Zij schijnt mij intusschen geheel ongeschikt, om dit doel te bereiken, zoo als wij in 't vervolg zien zullen. Wanneer de Romeinsche vloot door het *Ganzediep* naar Friesland gevaren is, dan zal Grafhorst ook wel van Romeinschen oorsprong zijn, en daarin de grond liggen eener overlevering, dat men in zeer oude geschriften gewag gemaakt vindt van het *stedeken Campen, gelegen bij de stad Grafhorst*. Deze laatste plaats, hoewel nooit anders dan als een visschersdorp bekend geweest, zal dan ook wel van die *Drusus-gracht* of *graft* haren naam ontleend hebben en, uit achting voor dat Romeinsche werkstuk, zal welligt Bisschop JOHAN VAN DIEST haar het stadregt hebben geschonken. Deze gedachte is zoo geheel nieuw, maar wijkt van de vorige zoo ver af, dat men geen spoedigen bijval daarvoor zal kunnen verwachten. De Schrijvers der nasporingen betrekkelijk de voormalige Middellzee van Friesland (1) stemmen wel toe, dat DRUSUS den Rijn door een gegraven kanaal met den IJssel heeft vereenigd, doch laten dien Veldheer uit den IJssel ook door de Middellzee van Friesland naar de Noordzee schipperen. — Laat ons nu zien, wat de oudste Schrijvers van de *Fossa Drusiana* gezegd hebben, waarop de ver-

---

(1) BROUWER en EEKHOFF, uitgegeven door W. VAN PEYMA, *Leeuw*. 1834, bl. 31 en 35.

schillende partijen zich beroepen, en die hierin moeten beslissen.

SUETONIUS verhaalt, dat DRUSUS in den Germaanschen oorlog over den Rijn nieuwe grachten van buitengewonen arbeid en uitgestrektheid heeft doen delven, welke de *Drusi-aansche* genoemd werden (1); en TACITUS, den togt van GERMANICUS naar de Noordzee vermeldende, zegt, dat deze Veldheer, toen de vloot van den Boven-Rijn was aangekomen en de Legioenen ingescheept waren, met dezelve de gracht, welke den naam van DRUSUS voerde, is ingevaren, vervolgens over de meeren naar den oceaen is gestevend en de rivier de Eems gelukkig heeft bereikt (2).

Uit het eerstgenoemde berigt blijkt, dat de gracht door DRUSUS op den *regter Rijn*oever is aangelegd, en uit het tweede, dat GERMANICUS, den *Rijn* afkomende, de gracht van Drusus *invoer*; hetgeen duidelijk te kennen geeft, dat het kanaal onmiddellijk in den Rijn aanvang nam. Deze beide berigten, in verband beschouwd, leveren, onzes inziens, de duidelijkste bewijzen op, dat het bedoelde kanaal, van den Rijn bij IJsseloort tot in den IJssel bij Doesburg uitgedolven, de ware gracht van

---

(1) *In Claud. C. I. — Drusus trans Rhenum fossas novi et immensi operis effecit, quae nunc adhuc Drusianae vocantur.*

(2) TACITUS *Ann. Lib. II. C. 8. Jamque classis advenerat, cum, praemisso comœatu et distributis in legiones et socios navibus, fossam, cui Drusianæ nomen, ingressus, etc.*

DRUSUS zijn moet, door welke de Romeinsche vloten in den IJssel, en vervolgens over de meeren naar de Noordzee voeren. Dit vereenigings-kanaal, 't welk door TACITUS en SÜETONIUS de *gracht van Drusus (Fossa Drusiana)* genoemd wordt, heeft bij de meeste latere Schrijvers, en tot op den huidigen dag, dien naam behouden (*).

De *Oude IJssel*, uit Kleefsland voorbij Doesburg noordwaarts naar de Zuiderzee stroomende, zal dan ook de *Sala* of *Isala* der Ouden zijn, welke, het Rijnwater door de gracht van DRUSUS ontvangende, eene aanmerkelijke uitbreiding moet verkregen hebben, en aan het oogmerk van DRUSUS, ter bespoediging van zijnen togt naar de Noordzee, volkomen zal hebben beantwoord. De galeijen, derwaarts bestemd, kwamen vervolgens alle den IJssel af; de transportschepen voeren af en aan, en de vaart verkreeg hierdoor eene leven-

---

(*) Het is ook het gevoelen van Dr G. ACKER STRATINGH, *Aloude Staat en Geschiedenis des Vaderlands*, I bl. 224 volg., dat de Drusus-gracht tusschen den IJssel en den Rijn geplaatst moet worden. Het kanaal behoeft ook juist niet van IJsseloort tot aan Doesburg, waar het den Ouden IJssel ontmoette, doorgegraven te zijn, maar slechts tot een nader gelegen punt, waar het eene beek raakte, die zich benedenwaarts met dien Ouden IJssel vereenigde. Lager kunnen verwijdingen en verdiepingen plaats gehad hebben, zoodat aan deze werken de naam van *fossae*, *grachten*, konde gegeven worden. De gesteldheid der landen aan beide zijden van den IJssel, thans binnendijks gelegen, toont, dat deze rivier eene wijde uitbreiding van haar stroomgebied moet verkregen hebben.

digheid, welke aanleiding zal gegeven hebben om haar de scheeprijke rivier (*fluvius navalis*) en bij verkorting *Navalia* te noemen, zoo als zij bij TACITUS voorkomt (*).

Deze uitbreiding der scheepvaart, vooral door het vervoer van troepen en kriegsbehoeften, moest dan ook ten gevolge hebben, dat langs de oevers der rivier, op eenige punten, wachtposten, militaire stations, sterkten en magazijnen aangelegd werden, om de kriegsverrigtingen te ondersteunen en het veroverde land te bezetten en te beschermen.

Maar laat ons, na de beschouwing van het gegraven kanaal, DRUSUS op zijnen verderen togt naar de Noordzee volgen. Dit zal ons

---

(*) *Hist. Lib. V Cap. 26 — petito colloquio, scinditur nabaliae fluminis pons.* Dit *Navalia* of *Nabalia* blijft toch nog een duister punt. Aangenomen, dat deze lezing de ware is, zoo kan men, gelijk Hooft gedaan heeft, vertalen: *de brug van de rivier wordt te Navalia gebroken.* of: *de brug van de rivier Navalia wordt gebroken.* Zie *Alm.* 1838 bl. 30. PTOLOMAEUS heeft eene stad van dien naam, wier ligging met die van Zutphen of Deventer overeenkomt; maar sommigen meenen, dat deze Geograaf TACITUS niet begrepen, van eene rivier eene stad gemaakt heeft, en daardoor in dwaling gekomen is. Anderen veranderen de lezing bij den Romeinschen Geschiedschrijver in *navalis*, en dan zou de be teekenis zijn: *de schipbrug der rivier werd gebroken*, men nam er een stuk uit. Het mondgespreek tusschen Cerialis en Civilis kan intusschen niet laag aan den IJssel plaats gehad hebben, maar moet zeer in de nabijheid van het Batavische eiland gehouden zijn, alwaar Cerialis zich bevond, terwijl Civilis zich *over den Rijn* had begeven, gelijk TACITUS een weinig vroeger verhaalt. (*Cap. 23.*)

tevens gelegenheid geven, om de landen, welke hij bezocht heeft, nader te leeren kennen, en eenige plaatsen, waarvan de geschiedenis gewag maakt, op te sporen.

III.

DRUSUS kwam met de Romeinsche vloot uit den Rijn van het oostelijkste punt van het eiland der Batavieren langs de noordelijke grens van het land der Usipeten, door het nieuwe kanaal, in het zuidelijk gedeelte van dat der Chamaven, waar de vereeniging met den IJssel plaats had. De Chamaven woonden ter wederzijde van deze rivier en stonden in vriendschap met de Romeinen; zij hadden DRUSUS bij het graven van zijn kanaal waarschijnlijk ten dienste gestaan, en even waarschijnlijk heeft hij, ter verdediging van dezen verbazenden arbeid, ook in hun land eene sterkte doen bouwen nabij de plaats, waar de vereeniging met den IJssel moest geschieden, welke naar hem *Drusiburgum* genoemd zal zijn.

Het land der Bructerren grensde oorspronkelijk ten westen aan den IJssel; een gedeelte daarvan was door de Chamaven ingenomen of aan dezelve afgestaan en behoorde in later tijd onder Hamaland, waarin ook Deventer gelegen was, en hetwelk zich over eene streek ten westen des IJssels uitbreidde.

De Saliërs woonden, ten noorden van de Chamaven, langs den regter oever der Sala, van welke zij hunnen naam ontleenden; DRU-

sus moest dus ook hun land voorbij varen, doch zal aldaar weinig tegenstand gevonden hebben, want hun gewest, het tegenwoordige *Salland*, ten oosten door de Regge en de Holtensche- Haarler- en Lemeler-zandbergen, van de Tubanten, en ten noorden door de Vecht van de Friesen gescheiden, bestond gedeeltelijk uit bosschen en moerassen; langs de oostzijde van den IJssel waren de beste weilanden. Het noordwestelijk gedeelte tusschen de Vecht en de monden van den IJssel, door geene dijken tegen zeevloed en overstromingen beveiligd, bestond meerendeels uit laag moerassig land, slechts hier en daar bewoonbaar; tusschen beide waren vele bosschen en een meer, 't welk langs de zandheuvels van Oosterholt en IJsselmuiden met den IJssel gemeenschap had, vóór de bedijking van Mastenbroek, welke in 1364 is volbragt; ook was hetzelfde bevaarbaar. De overlevering wil, dat de schepen voorbij het *Hoogehuis*, eene oude riddermatige Havezathe, dit meer doorvoeren. De landstreek aan de linkerzijde des IJssels was ook vol moerassen en onbewoonbare lage landen. Wezep, Kamperveen, en de gansche streek langs het Oldebroek en Oosterwolde tot nabij Elburg, moet, vóór de bedijking van dien polder in 't begin der 12de eeuw, voor de zee en rivier open gelegen hebben. Een zijtak van den IJssel, de *Enk*, breidde zich over die lage landen uit en stroomde tusschen den polder van Kamperveen en Dronten naar zee. De eerste aanleg van Kam-

perveen bepaalde zich binnen den Hoogenweg; het land over denzelfen wordt nog *het buitenland* genoemd. De Veendijk is van lateren aanleg. De polder van Broeken en Maten werd door den Zwartendijk ingesloten, welke dijk zich langs de zuidzijde van dien polder met den Steendijk bij den Koeburg vereenigde. De Enk vloeide tusschen den Kamperveenschen ringdijk en den Zwartendijk door naar zee. Nadat Kamperveen echter door den Veendijk omringd en deze met den Steendijk vereenigd is geworden, is de Zwartendijk door eenen nieuwen dijk, dwars door den Enk gelegd, met den Kamperveenschen ringdijk veréénigd en de uitwatering van den Enk door eene sluis beperkt bij de herberg de Roskam. Deze nieuwe of Enkerdijk is gelegd in 1478 en waarschijnlijk ook toen dat gedeelte van den Zwartendijk geslecht, 't welk nu de *Slaper* genoemd wordt en den weg naar den IJssel en de stad uitmaakt. Vóór het leggen van den Enkerdijk voer men met eene pont of schuit over den Enk.

De IJssel wendt zich van Veeaten bijna zuidwestelijk naar Wilsum en schijnt dáár bij de Koelucht het land te zijn ingedrongen, door den Enk westwaarts zich met de zee vereenigende, waardoor dan Kampen kon gezegd worden aan de regter zijde des IJssels te liggen.

Welligt had de geringe bevolking, op de aannadering der Romeinsche vloot, reeds de vlugt genomen en kan daarin wel de reden

gelegen hebben, dat de Romeinsche Geschiedschrijvers van hunnen naam bij deze gelegenheid geene melding maken.

De Sala stroomde door onderscheidene monden in het meer *Flevum*, thans de Zuiderzee. De lage landen of weerden, tusschen de monden gelegen, waren gedurig aan zeevloeden en overstroming blootgesteld; en het laat zich gemakkelijk begrijpen, dat in zoodanig laag aan de zee gelegen land bezwaarlijk een kanaal gegraven kon worden, bevaarbaar voor eene Romeinsche galeivloot. Het is dus niet waarschijnlijk, dat DRUSUS een' der gemelde riviermonden, namelijk het *Ganzediep*, zou hebben doen graven, om de Sala (IJssel) met de Vidrus of Vecht te vereenigen, ten einde de vaart naar de Noordzee te bekorten. Dit was ook niet noodig, want de voornaamste en hoofdmonding der Sala, thans het *Regte-diep* genoemd, stortte niet verre van het Ganzediep in hetzelfde meer en vormde het gewone vaarwater derwaarts. Een bijkanaal te doen graven, alleen om den togt door den Vidrus naar de Friesche meeren te nemen, welke met het meer Flevum in verband stonden, was dus geheel overtollig en nutteloos; en deze bedenkingen zullen, mijns inziens, voldoende zijn, om de meening van ARENDS (hier boven vermeld) te wederleggen, dat het Ganzediep de *Fossa Drusiana* of gracht van DRUSUS zijn zoude; ofschoon dit denkbeeld overigens zeer vereerend kon zijn voor het dorp Grafhorst, hetwelk, aan het Ganzediep gelegen,

dan welligt ook zou mogen roemen, eene Romeinsche stichting te zijn.

Maar even voorbij Grafhorst heeft dit Ganzediep nog eenen oostelijken zijtak, de *Geute* of *Goot* genaamd, welke het oostelijkste der Kamper eilanden, de *Mandemakers weerd* genaamd, omvangt en nabij Genemuiden in zee valt. Volgens de meening van ARENDS zal die ook door DRUSUS gegraven zijn, eene gedachte, die nog aannemelijker zoude worden door de nabijheid van de Vecht en van het stadje Genemuiden, hetwelk immers door sommigen voor het kasteel of verblijf van *Velleda*, door anderen voor *Nabalia* gehouden wordt.

Doch ter linkerzijde van het Ganzediep loopt eene andere monding, het *Noorderdiep* genaamd. Deze neemt eenen aanvang met den IJssel nabij het Ganzediep en loopt in eene noordelijke rigting bijna lijnregt naar zee. Dit schijnt echter het denkbeeld, dat het Ganzediep een gegraven kanaal zijn zoude, weder omver te stooten; daar toch DRUSUS de dwaasheid niet zal begaan hebben, om een kanaal te doen graven, zoo nabij het Noorderdiep, hetwelk voor de vaart naar de zee en de Vecht even goed kon dienen. Het grootste eiland ligt tusschen het Ganze- en Noorderdiep besloten; ten westen van 't laatstgenoemde liggen *weerden*, het *Raas* en *Rudenhoop* en de *Pieper*, in een lange streek, langs welke de IJssel zelf zijnen loop voortzet en door het *Regte-diep* naar zee stroomt. Dit was, ge-

lijk wij reeds gezegd hebben, oudtijds *het gewone vaarwater*, door hetwelk tot in de XV^{de} en XVI^{de} eeuw de grootste schepen naar de Zuiderzee en verder langs de noordelijke kusten van Emelwarden en Urk naar het Vlie in de Noordzee stevenden.

Al verder westelijk volgt het *Keteldiep*, hetwelk tusschen de *Kattenweerd* en de *Vossenweerd* heen stroomt en westwaarts naar zee vloeit. Eindelijk is er nog een *Zuiderdiep* geweest, 't welk ten zuiden van den Vossenweerd in zee viel, doch reeds voor lang is toegeland.

De vorige opgenoemde monden van den IJssel hebben alle tot nabij het zeestrand eene aanmerkelijke diepte en dragen het kenmerk van oorspronkelijke uitwateringen.

Na het inbreken der Zuiderzee, hetwelk verondersteld wordt, door herhaalde, alles overstroomende en verwoestende zeevloedden, in de XII^{de} eeuw, te hebben plaats gehad, waardoor de eilanden Flevus, Urk en Emelwarden grootendeels van den bodem losgescheurd en weggevoerd of door de zeebaren verslonden zijn, is er ongetwijfeld eene groote verandering voorgevallen op de omliggende kusten, en naarmate de eilanden in de volgende eeuwen door dergelijke oorzaken van tijd tot tijd nog meer land verloren, schijnt ook het zuidelijk gedeelte der kust terug gezet en afgenomen te zijn, terwijl het oostelijk gedeelte langs de Geldersche en Overijsselsche kusten opgehoogd en verbreed is geworden, waar-

door ten laatste de monden van den IJssel en de Vecht zoo zeer toegeezand zijn geworden, dat men in het midden der XVI^{de} en XVII^{de} eeuw groote kosten heeft moeten aanwenden, om het gewone vaarwater van den regten IJsselmond bruikbaar te houden (als in 1540, 1600, 1637, 1659).

De verzanding is eindelijk zoo zeer toegenomen, dat geen der IJsselmonden het uitvaren toeliet, en de schepen in zee moesten blijven liggen, terwijl de lading in kleiner vaartuigen door de *Reve* moest aangebragt en teruggevoerd worden, tot dat in het jaar 1733 de mond van het Ganzediep door kunstmiddelen van de belemmeringen bevrijd en voor de vaart weder bekwaam gemaakt is.

De overige rivier-monden bleven sedert bij dagelijksch water alleen voor kleine vaartuigen en vischschuiten bevaarbaar, tot dat in 't jaar 1830 ook het Keteldiep, door de daar vóór liggende zandbank heen, ter lengte van 2300 Ned. ellen, onder het toezigt van den Architect N. PLOMP werd verlengd, en nu de vaart voor de gewone veerschepen, smakken, koffen en stoombooten weder toelaat.

Om nu, na zoo vele en zoo geduchte veranderingen, als gedurende achttien eeuwen in de monden der rivieren, op kusten en eilanden, door stormen en zeevloedten, zijn te weeg gebragt, te willen bepalen, hoe de gesteldheid ten tijde van DRUSUS is geweest, zoude eene vergeefsche onderneming zijn. De overgeblevene tot ons gekomene berigten van

zijne krijgsverrigtingen aldaar laten slechts toe, het waarschijnlijkste op te geven.

Zoo veel is daaruit echter op te maken, dat de landstreek, aan de monden der Sala gelegen, bestond uit eilanden en moerassen, welke, aan overstromingen en zeevloedden blootgesteld, slechts op de hoogste plaatsen bewoond en welligt in de ongunstige seizoenen weder verlaten werden; voorts, dat DRUSUS hier aan geene vergravingen behoefde te denken, dewijl er kanalen genoeg waren, om in alle rigtingen naar zee te varen, terwijl de hoofdmonding, het *Regte-diep*, als het gewone vaarwater, hem van zelf den koers aanwees naar de eilanden, welke hij wilde vermeesteren.

DRUSUS kon dus ongehinderd den togt vervolgen en kwam met de vloot uit den mond der rivier Sala in de meeren. Hij is dan buiten twijfel door den regter IJsselmond in het meer *Flevum* gekomen, en op de daarin gelegene eilanden schijnen de vijandelikheden eerst eenen aanvang genomen te hebben. Hij kon derwaarts niet nader dan door den regten IJsselmond zijnen weg nemen, liet het eiland Emelwarden liggen en zette het op *Burchana* of *Urchana* aan (*).

Men had zich aldaar tot eenen ernstigen tegenstand voorbereid, want, volgens de ge-

---

(*) De verschillende gevoelens over de vroegere gesteldheid van de Zuiderzee vindt men bij ACKER STRATINGH I. § 18—21 breed vermeld.

tuigenis van STRABO, heeft DRUSUS, tusschen de Sala en den Rijn oorlog voerende, niet alleen onderscheidene volksstammen overwonnen, maar ook de eilanden, te midden van het vaarwater gelegen, bemagtigd; zelfs had hij één dezer eilanden, namelijk *Burchana*, door eene belegering tot de overgave moeten dwingen (1). Men houdt gemeenlijk dit eiland voor hetzelfde *Burchana*, waarvan PLINIUS gewag maakt (2), en zoekt het in de Noordzee vóór den mond van de Eems, waar nog heden het eiland *Borkum* gevonden wordt. Het berigt van PLINIUS en de gelijkkluidende namen geven tot deze gedachte zeker veel aanleiding; maar wie het berigt van STRABO met opmerkzaamheid inziet, zal het eiland *Burchana* niet in de Noordzee maar veeleer in de meeren, tusschen de Sala en den Rijn,

(1) STRABO. *Lib. VII. Est et Salas fluvius, inter quem et Rhenum cum Drusus Germanicus belligeraret, domitis hostibus, victor oppetiit. Nec enim plurimas in potestatem gentes redegit, sed etiam jacentes in medio navigationis cursu vicit insulas, quarum Burchanam obsidione complexam coepit.*

(2) PLINII *Hist. nat. Lib. IV Cap 13. — Promontorium Cimbrorum excurrens in maria longe peninsulam efficit, quae Cartris appellatur. XXIIJ inde insulae Romanorum armis cognitae. Earum nobilissimas, BURCHANA, Fabaria a nostris dicta, a frugis similitudine sponte provenientis. Item Glessaria, a succino militiae appellata, a Barbaris Austrania, praeterque Actania. Toto autem hoc mari ad Scaldin usque fluvium Germanicas accolunt gentes, haud explicabili mensura tam immodica proventium discordia est.*

waar DRUSUS nu de vijandelijkheden begonnen had, zoeken.

En hier hebben wij het eiland *Urk* bij de hand, hetwelk juist *in medio navigationis cursu* gelegen is. Wat den naam betreft, kan het Grieksche *Byrchana*, overeenkomstig het taaleigen, in het Latijn *Urchana* (1), bij verkorting *Urcha* en eindelijk *Urk* en *Urch* geworden zijn. Ook zegt PLINIUS niet, dat het eiland *Burchana* voor den mond der Eems gelegen was, maar geeft in het algemeen te kennen, dat het één der voornaamste was der 23 eilanden, welke, tusschen het Kimbrische voorgebergte (Denemarken) en de rivier de Schelde gelegen, door Germaansche volken bewoond werden en den Romeinen gedurende den oorlog waren bekend geworden. Hij schijnt zelfs te bekennen, dat hij van de kust tot aan de Schelde geen nauwkeurig verslag kon geven, en het is dus zeer mogelijk, dat onder zijne 23 eilanden ook die van het meer Flevo begrepen zijn.

Het eiland *Urk* kan dus wel het *Burchana* zijn, waar DRUSUS den meesten tegenstand ontmoette. Het was destijds van grooten omvang en had eenen meer vasten bodem. Het daarvan overgebleven gedeelte is zelfs rotsachtig en tot heden tegen de woede der zeebaren bestand gebleven (2).

---

(1) Even als *Bisurgis* in *Visurgis*, door verwisseling van B. in V.

(2) De Marke *Urch* of *Urcca* behoorde in de middel-eeuwen onder Naardingerland en breidde zich ver

De overige eilanden, welke tusschen het Flie en den mond van de Maas verspreid lagen, zegt PLINIUS, waren bewoond door de Caninefaten, Friesen, Cauchen, Frisiabonen Sturien en Marsen (1). Deze eilanden, ten westen van Urk gelegen, besloegen gedeeltelijk het tegenwoordige Noordholland of Westfriesland, en alle de aangehaalde berigten geven duidelijk te kennen, dat de geheele uitgestrektheid ten westen van het land der Saliërs eene aaneenschakeling van eilanden en meeren was, welke laatste, bij storm en hoogen vloed, zich ook over de tusschenliggende weerden en lage eilanden uitbreidden en dan een groot meer vormden (2). Het laat zich dus gemakkelijk

---

zuidwaarts uit. De rivier de Eem scheidde hetzelfde ten oosten van Emelwarden, of *Eemeiland*, hetwelk mede van grooten omvang was, het zuidelijk en oostelijk gedeelte der tegenwoordige Zuiderzee besloeg, en zich tot aan het land der Saliërs of Salland uitstreckte. De Sala of Isala stroomde langs de noordzijde van Emelwarde (Enmeloord) in het meer Flevo, waarin zich ook de Vidrus of Vecht nabij de Friesche kust ontlaste, zoodat de Eem, welke zich ten westen van Emelwarde met het meer vereenigde, hetzelfde tot een eiland vormde (*Proeve over den loop der Eem* bl. 36—40).

(1) PLINIUS *Lib. IV. c. 15.* — *In Rheno ipso . . . nobilissima Batavorum insula et Cannenufatum; et aliae insulae Frisiorum, Cauchorum, Frisiabonum, Sturiorum, Marsationum, quae sternuntur inter Helium ac Flevum. Ita appellantur ostia, in quae effusus Rhenus ab septentrione in lacus, ab occidente in amnem Mosam se spargit.*

(2) POMP. MELA *Lib. III. c. 2 de situ orbis.* *Rhenus, Alpihus decidens, prope a capite duos lacus efficit, Venetum et Acronium. Mox diu solidus et*

begrijpen, dat er slechts weinige bewoonbare streken gevonden werden, en dat DRUSUS, na de bemagtiging van het eiland *Burchana* of *Urk*, de overige volksstammen tusschen de Sala en den Rijn, of tusschen Helium en Flevum verspreid, gemakkelijk tot onderwerping heeft kunnen brengen.

Hij wendde daarop den steven naar het land der Friesen, ten noorden van de genoemde meeren en eilanden gelegen. Het grootste dezer meeren, *Flevum* genoemd, scheidde de Friesen van hunne westelijke naburen, de Frisiabonen. Tusschen beider landen lag een groot eiland, hetwelk, even als het meer, den naam *Flevus* droeg, en zich noordwaarts uitstreckte; het meer, ter wederzijde van dit eiland door vernauwde takken voortlopende, stortte zich in dezelfde rigting in de Noordzee uit.

TAGITUS zegt: *De Friesen . . . omzoomen de groote meeren, welke de Romeinsche vloeten bevaren hebben. De Schrijver van het werkje over de Middellzee van Friesland legt dit uit, als of DRUSUS door die meeren of de Middellzee van Friesland naar de Noordzee*

---

certo alveo lapsus, haud procul a mari huc et illuc dispergitur, sed ad sinistram amnis etiam tum et donec effluit Rhenus; ad dexteram primo angustus et sui similis, post ripis longe ac late recedentibus, jam non amnis sed ingens lacus, ubi campos implevit, Flevo dicitur, ejusdemque nominis insulam amplexus, fit iterum arctior, iterumque fluvius emittitur.

zoude gevaren zijn; doch dit strijdt met de boven aangehaalde plaats van PLINIUS, waar de noordelijke monding van den Rijn *Flevus* genoemd wordt, 't welk dus het gewone vaarwater (*navigationis cursus*) moet geweest zijn en naderhand door een kasteel aan de Noordzee werd beschermd.

Die uitdrukking van MELA, *lacus, ubi campos implevit, Flevo dicitur*, zal, mijns inziens, veeleer beteekenen: uit het meer Flevum zich ook over de lage landen, ter wederzijde van het vaarwater gelegen, uitbreidde, en dus, vooral bij hooge vlooden, niet alleen een gedeelte van Friesland, tusschen Oostergoo en Westergoo, maar ook de lage landen van Eemland ten zuiden van het meer gelegen, onder water gesteld hebben, zoodat die landen bij zoodanige overstroming wel bevaren konden worden, zonder juist het gewone vaarwater te zijn geweest, zoo als men zulks wil beweren (1).

DRUSUS zal dus zijne driedeks galeijen niet op de ondiepte der kleinere meeren gewaagd, maar ongetwijfeld door het gewone vaarwater den togt voortgezet hebben.

Daar echter het land der Friesen vele meeren bevatte, en door het groote *Burdo-meer* in twee voorname gedeelten, namelijk Ooster-

---

(1) *Nasporingen over de Middelsee in Friesland* bladz. 35. — *Proeve over den ouden loop van de rivier de Eem* bladz. 40—43., en F. ARENDS *kusten der Noordzee* bl. 35.

goo en Westergoo, gescheiden was, is het wel mogelijk en zelfs waarschijnlijk, dat de Romeinen die meeren met kleiner vaartuigen zullen bevaren hebben, en dat DRUSUS zich ook daarvan zal bediend hebben, om de Friesen, welke in de bijzondere deelen zich ophielden, tot onderwerping te brengen (1).

De Friesen, aldus verspreid en door de gesteldheid des lands van één gescheiden, konden even min als de overige bewoners eenen belangrijken tegenstand bieden, maar moesten voor de overmagt bukken (2). De vloot vervolgens door den mond van het meer Flevum, het gewone vaarwater, in de Noordzee gekomen, stevende Friesland om naar de Eems, ten einde ook de Chauchen, ten oosten van die rivier wonende, aan de Romeinsche heerschappij te onderwerpen (3).

Nadat DRUSUS de Eems ingelooopen was, geraakte zijne vloot in groot gevaar, dewijl eenige schepen bij de invallende ebbe op het drooge bleven zitten en niet dan met behulp der Friesen weder vlot geraakten (4).

Wij moeten hierbij doen opmerken, dat in geval het eiland *Burchana* voor den mond van de Eems gelegen ware, het hier de plaats zou geweest zijn, om van de verovering gewag te maken; want hij, die het gevaar,

- (1) PROCOPIUS, *de bello Gothico Lib. I cap. 2.*
 (2) DIO CASSIUS, *Lib. 54. c. 342.*
 (3) TACITUS, *Ann. Lib. II c. 8.*
 (4) DIO CASSIUS *Lib. 54 c. 343.*

waarin de vloot na het inloopen geraakte, zoo naauwkeurig verhaalt, zou van de verovering van het genoemde eiland, welke dan kort vóór het inloopen moest voorgevallen zijn, niet gezwezen hebben; en dit bevestigt nog de gedachte, dat het eiland *Burchana*, waarvan STRABO gewag maakt, niet in de Noordzee voor den mond van de Eems, maar in de meeren tusschen de Sala (of IJssel) en den Rijn, moet gezocht worden. Nadat de schepen weder in vlot water gebragt waren, voer DRUSUS de Eems op, werwaarts de Bructeren met hunne schepen of schuiten waren teruggeweken. Zij geraakten aldaar met hem in gevecht, maar werden ook overwonnen. De vijandelikheden tegen de Chauchen waren mede van korten duur en schijnen met eene overeenkomst geëindigd te zijn.

Het land der Chauchen (het tegenwoordig Oostfriesland) was, even als dat der Friesen, vol meeren en plassen; de hoogten, waarop de huizen gebouwd werden, staken als eilandjes boven het water uit.

PLINIUS, die dit land zelf had bezocht, schrijft er van „ dat de ellendige bewoners „ bij hoogen vloed naar varende schippers, en „ bij afloopend getij naar schipbreukelingen „ geleken (1).” DRUSUS schijnt ook geen lust gehad te hebben om zich in dit waterland verder lang op te houden; nog vóór den winter nam hij den terugtogt aan, liep het meer

---

(1) PLINIUS, *Lib. XVI c. I.*

Flevum weder binnen, voer met de vloot door den IJssel in het nieuwe kanaal naar den Rijn terug, en begaf zich naar Rome.

III.

Hij was de eerste der Romeinsche Veldheeren, die de Noordzee heeft bevaren (1); door zijn kanaal was de vaart naar onze noordelijke gewesten, derzelver menigvuldige meeren en eilanden geopend, en men mag zijne onderneming beschouwen, als het middel waardoor de Chamaven, Saliërs, Friesen, Noordhollanders en andere volken, ofschoon door de Romeinen overheerd, in de gelegenheid geraakten, om bekend te worden met derzelver handwerken en kunsten, en zich middelen aan te schaffen, welke ter verbetering van hunne landen en van hun maatschappelijk geluk konden strekken.

Het zal dus niet ongepast zijn, de gevolgen zijner onderneming nog wat nader te beschouwen.

De Bructeren, waaronder de Saliërs en Tubanten begrepen moeten worden, de Friesen en Chamaven, traden in bondgenootschap met de Romeinen, en dit zal inzonderheid hebben mede gewerkt om de onderlinge gemeenschap te doen toenemen. De toebereidselen voor verdere togten naar het noorden, ten einde

---

(1) SURTON. in *Claud. C. I.*

de overige Germaansche volken tot onderwerping te brengen, werden door de vaart op den IJssel gemakkelijk gemaakt; en dit gaf als van zelf aanleiding om langs de rivier en op de eilanden vaste posten en sterkten aan te leggen. Het verblijf der Romeinen vorderde tevens voorraadschuren, veilige ligplaatsen voor de schepen; en bij het gemeenzame verkeer zullen de verbondene volken zich vooral in de nabijheid der Romeinsche vestingen nedergezet, en aan dezelve eene uitbreiding gegeven hebben, waaraan de latere steden welligt haren oorsprong verschuldigd zijn. De dammen, wallen en houtpaden, welke in de moerassige streken voor de gemeenschap tusschen de versterkte plaatsen onontbeerlijk waren, zullen tevens de grondslagen van latere dijken en wegen geworden zijn.

FLORUS zegt (1), dat DRUSUS wel vijftig kasteelen langs den Rijn, de Maas, Elve en Wezer gebouwd heeft; hiermede bedoelt hij niet alleen de sterkten langs den Boven-Rijn, de Waal en den westelijken Rijntak, maar ook den IJssel, welke, na de vereeniging met den Rijn, de noordelijke *Rijnarm* genoemd werd en even eens zoodanige versterkte plaatsen vorderde (*).

---

(1) FLORUS *Hist. Lib. IV c. 12.*

(*) Wat de geachte Schrijver vervolgens ook zegge, stellige bewijzen, dat er regts en links van den IJssel en verder benedenwaarts aan de Zuiderzee, Romeinsche vestingen bestaan hebben, zijn er nog niet. Overblijfselen van Romeinschen oorsprong mogen op eenen

Aan dezen Rijnarm en het daarmede verbonden vaarwater naar de Noordzee, zoo als wij het hier boven hebben beschreven, zal

---

kleinen afstand ten noorden van den Rijn gevonden zijn, b. v. te Didam, bij het afbreken van den Meurschen toren, te Velp, enz. (gelijk men o. a. zien kan in de Verh. van WESTENDORP, *Oversigt der Romeinsche Oudheden in de Noord-Nederlanden. Werken van het Gron. Genootsch.* VI. bl. 10, 80), op verderen afstand ontbreken zij. Het vinden van een' of meer Romeinsche penningen (gelijk nog onlangs, even buiten de Brinkpoort te Deventer, een van JULIUS CAESAR, bij het omspitten van den grond, gevonden is) kan er niet voor gehouden worden. De steen, voor een paar jaren in dezen *Almanak* voor Romeinsch gehouden, is een middeleeuwsche. Wisten wij, welke Romeinsche oorlogsgereedschappen en andere zeldzaamheden bij het afbreken van eenen toren te Doesburg gevonden zijn, (WESTENDORP bl. 81) wij zouden meer grond hebben om de gewone naamsafleiding, van DAUSUS, aan te nemen. Er is ook een *Doesburg* midden op de Veluwe, dat men wel niet van den Romeinschen Veldheer zal afleiden. Het wordt gezegd, maar niet bewezen, dat de fondamente van den Gelderschen toren bij Dieren, van het kasteel Bronkhorst bij Zutphen, even als die van het kasteel te Vollenhove, Romeinsch zijn. Het *Navalia* van PTOLEMAEUS is, gelijk boven gezegd is, onzeker; even zeer de naamsafleiding van *Kampen* en de plaats van den *Portus Manarmanis*. ACKER STRATINGH I. bl. 280, 296, brengt deze haven in Groningerland in de Marne te huis. Op Texel en aan het Vlie kan het bestaan van Romeinsche vestingen niet betwist worden. Dáár lag o. a. het kasteel *Floevum*, TAG. *Ann.* IV. 72, 73. Nabij de oostelijke grenzen van Overijssel en in Drenthe, aan den landweg naar het noorden, is meer gevonden. Wij moeten het nog met WESTENDORP daarvoor houden, dat de Romeinen hier geene vaste verblijven gehad hebben en dus slechts heen- en weêr getrokken zijn.

men derhalve eenige dezer plaatsen, waarvan de oude Schrijvers gewag maken, moeten zoeken, en wanneer wij hiermede aan den Rijn zelve weder eenen aanvang maken, dan vinden wij, op den regter oever van het kanaal van DRUSUS en aan deszelfs uiterste einde, de stad *Doesburg*, welke ongetwijfeld aan zoodanig kasteel haar eerst begin verschuldigd is, gelijk de naam, als eene verbastering van *Drusiburgum* (*Drususburg*), reeds doet vermoeden; maar hetwelk ter bescherming van eenen zoo verbazenden arbeid, als het graven van zulk kanaal vorderde, wel noodzakelijk was. Een weinig meer noordelijk vinden wij, ook aan den regter oever des IJssels, op de kaarten van PTOLEMEUS, het *Navalia*, nagenoeg ter plaatse, waar thans Zutphen of Deventer wordt aangewezen. De Latijnsche naam doet ons aan eene Romeinsche havenplaats of bruggenhoofd denken, en de onderhandeling van CERALIS met CIVILIS, welke in het jaar 71 plaats had, op eene doorgebrokene brug over de *Nabalìa* of *IJssel*, en hier omstreeks moet geschied zijn, schijnt dit te bevestigen. Den IJssel verder afvarende, voorbij Olst, Wijhe en Hattem, alle aan hooge oevers gelegen, welker namen zeer oud schijnen, ontmoeten wij *Zalk*, (van ouds *Satick* en *Santlicke*), hetwelk een gehucht der Saliërs, de oude bewoners van *Saland* of *Salon*, schijnt aan te duiden, waartoe ook de hooge oever aldaar zeer geschikt was. Verder benedenwaarts vinden wij niets dan

lage landen, veenen en moerassen, waaruit zich hier en daar eene enkele hoogte verheft, zoo als onder anderen *Kampen*, aan den mond van den IJssel of de Sala nabij het meer Flevus, thans de Zuiderzee. De naam *Campus* doet ons al weder aan eenen Romeinschen oorsprong denken, daar die eene wapen- of legerplaats te kennen geeft, en hier, aan de invaart van het meer Flevus, wel een wachtpost noodig was. Aan de overzijde van dit meer, op den Frieschen oever, nabij de uitwatering van de Vidrus (de Vecht) ligt thans nog eene oude sterkte, *Vollenhove*, van ouds *Umbalaho*, dat eene verbastering van *Nubalaho* of *Nabalìa* kan zijn, en dus ook van eene Romeinsche stichting of havenplaats kan afgeleid worden. Nu komen wij in het meer Flevus. Aan de linkerhand, ten westen van Emeloord of Emelwaard, bemerken wij in het meer Flevus het eiland *Urk* of *Urcha*, zeer waarschijnlijk het *Burchana* van STRABO, hetwelk DRUSUS na een ernstig gevecht veroverde, zoo als hier boven is aangewezen. Aan de tegenover liggende Friesche kust treffen wij weder eene Romeinsche zeehaven aan, op de kaart van PTOLEMEUS *Manarmanis*, op eenige kaarten *Mararmanis* genoemd. De verbastering van dezen naam schijnt in de dorpen *Olde Mardum* en *Mirnst* te zijn overgebleven, welke thans nog aldaar aanwezig zijn. In het noordelijk gedeelte van het meer Flevus (tusschen de tegenwoordige steden Stavoren en Enkhuizen), lag het eiland *Flevus*,

dat zich noordwaarts uitstreckte, zoodat het meer, ter wederzijde van het eiland door vernaauwde uitwateringen voortstroomende, zich ten noorden van hetzelfde weder vereenigde en door éénen engen mond tusschen Vlieland en Terschelling in zee stortte. Aan 't begin der vernaauwing op den zuidwesthoek van Friesland werd ongetwijfeld ook al spoedig eene sterkte aangelegd, ter plaatse waar het oude *Stavoren* (thans door de zee verzwolgen) gestaan heeft, daar toch het daar tegenover liggend zuidelijk gedeelte van het eiland Flevus, met digte bosschen bezet, eene schuilplaats niet alleen voor wild gedierte, maar ook voor vijandelijke stroopbenden opleverde, zoodat dit punt almede eenen wachtpost voor de Romeinen vorderde.

Op het noordelijk gedeelte van het eiland, waarvan het tegenwoordige Vlieland een overblijfsel is, vinden wij werkelijk zoodanige Romeinsche sterkte of kasteel, even als het meer en als het eiland, *Flevum* of *Phleum* genoemd, waarin eene Romeinsche bezetting werd gehouden. Het oogmerk hiervan kon alleen zijn, om den mond van het meer te beschermen; en zulks bevestigt alweder onze meening, dat het gewone vaarwater van uit den Rijn naar de Noordzee door deze uitwatering moet hebben geloopt, daar de stroom langs de oostzijde van het eiland het eigenlijke vaarwater was, waardoor de Romeinsche schepen en groote galeijen naar zee voeren, om de troepen, ruitery en legerbehoefsten naar de Eems

te brengen. In den mond dezer rivier treffen wij eindelijk nog het Romeinsche kasteel *Ame-sia* aan, ter bescherming van de haven en de magazijnen, welke hier zullen aangelegd zijn geworden, om de herhaalde krijgsondernemingen te bespoedigen en den terugtogt, welke door-gaans van hier plaats had, te beschermen.

IV.

De plaatsen, welke wij hebben opgenoemd, als gelegen langs het vaarwater, door hetwelk de Romeinsche vloten uit den Rijn naar de Noordzee stevenden, zijn waarschijnlijk alle voor een gedeelte door DRUSUS aangelegd, en vermoedelijk is het meerendeel door de Veldheeren, die hem in deze streken in het bewind zijn opgevolgd, gevestigd geworden. Dezen eersten togt van DRUSUS moet men beschouwen als eene ontdekkingsreize. De uitgestrekte bosschen, vooral van Fullenhoo, Salland, Twenthe en Drenthe, waarvan men in de middeleeuwen nog menigvuldige bewijzen aantreft, de namen van *Oosterholt*, *Westerholt*, *Mastenbroek* (*), *Oosterwolde*, en vele andere namen van *Wolden* duiden de gesteldheid van den grond daar aan. Deze bosschen zullen goed timmerhout opgeleverd hebben en masten voor de schepen, maar waren tevens de schuilplaatsen der ontevredene en oproerige

---

(*) *Mastenbroek* is genoemd van het mesten van runderen in dat broek; zij werden dáár in de mast gedaan, reeds vóór de bedijking.

bewoners. De noordelijke gedeelten der gewesten, langs de monden van den IJssel, de Zuiderzee en de kusten van Friesland, welke wij beschreven hebben, moet men wel niet vergelijken met het overige van Duitschland, noch de zeden en gewoonten der Germanen, zoo als TACITUS dezelve beschrijft, op de bewoners dier waterachtige en schaars bewoonde landen in allen deele toepassen. Deze stonden bij de eerstgenoemden zeker op eenen lageren trap, waartoe de gesteldheid dezer woeste streken veel bijdroeg; want, volgens PLINIUS, maakten de kustbewoners hunne vaartuigen van zware uitgeholde boomstammen, welke ter kaap werden uitgerust, waarvan sommige wel 30 mannen konden bevatten. Op de grenzen der Cauchen vond men eikenboomen, welke zeer welig groeiden en eene verbazende hoogte en dikte bereikten. De dichtste wouden, waarin naauwelijks het daglicht kon doordringen, werden voornamelijk bij twee meeren, niet verre van het land der Cauchen gevonden; langs de stranden of oevers groeiden ook eikenboomen, welke, wanneer de zeebaren den grond ondermijnd hadden, waarin zij vastgeworteld waren, door hevige stormwinden losgescheurd, als drijvende eilanden naar elders werden voortgedreven; zoodat de Romeinsche zeelieden dezelve dikwijls van verre voor vijandelijke vloten aanzagen en zich gereed maakten, om er slag aan te leveren. Overigens leverden de zee-kusten niets op dan visch, waarmede de

armoedige bewoners zich moesten generen. Friesland, ofschoon ook met meeren doorsneden, had goede weilanden; de bewoners van dit gewest moesten daarom eene belasting van huiden aan de Romeinen opbrengen. De weiden in Duitschland werden over het algemeen door de Romeinen geroemd, vooral die aan den Rijn, waar zij ook eene bijzondere soort van riet vonden, dat zeer geschikt was om er pijlen van te maken. De Ubiërs beoefenden den landbouw; hun land was vooral vruchtbaar in graangewassen; ook leverden de gewesten langs den Rijn veel honig. De ganzen waren er ook menigvuldig en reeds onder den tegenwoordigen naam van *Ganzen* bekend; de witte ganzenvederen werden er duur betaald. De linnenweverij werd bij de Morinen (Vlamingers) en in geheel Gallië geoefend, maar de Overrijnsche volken verstonden de kunst van zeer fijn linnen te maken, en de vlasbouw was aldaar tot een zekeren graad van volkomenheid gebragt. PLINIUS schreef dit waarschijnlijk 50 of 60 jaren na Chr., volgens de berigten, welke hem uit de Romeinsche legers werden medegedeeld, en gedurende zijn verblijf aldaar. De togten in 't noordelijk Duitschland moesten alle de gemelde artikelen belangrijker maken, visscherij en landbouw doen toenemen en den bewoners aanleiding en gelegenheid tot den handel verschaffen.

De meer noordelijke gewesten van Cimbrië, Scandinavië, Scytië (Denemarken, Zweden en Rusland), welke den Romeinen ten tijde van

DRUSUS nog onbekend waren, leverden ten tijde van PLINIUS reeds voorwerpen van handel op. GERMANICUS was met zijne vloot tot de eilanden van den noordelijken oceaan doorgedrongen, waar het *succinum*, door de bewoners *glessum* (gles) genoemd, aan het zeestrand verzameld werd. De Romeinen hadden daarom één der eilanden den naam van *Glessarium* gegeven. PLINIUS verhaalt verder, dat de Germanen hetzelfde van dáár naar Pannonië voerden. De Venetianen hadden het eerst het succinum of den barnsteen leeren kennen en het uit de Adriatische zee, werwaarts de Pannoniërs het bragten, aangevoerd. Zij verkochten het succinum meerendeels te Padua, waar men er versierselen voor vrouwenopschik van maakte. Het werd ten tijde van NERO in zulk eene menigte aangevoerd, dat hij er de wapenen en andere voorwerpen mede deed versieren. Een pond van deze waar koste tot 13 g munt van dien tijd. De afstand van het voornoemde zeestrand, van waar de barnsteen werd aangevoerd, tot Carunto bedroeg omtrent 600,000 schreden, zoo als men toen onlangs bevonden had. Op de kaart ligt Carunto aan de Adriatische zee op 45° en het eiland Glessarium in den noordelijken Oceaan op 55° N. B., dus 10° verschil, bedragende (één graad op 15 mijlen gerekend) 150 mijlen afstand, 4000 schreden op ééne mijl.

Na het openen van het kanaal van DRUSUS zal deze barnsteenhandel ook langs den Rijn op Duitschland en Italië gedreven, en zullen de

bewoners van het noorden met die der zuidelijke gewesten meer in aanraking gekomen zijn, terwijl wederkeerig de ingezetenen dezer gewesten met de volken langs de Oostzee, het Cimbrische schiereiland (Denemarken) en Scandinavië (Zweden en Noorwegen) nader bekend zullen zijn geworden. De Britten schijnen reeds op die landen gevaren te hebben.

Immers verhaalt PLINIUS, dat deze met hunne schepen naar Scandia, Dumna, Bergos en Neringon stevenden; dat men van daar op het eiland Thule handelde, waar men gedurende den zomerzonnestilstand geenen nacht en daartegen in den winter geen daglicht vernam. Van dit eiland, hetwelk ongetwijfeld het tegenwoordig *IJsland* was, kon men in éénen dag de bevrozene zee bereizen. De Britten voeren in zes dagen uit Brittannië naar een ander eiland, *Mictim* geheeten, hetwelk wit of blank lood (misschien tin), opleverde.

DE OUDHEID

DER

STAD OLDENZAAL.

In den jaargang voor 1846 van dezen Almanak heeft de Heer J. WEELING, bl. 225—256, eenige *Geschiedkundige Herinneringen betreffende de Stad Oldenzaal* medegedeeld en den oorsprong van die plaats doen kennen. Onder eenige oude papieren, op de Provincie Overijssel betrekking hebbende, vond ik eene aantekening, welke eenig licht over de geschiedenis van *Oldenzaal* verspreidt, van den volgenden inhoud:

„De Stad Oldensel is ten tijden van Gregorius die derde Bisschop van Utrecht 760 al bemuurt geweest.”

„Het Capittel cum annexis is gefundeert omtrent den jare 918, bij Bisschop Balderiaan de Cleve de 15de Bisschop, welke aldaer op 't choor begraven is, alwaer 1664 nog gesien is op een kleine serk op 't choor, recht daer

het hooge altaer gestaen heeft 't bovenstaende wapen (1)."

„ En zijn op 't Raedhuis dese versen te leesen.

- » In 't jaer acht-hondert en veertien ,
Gy weten sult so dit besien ,
- » Leefd *Baldewyn Graef van Teysterbant* ,
En was ook *Graef van Clevesland*.
- » Op Carel des grooten sepultuur
Hy hem bevond in 't getruur.
- » Syn zoon *Lodewig* ter selver tyd ,
Hem gaf dat Twentische gebydt ,
- » In desen Hoofdstad *Oldensael*
Bij hem gebouwd voor vroomen al.
- » *Baldewyn* (2) de Bisschop heeft gestijft
't Canonische collegie zo men schrijft.
- » En is ontslapen in den Heer
In 't 830^e jeer.
- » Hy heeft getuigd met *Hillegart* ,
't *Geneveefsche Graven* dochter hart ,
- » *Everhardt* den Grave van Cleve.
God heeft hem een soone gegeven.
- » *Luthardis* was die naeme sijn ,

---

(1) Aan het hoofd dezer aanteekening is eene afbeelding gevoegd van het wapen van *Balderik van Cleef*, *Bisschop van Utrecht*. — RACKER, *Overijss. Gedenkstukken* II. bl. 90, geeft het Latijnsche omschrift om het wapen op de zerk aldus op: *Anno Domini MCCCCLXXXI recondita sunt hic cuncta ossa Balderici de Clivis, quondam Episcopi Trajectensis ac fundatoris hujus Collegii, cujus anima requiescat in pace. Amen*, en beschrijft het wapen.

(2) Dit moet *BALDERIK* zijn. Deze en de volgende regel bevatten een tuschenzin.

- Des tuigden ook twee soonen sijn ,
 » Den *Baldewijn* gaff hij Clevesland
 En maehte *Ricfridt* Graaf van Tubant (1),
 » Wiens soon *Baldericus* met recht
 Gekozen *Bisschop van Utrecht* ,
 » Op desen choor begraven leyt
 Also ons nog zyn grafschrift zejft.
 » Hyr hebby d' oltheid neemt voor wel ,
 Van dese stad van Oldensel.

Tot regt verstand van bovenstaande regels herinnere men zich, dat BALDEWIJN de 1ste, op het laatst der 8ste, en in het begin der 9de eeuw Graaf was in Teisterband en van Cleve. Van hem zegt VAN DER SCHUREN, *Chronik von Cleve und Mark* s. 88: „Soe dan „ in desen Tyden die Twynthe noch cleefsch „ was, soe stichte dese voorschreven Baldewyn „ die stad Oldezele in die Twynt gelegen, dat „ nue Utrechts is.” — Deze BALDEWIJN had tot vrouw *Hildegart*, dochter van *Lodewijk van Provence*, en daarbij ten minste drie zonen: *Lodewijk*, den 8sten Graaf van Cleef; *Everhard*, die na dezen mede Graaf van Cleef was, en *Ruprecht* of *Robert*, die Graaf van Teisterband werd. De dertiende en veertiende regels van bovenstaand vers slaan dus weer op BALDEWIJN, in den derden regel vermeld en niet op BALDERIK, den Bisschop, van wien in de elfde en twaalfde regel sprake is. EVERHARD van Cleef werd door zijnen zoon LUYTHARDIS in het Graafschap opgevolgd. Deze

---

(1) Twenthe.

laatste had twee zonen: BALDEWIJN (BALDWINUS) II, en RYCKFRIDUS, Graaf of Heer van Twenthe, welke laatste de Vader was van BALDERIK (BALDERICUS), den 15^{den} Bisschop van Utrecht, die in 977 stierf en Oldenzaal, zoo als bekend is, aan de Kerk van St Maarten te Utrecht schonk.

Men zie verder de boven gemelde *Geschiedk. Herinneringen* van den Heer WEELING bl. 237, volg. De bovenstaande verzen zijn wellicht dezelfde, als die, welke aldaar bl. 239 worden vermeld. De Vrijheer VAN SPAEN laat het sterfsjaar van BALDEWIJN, Graaf in Teisterband (*Inleiding tot de Historie van Gelderland*, D. III, bl. 131) tusschen 821 of 830 in het onzekere. Het bovenstaande vers geeft 830 als het ware op.

W. J. C. VAN HASSELT.

AMSTERDAM, 30 Mei 1849.

BISSCHOPPELIJKE BEDEN.

De Schrijver van den *Tegenw. Staat van Overijssel* (II. bl. 305) klaagt, dat het licht, hetwelk de hem bekende gedenkstukken no-pens het heffen van schattingen onder de Landsheeren mededeelden, zeer flauw is. Hij herinnert het algemeene gevoelen, dat de Beden dien naam droegen, dewijl zij vrijwillige giften des volks waren, en dat het aangroei-jend gezag de Vorsten, bij verloop van tij-den, in staat stelde om af te persen hetgeen zij te voren hadden moeten verzoeken (1). Zijne berigten over deze zaak zijn dan ook

---

(1) Over de Beden hebben geschreven: J. C. VAN HASSELT, *Diss. de Precariis, vulgo de Beden, Traj. ad Rh.* 1771. 4°. en H. P. HEENEMAN, *Specimen acad. de Precariis Comitum, (vulgo de Graaflijke Beden) et antiqua nobilitatis Hollandicae ab illis immunitate, Lugd. Bat.* 1781. 4°. Deze is in het Nederd. vertaald, en komt voor in het Eerste Deel der Staatkundige Aca-demie-Verhandelingen, over gewigtige onderwerpen ter opheldering der Vaderlandsche Historie en Regten, onder den titel: *Verhandeling over de graaflijke Beden in Holland, en den alouden vrijdom van den Hollandschen adel van dezelve*. Omtrent Overijssel bevatten zij even-wel niets.

sober. Hij merkt aan, dat, volgens eenen brief van Bisschop Jan van Diest, in 1336, *de lente- en herfst-beden* aangemerkt werden als inkomsten, op welke de Bisschoppen konden rekenen. Dit schijnen vaststaande giften geweest te zijn, wier betaling jaarlijks geschiedde, en die men onderscheiden moet van de zoodanige, welke bij buitengewone voorvallen door de Landsheeren verzocht en naderhand veelal geëischt werden (1). Van de laatste spreken wij hier. Dat de buitengewone Beden niet altijd gemakkelijk toegestaan werden, schijnt te blijken uit een stuk van het jaar 1330, waarbij Graaf Reinold van Gelre aan voorm. Bisschop belooft, hem *voordelic ende hulpelic te wesen ene beede te vercrighen van sinen lande mit onser gunste ende mit onser beede na onser macht sonder argelist die te kieren in sinre ende in syns ghestichts oerbaer* (2). Wij zijn in staat, er eenig meerder licht over te verbreiden, door het raadplegen van de schattinglijsten uit de 15de eeuw, die zich in het archief der stad Deventer bevinden. Zij hebben de volgende hoofden.

„ Dit is die bede, de onsen here heren Roloff van diepholt, postulate Tutrecht gegeuen en gesat waert. Inden jare van xxvii omtrynt den Sondach Cantate.

---

(1) Verg. *Tegenw. Staat* II D. bl. 33 en 57, en den Brief van 1336 bij DUMBAR, *Kerk. en Wereldl. Deventer* I. bl. 496.

(2) Bij RACHER, *Overijss. Gedenkst.* II. bl. 245.

„ Dyt is die bede, die onsen heer heren Roedolph van Diepholt postulaet toe utrecht gegeuen en gesat wart, als van den orloge tusschen den Gestichte van utrecht, den ho-geboeren vorsten hertoge van Gelre etc. in den jaere onss heren m.cccc.xxix omtrent sente luciendage (*).

„ Dit is die bede ons genedigen heren her Roleff van diepholt Elect en confirmaet to utrecht gegeuen en gesat wart, doe hy geconformiert en gehult was in den jaer ons heren m.cccc. en xxxiii omtrint ste symon en juden.

„ Dit is die bede ons genedigen heren heren Rodolphs van diepholt Bysscop tutrecht gegeuen en gesat wart in den jair ons heren duysent vierhondert vyffenviertich.

„ Dit is die bede onss genedigen heeren heeren Dauids van Burgoien tot sijnre vroelicker inkomst in den jaer ons heren dusent vierhondert souenenvijftich vrijdages na omnium sanctorum.

„ Dit is die bede ons genedighen heren heren Dauids van borgon. byscop Tutr. gegont en gesat waert int jair ons heren dusent vierhondert lxxiiij.

(*) In de kamersrekening van Deventer van 1429 vindt men omtrent deze bede:

(Eenige schepenen) die geselschap deden die prelaten van den doem tUtr. endes Raedssendebeden van Utrecht die quemen van Spolderberch, die dair geweest hadden doe onse her die bede dede, verteert iii gul. xxiii pl.

Deze bede van den bisschop bedroeg xii^m schilden en was » tot behoef des lands van Overijssel ter zoenen.»

„ Dit is die bede schattinghe vytgeset anno xc op sunte lucasdaeghe tot der veden die joncker Johan van Wysch myt synen twien soens Johan en Henrich myt oeren hulperen en hulpersulperen tegens onsen gnedigen heren Dauid van Bourgoen en synre gnade landen en sticht van vytrecht angenoemen heeft, hem dairmede te wederstaen.⁵⁵

Er is bovendien nog eene vroegere schattinglijst, waarop met eene oude hand geschreven staat: *incerti anni et neglectarum summarum*, waarover afzonderlijk nader. Zij gaan alle slechts over Salland en het Drostambt van IJsselmuiden, met de daarin gelegene kleine stedekens en wigbolden (1). Gaarne zouden wij ten minste ééne lijst in haar geheel geven, maar dit zoude van eene te groote uitvoerigheid worden. Wij moeten ons vergenoegen met eenige aanmerkingen over en proeven van den inhoud.

De schatting werd over de kerspelen en gerigten, en daarin over de buurschappen en schotbare lieden omgeslagen, terwijl de reke-

---

(1) De schattinglijsten van Twenthe schijnen reeds lang verloren te zijn. Wolter van Heyden, Rigter te Oldenzaal, schreef in 1548, gezien te hebben een register der schildschatting van Twenthe, waarin de bede of schatting van David van Bourgondië, in 1475, door ridders, knechten en steden van Twenthe werd toegelaten, en waarin Goor, Ootmarsum, Enschede en Rijssen elk voor 40 en Delden voor 25 oude schilden waren aangeslagen, maar Oldenzaal niet. RACER, *Overijs. Gedenkst.* I^a. Bijl. 7.

ning bij schilden (1) geschiedde, zoo dat elk schotbare voor één of meer schilden werd aangeslagen. Door *schotbaren* verstond men in de oude Landregten alle landzaten, die niet van adel waren. Het waren diegenen, welke geene dienstmannen van den Bisschop of niet bijzonder van de schatting bevrijd waren, gelijk met de geestelijken en hunne goederen plaats had. De hoorige lieden maakten eenen bijzonderen stand uit en genoten het regt van vrijdom wel ten opzichte van den Bisschop, maar niet ten opzichte van hunnen heer, aan wien zij schotbaar waren (2). De dienstmannen, ofschoon van schatting vrij,

---

(1) Men noemde dezen omslag ook *schildschatting*. Een *schild* werd gerekend op 42 stuivers. DUMBAR, *Kerk. en Wereldl. Deventer* I. 257. RACER IV. 327. De brief van Bisschop Florens, waarbij drie ponden Sallands tegen één schild gerekend werden, door dezen, III. 335, aangehaald, is van 1370, doch onnauwkeurig afgeschreven. Het is, naar een beter afschrift, onder mij berustende — *nu voert meer mit eenen goeden oelden Vranckrykschen schilt off mitter weerde daer voer an anderen pajemente betaelen sall drie pachtponde, alsoe dat elcker malck, die den anderen pachtponde schuldich is, alsoe als in Salland ganck en geve sijnt, dat hie hem daer toer geven en betalen sall sulck pajement nae beloepe der ponden, als voer elck drie ponden eenen olden Vranckrykschen schilt, off die weerde daervoer an anderen pajemente.*

(2) Zóó bij J. C. DE CHALMOT, *Aant. op Winhoff* bl. 371. RACER, op vele plaatsen, als II. 116. 125—127. III. 58. Het waren dus ten platten lande de vrije, niet hoorige, boeren. *Schot* of *geschot* van *schieten*, in de beteekenis van *betalen*. Van hier nog *geld schieten*, *verschieten*.

lagen onder de verpligting om andere diensten, bijzonder krijgs- en hofdiensten, te verrigten. Van hier, dat onze lijsten alleen de namen der schotbaren of van hun erf en de namen der dienstlieden in elke buerschap, indien er waren, bevatten. De omslag geschiedde in elke buerschap door een paar ingezetenen, *gezworenen*, later *setters* geheeten, die overal genoemd worden, b. v. in 1427 *die buerschap tot Aene en Anewede, gezworen Johan van Aene en Henrik Willing*. En zóó bij alle. Op de meeste lijsten zijn de sommen volledig uitgetrokken en men kan zien, wat elke buerschap, vervolgens wat elk kerspel of gerigt en het gansche land betaalde. In 1427 betaalde het land van Salland en IJsselmuiden 3839 schilden, in 1429 3704 schilden, enz. *Steden wigbolden* (1) en *dorpen* staan aan het einde der lijsten afzonderlijk vermeld en deze waren in 1474 op de volgende wijze aangeslagen: *die stad van Wilsem* xlvij, *Campervene* xxxiiij, *Grafhorst* xvij, *Ens* xxxi, *Gelemuiden* j^c, *Kuinre* lj, en *Hardenberge* xliij schilden. Zóó ook in de vroegere, doorgaans zonder verandering in de sommen dezer afzonderlijke gemeenten. Twee voorbeelden slechts hoe veel de schatting meer

---

(1) *Wigbold*, *weichbild*, d. i. stadsgebied of vrijheid. Men leidt het af van *wijk* (vicus) en *beeld*, omdat men binnen het gebied der steden een kruisbeeld plaatste, ten teeken van den stadsvrede en van de jurisdictie. Zie KIL. op *Wyck*, *wychbeld*, en J. A. DE CHALMOT op *Winhoff*. bl. 376.

of minder bedroeg. Het kerspel van Zwolle (de stad er buiten, want de groote steden handelden afzonderlijk met de Landsheeren, wanneer er geld noodig was, en bedongen daarbij voorregten) gaf in 1427 682, in 1429 641, in 1433 706, in 1445 657, in 1474 691 schilden. En het gerigt van Olst in 1427 169, in 1429 217, in 1433 249, in 1445 234, in 1474 260 schilden.

Tot opheldering nog de volgende aanteeeningen, die achter de lijst van 1474 staan.

„ Wij Rodolphus bij der gnaden gades Bysschop Tuytrecht bekennen, alsoe als onse drie stede Deunter Campen en Zwolle mit ons to deser tyt schattinge boeren, hebn sy ons toe lieue belieft, dat die schatber guede die van ons gevryet syn, to deser tyt geen schattinge geuen en sullen, beholdelyck dat die selue guede in den schatboeken staende sullen blyuen tot hoeren rechte. Des to oerkunde soe hebn wij onsen segel beneden op t spacie s briefs doen drucken. Geg. to Campen int jaer onss heren duysent iiij^c vyffenvyrtich des donnersdaegs op suncte Elizabeth auent.

Item sint ritterschap mit radsvrende der drier stede, die auer die schattinge geweest sint, auerdrage dat onse genedige here van vytrecht nv en hyr naemaels op syne kost die schattinge in sall laten maenen na oelder gewoente.

Item dat men die wigbolde niet setten noch geene schattinge afmanen en sal, ten sy saeke

dat die schattinge yrst van den anderen ingemaent is, omme te vernemen off sy to haege geset weren, dat men hem oer summe mynren mochte.

Item off dan tendes ons heren schattinge en die kost wes auerliepe dat sal men schicken en buegen tot des gemeynen landes beste en orber.

Item wes nv in der uytsettinge der schattinge geschiet is dat en sall hyr naemaels daer niet hinderlic an wesen, mer men sall die holden na oelder gewoente, te weten dat van der Ritterschap mit den rentmeister dar niet mer auergaen en sullen dan die raedsvrende auergaen van den drien steden."

Gelijk de Landsheeren elders in persoon (1) aan de Staten-vergaderingen hunne Beden doen moesten, zoo ook in Overijssel. Zij werden op den Spolderberg bij Zwolle gevraagd, blijkens den volgenden brief aan de regering te Deventer. „ Daud van Bourgoen, Bisscop Tutrecht. Lieue vriende, wy begeren van v dat gy des naesten donredages nae den heiligen paeschedage naestcomende te acht uren voirmiddages uwe vriende senden en hebben op Spolderberch, dan wy alsdan, oft got wilt, oick comen en wesen willen om sonderlinge treflike saken ons v en onsen gemeinen lande hoichlike aendragende en mede onze belenynghe en ierste bede te doen, alst gewoentlic is. Got sy met v. Geg. ter horst opten vij^{sten} dach in Aprill Anno lvij."

(1) J. C. VAN HASSELT, l.l. p. 16.

En gelijk de buitengewone Beden elders (1) gevraagd werden 1° in geval van oorlog, waarvan de kosten door den Landsheer niet konden bestreden worden; 2° bij zijne inbuldiging; 3° bij zijn huwelijk of dat zijner kinderen; 4° wanneer hij naar het hof van den Keizer geroepen werd; 5° wanneer hij of zijne zonen den ridderslag ontvingen; 6° wanneer hij in den oorlog gevangen genomen werd — zoo ook, in de twee eerste gevallen, gelijk hier boven blijkt, in Overijssel (2).

De lijsten, waarvan hier spraak is, zijn ook daarom belangrijk, dewijl zij eene soort van statistiek bevatten en men er uit zien kan, welke veranderingen er in het getal en in de namen der schotbare erven en personen, gedurende den loop eener eeuw, hebben plaats gehad. Wij treffen er eene menigte erven op aan, die thans nog denzelfden naam dragen; vele, die later onder de havezathen voorkomen. Andere zijn verdwenen of hebben den ouden naam veranderd. Had de Schrijver van den *Tegenwoordigen Staat van Overijssel* er kennis van gehad, hij zoude er voor de plaatselijke beschrijving van Salland en IJsselmui-

(1) J. C. VAN HASSLT, p. 25. HEENMAN, p. 63.

(2) Ook ter voldoening der resterende kooppenningen van de heerlijkheid Kuinre beloofde Bisschop Frederik van Blankenheim, in 1407, aan de drie Steden, eene bede en schatting te zullen verzoeken van ridders en knapen, steden en goede luiden van Salland, Vollenhove en Twenthe. DUNBAR, *Kerk. en Wereldl. Dev.* II. 34.

den hier en daar gebruik van hebben kunnen maken (1).

De oudste lijst *incerti anni et neglectarum summarum* is, zoo al niet van het laatst der 14de, ten minste van het begin der 15de eeuw. Uit de namen der dienstluiden, die er bijgevoegd zijn, moet men dit opmaken. Zie hier de verdeeling te dien tijde, bijna geheel overeenkomstig met de latere.

Dat kerspel van Deventer. Die buerscap van Tyone, Randen en Borgeloe — toe Varendeloe (later Varloe, nu Averlo) — toe Letloe, Lynloe en Ockebroick — toe Ortloe en Essen — toe Weteringen en Oxe — van Relloe (Rielo).

Dat gerichte van Olst. Die buerscop toe Wezepe — toe Hengwerden — toe Olst — toe Middele en Dure — toe Welsene.

Dat kerspel van Wye. Die buerscop toe Wengle — toe Hengeuelde en Wye — toe Wynvorden en Mernhem — van Tongeren — toe Wechterhoute — toe Herxen.

Dat kerspel van Zwolle. Die buerscop toe Herkeloe — toe Wyndesim — toe Zuythem — toe Oeldeneelde — tot Ittersum — toe Schelne — toe Spoelde — toe Voerst en Westenholtte — toe Zalne — toe Wytmen — toe

---

(1) De Schrijver van *Kerk. en Wereldl. Deventer* heeft dit *oud boek*, bevattende vele *Beden der Utrechtsche Bisschoppen* gekend. Zie D. II. bl. 140, en de daar medegedeelde aantekeningen, die hier boven, bl. 175, voorkomen.

Herfte — toe Bircmeden — toe Langenholte
— toe Haersolte — toe Genne — Coeten.

Dat kerspel van Zalincke.

Mastenbroeck dat int gerichte van Zwolle
hoert.

Mastenbroeck in Henr. des Zueren (1) ampte
(dat is in het ambt of gerichte van IJsselmuiden, gelijk in de latere schattinglijsten
voorkomt, met de volgende buurschappen). —
Die Veenryt in Genemuder kerspel. — Dat
kerspel van Wilsen buten der vryheyt. —
Oesterholte. — tot Yselmuden. — Die As-
schet buten der vryheyt. —

Dat kerspel van Dalfsen. Die buerscop tot
Ancken — toe Gerner. — toe Welsene en
Oesterdalfsen. — toe Luesene — toe Dalfsem.
— toe Hessem — toe Millingen en Rechteren.
— toe Lenthe — tot Eme.

Dat kerspel van Vmmen. Die buerscop toe
Versen. — tot Eryen — toe Steygeren — toe
Beerse — toe Junne — toe Zees — toe Best-
men — tot Eerde — tot Archem — toe Le-
meloe — toe Gietmen en Vilsteren. — die
Ham. — Die Ouerreeste.

(1) Volgens mededeeling van den Heer Archivarius
VAN DOORNINCK werd een Hendrik de Sure in 1384 Ambt-
man van IJsselmuiden en in 1391 Schout van Vollen-
hove. Tusschen beide deze jaren zal men dus de lijst
moeten brengen. — Hendrik de Sure, die in 1368
Schout van Vollenhove, in 1366 en later Schout van
Salland was, was waarschijnlijk een ander, die ook in
1365 getuige was bij het opstellen van den stadsbrief
van Grafhorst, bij RACER, VI. bl. 268.

Dat kerspel van den Hardenberge. Die buerscop van Brucht — toe Bergenthem. — toe Diffe — toe Reedze — van Hemys — tot Ane en Aneweden — tot Kalendorn — toe Lutten — toe Holtheem en Holthoen — toe Loezen en Bodeler — Gramsbergen bynnen der plancken.

Dat kerspel van Helendorn. Die buerscop toe Noessloe. — toe Haerle — tot Elen en Roeden — tot Egene — toe Daerle — tot Ouenhem en Merler — toe Hulsene — toe Helendorn. —

Dat kerspel van der Heyne.

Dat kerspel van Raelte. Die buerscop toe Hetene — toe Plegest en Ramele — op ten Tye en Roiden — toe Lynderte — toe Lutkenbergen — toe Boecloe.

Dat kerspel van Holten.

Dat kerspel van Batmen. Die buerscop van Batmen en Loe. — van Dorrethe (1).

Wij zullen uit deze oude lijst de namen der Dienstluiden mededeelen, die er in voorkomen. Door Dienstluiden (*Ministeriales*) verstond men die personen, welke zich tot het doen van bijzondere diensten aan den Landsheer verbonden hadden, namelijk hof- en krijgsdiensten. De Landbrief van Bisschop Filips van Bourgondië van 1518 bepaalde: *Item soe sal elcke dienstman — die syn dienstrechtes genieten wil, hem rustich ende ten minsten*

---

(1) De twee laatste kerspelen komen op de oudste lijst niet voor; wèl op die van 1427 en volgende.

een reysich peert holden, dat sy dan henxt ofte ruyne, ende wesen daermede oick bereit mit harnasch tuych spere ofte ander geweer, als hy daer toe verschreven ende geyschet wordt. — Men houdt het er voor, dat Dienstluiden en Edelen dezelfde personen zijn, ofschoon er rangen in waren. Den hoogsten rang hadden de ridders, daarop volgden de knapen, die nog niet tot ridders geslagen waren, en eindelijk de dienstmannen in het bijzonder. Daar zij ten allen tijde gereed zijn moesten, om den Landsheer te dienen, waren zij van schattingen vrij. *Voert zo en zolen wi noch onse amptlude noch gheen man van onser wegghen, riddern, knapen, mannen ende dienstmannen oft hoeren luden in Twenthe nyet scatten oft koen ofslaen oft anders des hoers nyet nemen,* bepaalde de Landbrief van Bisschop Jan van Vernenburg (1). Ofschoon zij allen de bevoegdheid hadden, om leengoederen van den Landsheer te bezitten, waren zij toch niet gerechtigd, om op de Landsvergadering te verschijnen; hiertoe werd het bezit van eene *hovemanssate* (*havesathe*) vereischt (2).

---

(1) Bij RACER, III. 58. *Koen ofslaen* is schatting van koeijen vorderen.

(2) Zie DE CHALMOT, *Aant. op Winhoff*, bl. 86, 126. RACER heeft er breedvoerig over gehandeld, II. bl. 14—134. De eerste Overijsselsche Edelman, die den graad van Doctor heeft verkregen, WOLF FLORIS VAN HEMERT, heeft zijne Dissertatie geschreven *de Nobilitate, tam veteri, quam recentiori, imprimis Transisalanica*, Lugd. Bat. 1775. 4.

Zijn deze denkbeelden juist, dan hebben wij in de volgende lijst de oudste lijst der Overijsselsche Edelen, zooveel Salland en IJsselmuiden betreft, alhoewel allen daarom niet op de Landsvergaderingen zullen zijn verschreven geweest (1). Zij, die wij missen, zullen, om hunne onafhankelijkheid te bewaren, zich nog niet in dienst van de Bisschoppen hebben willen begeven.

Er waren dan

In de buurschap van Letloe, Lynloe en Ockenbroec: Johan van Cuenre. Huge van den Laer.

” ” ” ” Hengwerden: Wolter Machariussoene (2). Vrancken Ter Haer. Henr. van Woldenberge. Henr. Slotel.

” ” ” ” Olst: Engle Bisscop. Wil- lam ter Ryt (3). Dirc Coster. Eng. Coster.

” ” ” ” Welsene of Welsum: Mom- me. Zegewic en Wenemer. Gerd in de

(1) Over den oorsprong van den adel, ook door dienstmanschap, zie men VAN SPAEN, *Inl. tot de Historie van Gelderland* IV. bl. 242—246. Oorspronkelijk behoorden de dienstlieden, waarvan sommigen zich zelfs tot lage diensten verpligttten, als zoodanigen niet tot de oude *Nobiles*, maar zij vormden zich langzamerhand, om hunne voorregten, tot eenen nieuwen adel. En daarom moeten wij het betwijfelen, of *allen*, die hier genoemd worden, wel tot den adel van dien tijd kunnen gerekend worden.

(2) Wolter Machariuszoon was in 1381—1386 Schout of Drost van Salland.

(3) Komt op de lijst der Edelen in 1411 bij REVIUS voor, p. 93, en bij VAN HATTUM I. bl. 280.

Maet. Berend ten Oever. Henr. Hermanssoen. Opten Heefacker.

In de buurschap van Hengevelde en Wye: Vrederic van Baic (4). Rolef ten Voerde. Bartolt ter Beke (5). Henr. Backerweert.

(4) Staat ook op de lijst bij REVIUS EN VAN HATTUM.

(5) Er is hier gelegenheid, om het berigt, dat in de *Alm.* van 1846 bl. 110 over het geslacht ter Beke of van der Beecke gegeven is, aan te vullen. Op de schattinglijsten van 1427, 1429 en 1457 vindt men onder de dienstlieden te Hengevelde en Wije Deric ter Beke, en in 1474 Johan ter Beke, wier afstammelingen zich te Deventer vestigden, aldaar in de regering kwamen en daarom niet in de Ridderschap verschreven werden. Herman, die omtrent 1620 admisie verzocht, gelijk daar gemeld wordt, leide het regt van de Beke op het Huis de Gelder. Hij stierf zonder mannelijk oir en zijne kleindochter Seine van Laer, Douairiere Grubbe tot Mennigshave, droeg in 1678 de Gelder aan den Baron C. W. van Dedem over. — De tweede tak der afstammelingen van Deric ter Beke, ook te Deventer in de regering, bezat den Krijtenberg, en de laatste van dien naam uit dezen tak stierf ongehuwd in het laatst der zeventiende of het begin van de achttiende eeuw. Zijn nog aanwezige grafsteen in de Grootte Kerk te Deventer had op eene koperen plaat, die verdwenen is, het volgende opschrift:

*Hier onder leyt en rust de laatste van der Beeken,
Heer Herman, die syn glass sach in syn jeugd ver-
breken,*

*Tot aller vromen last. Gy reiser, die dit leest,
Betreurt dit lyk en secht: de Beeken syn geweest.*

Door zijne zuster Geertruid kwam de Krijtenberg aan de van Hemerts en werd in 1808 aan F. G. Graaf van Dedem verkocht. — De naam *Krijtenberg* is waarschijnlijk afkomstig van Evert Krijt, die in deze buurschap in de jaren 1445 en 1457 onder de dienstlieden voorkomt. In 1490 vindt men *Mynte op die Krijtenborch* aangeslagen voor drie schilden.

- In de buurschap van Tongeren: Johan van Zonnenberge. Hüge van Tongeren. Johan van Tongeren. Eng. Tonyssone. Dirc van den Zonnenberge. Wolter van Doerinc.
- " " " " Wechterhoute: Helmich van Vorachten. Johan ter Souwe. Vrederic van Hunloe. Gerd to Wekyngberge.
- " " " " Herxen: Rolef van den Rutenberge.
- " " " " Zuythem: Aleph van Zuythem. " Gerd Duwer.
- " " " " Haersolte: Henr. en Herm. van Haersolte (1). Henr. Holleken.
- In de buurschap van Zalk: Johan van Buchorst. Dirc van den Rutenberge. Willam Vincke.
- In Mastenbroeck in 't gerigt van Zwolle: Godert van Oestenwolde.
- " " " " onder Ysselmuiden: Bertolt van Cackendyke. Alfert Wouterssoene. Steuen Blawe.
- In Ysselmuiden: Johan Wyerssoen. Ecbert die Veer. Creyvelt. Lutgert van de Vechte. Peter van Tubergen. Alijt Pedenaker. Wolter Stelling (2). Henr. Stelling. Willam Nagge. Ernst van Yselmuden. Henr. die Zuer (3). Gerbrant van Holtseynde. Albert Gerytssone. Wynolt Hegeninc.

---

(1) Henr. en Herm. van Haersolte bezegelen in 1407 den brief, waarbij de Kuinre aan den Bisschop van Utrecht verkocht wordt, bij DUNBAR, *Anal.* II. p. 385.

(2) Wolter Stelling is in 1384 bij VAN HATTUM I. bl. 221.

(3) Zeker de ambtman van IJsselmuiden, bl. 179.

In de buerschap van Ancken: Hake. De Melter.
Willem ten Velde (1).

" " " " Welsene en Oosterdalfsen:
Huppentur. Jacob die Dunne.

" " " " Millingen en Rechteren: Zwe-
der van Rechteren. Seyn van Millingen.
Rembolt.

" " " " Lenthe: Bertolt van Tyben-
campe.

" " " " Eryen of Arien: Wycher
die Hoefsche (2). Rembolt Boelensoene.
Bole van Steygeren. Rembolt van Eryen.
Albert van Versene.

" " " " Stegeren: Lambert ten Oe-
ver. Dirc die Cuer.

" " " " Junne: Rotger Herman-
ninc. Steuen Puest. De Bugger.

" " " " Zees: Otto van den Lare.
Rotger ten Oldenhuys. Gerloch ter Horst.

" " " " Gietmen en Vilsteren: Bol-
dewyn van den Lare.

In den Ham. Die Droste.

In de buerschap te Reedze. Ernst van Reed-
ze en Willam van Reedze.

" " " " van Ane en Aneweden: Rolef
die Bake. Eng. Vijrling.

" " " " te Noesslo: Bernd die Roede (3).

(1) In 1411 bij REVIUS en VAN HATTUM.

(2) Wychert de Havesche komt in 1406 onder de
stichters van het klooster Sibculo voor, bij DUMBAR
Anal. II. p. 382.

(3) Berend de Rhode komt in 1406 onder de stichters

In de buurschap van Elen en Roeden. Diric die Ruter.

” ” ” ” Hulsene. Morro van Catenhorst.

” ” ” ” Hellendoorn. Henr. Schaep. B. Roide. Johan Slousken (1).

In het Kerspel van Heino: Herman van Rechteren. Wrede.

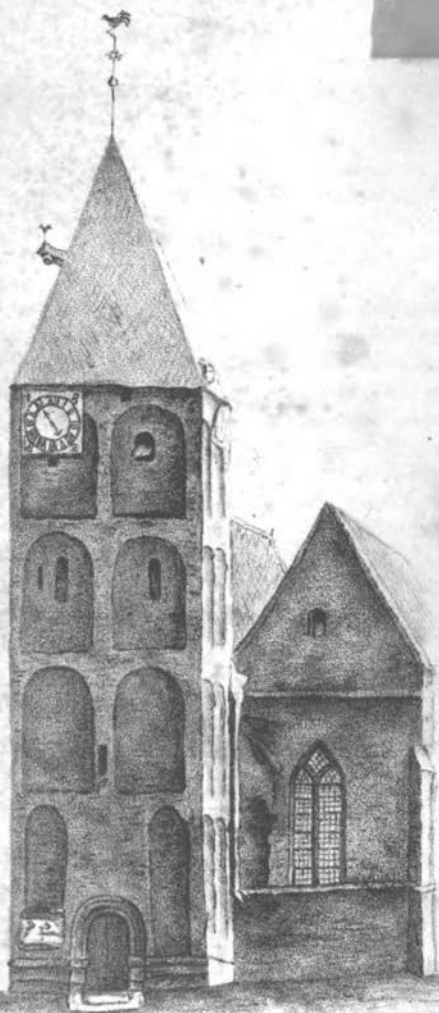
De meeste van die geslachten zijn verdwenen; twee of drie slechts zijn in Overijssel nog in bloei: de Rechterens, de Haersoltes en de Isselmudens. Andere hebben zich waarschijnlijk in steden neder gezet en een burgerlijk leven verkozen; en sommige zijn tot diep verval geraakt.

Als een bewijs, dat deze lijst tot vóór de stichting van het klooster te Windesheim, die in het jaar 1385 plaats had, opklimt, er ten minste gelijktijdig mede is, voeren wij nog aan, dat geen spoor daarvan bij de schatting voorkomt, terwijl, in die van het jaar 1427, bij die buurschap gemeld wordt: *dat eene vierdendeel van Odding hebben de broders to Wyndesim.*

---

van het klooster Sibculo voor, bij *DUNBAR Anal. II. p. 382.*

(1) Henr. Schaep en Jan Sluysken vindt men in 1411 bij *REVIUS EN VAN HATTUM.*

DE TOREN TE RIJSSEN.

Op den 4^{den} Aug. 1826 in den morgenstond werd de bevolking van Rijssen eensklaps verschrikt door het instorten van den toren der kerk, hetgeen evenwel, gelukkig, geene andere schade of onheil veroorzaakte. Wij willen de gedaante van dit oude gebouw, door nevensgaande nauwkeurige afbeelding, voor de vergetelheid bewaren en er eenige herinneringen bijvoegen.

Er is geen twijfel, of deze toren was in twee, ver van elkander verwijderde, tijdperken opgebouwd. Het bovenste gedeelte van het muurwerk bestond, gelijk bijna alle torens in den omtrek, geheel uit gebakken steen, terwijl het benedenste gedeelte op een fundament van zware keijen boven den beganen grond, naar den buiten- en den binnenkant geheel met eenen muur van dufsteen was opgetrokken. De ruimte tusschen beide muren was met eene specie van keijen, tras en kalk vol gegoten. Een zwaar steenen gewelf scheidde de benedenste van de bovenste verdieping af. De opgang naar boven kon niet anders dan door een klein deurtje uit de kerk, van nauwelijks vier voeten hoog, langs eenen

trapgang geschieden, die in het binnenste van den zuidelijken muur was aangebragt. De opgang van uit den toren naar boven was ontegensprekelijk niet van den eersten aanleg, maar van latere jaren. Aan de voordeur westelijk beneden zag men aan weërszijden twee, blijkbaar bij den eersten bouw reeds aangebrachte, gaten van min of meer één voet vierkant, die schijnen gediend te hebben tot het inschieten van eenen dwarsbalk, ten einde de deur bij eene mogelijke bestorming te verdedigen. Het is toch bekend, dat torens in oorlogstijden tot wijkplaatsen tegen den vijand gebruikt werden. Men herinnere zich JAN VAN SCHAFFELAAR; en uit eene originele oorkonde van 1552, tot opbouwning der kerk van Twello over Deventer, teekenen wij aan dat, in de oorlogen tusschen KAREL van Gelder en het Sticht, de kerk met toren, klokken en sieraden, in de asch gelegd werd, *achtien huysluiden des kerspells Twello gebrant, die op den torn gewecken weren*. Kerk en toren te Rijssen zijn gebouwd op *het Schilt*. Beteekent dit een afweringspunt? Men zou het vermoeden, wanneer men in aanmerking neemt, dat het oude kasteel van Goor ook bij *het Schilt* stond, en dat er te Deventer twee plekken zijn, welke dien naam dragen, het éene in de nabijheid der Berg Kerk, vroeger een kasteel op die hoogte, het andere aan de andere zijde der Stad in de nabijheid van den alouden Norenberger-toren, die in 1784 afgebroken werd.

Rijssen zal in vroeger tijden tot dat gedeelte van Twenthe behoord hebben, hetwelk onder de Graven van Goor stond, die in bestendigen strijd met de Bisschoppen van Utrecht leefden, tot dat hun gebied in het jaar 1248 door verovering aan het Sticht gehecht werd. Rijssen zal toen mede aan het Sticht gekomen zijn. De eerste vermelding, die wij er van gevonden hebben, is in het jaar 1188, in het register der goederen van den Graaf van Dalen en Heer van Diepenheim (1). *Item in parochia Risnen. Curia Entheren . . . Item domus Effinc . . . Item domus Swederinc . . . Item una warandia in nemore Enthere . . .*

Wanneer de plaats stedelijke regten heeft verloren, schuilt geheel in het duister. Maar als zij eens geheel met eene gracht omringd geweest is, kan men nog duidelijk aantoonen de parochie der kerk, aan den H. Dionysius toegewijd (2), was van grooten omvang. Holten en Enter zijn er later van afgezonderd. Nog strekt zij zich, in de buerschap Elsen, bijna tot aan de straten van Goor uit.

Rijssen, als behoorende onder de kleine steden, had geene stem of zitting op den Overijsselschen Landdag. Soms tijds evenwel werden zij in belangrijke zaken geraadpleegd

(1) Bij RACER, *Overijss. Gedenkst.* VII. bl. 65.

(2) Eene teekening van een gedeelte van den noordmuur der kerk, dat ook eenen hoogen ouderdom aanduidt, vindt men in den *Almanak* van 1845 bl. 105. — Een fraaije middeleeuwsche doopvont, die tot deze kerk behoord heeft, is nog bewaard gebleven.

en om hare toestemming gevraagd, gelijk b. v. het geval was in het jaar 1336, toen Bisschop Johan van Diest Overijssel aan Gelderland verpandde (1). Maar op de kwartiersvergaderingen van Twenthe, die gehouden werden over zaken, dit gedeelte van het Landschap rakende, werden de kleine steden vertegenwoordigd. De volgende brief aan de regering van Deventer doet ons zien, dat zij gezamenlijk in eenige betrekking stonden tot het Hanseverbond.

„ Vnse guetwyllige denst vnde ffrontlike
 „ gruete tho vorn. Erberen wysen vnd vorsy-
 „ nigen gonstige guede vronde. Wy konnen
 „ V. E. nycht verswygen woe wy na dessen
 „ lestledden afscheyde vnde verdrage bynn
 „ V. E. Stadt Deunter, dorch Ryddersch
 „ ende Stedden gemaeket, noch lestledd
 „ dynxdage bynnen Delden versammelt,
 „ Rydderschap en Steddeken desser lantschap
 „ Twenthe aldaer vytgesadt en verdelt hebben
 „ de helfte van de viij^e goltgulden nemptlick
 „ iiij^e xxv goltgulden vp de gerichte desser
 „ lantschap omme de to moegen gebruiken
 „ en tbescycken als verdragen is. Ende als
 „ sulx gescheen was, hebben ons de ge-
 „ schickten van de vyf stedkens angesocht en-
 „ de myt onsen geschickten Radesffronden al-
 „ dar conferirt vp de saeke angaende de con-

(1) Bij *DUMBAR Anal.* II bl. 264, 265, alwaar Hasselt, Genemuiden, Ommen, Rijssen, Goor en Oldenzaak beloofden, de overeenkomst te zullen houden, en den brief bezegelden.

„ seruation der hense myt V. L. to moegen
 „ onderhouden ende geneten voirtan, daer V.
 „ L. ons bessher inne perseruiert hebben, des
 „ ons allen to bedancken en na vnse klenen
 „ vermogen tho verdenen staet. Soe alsdan
 „ onkosten en arbeyt omme by der hense to
 „ verblyuen errisen wyllen, dar contribution
 „ van den ghenen, de der hense geneten oft
 „ in tokomenden tyden geneten mogen, wal
 „ byllic to behoerden, als bynnen V. E. stadt
 „ Deunter mach vorgegeuen wesen, hebben
 „ deselven gescyckten van Goer, Ryssen, Ot-
 „ mersem, Enschede en Delden van ons be-
 „ gert, dat wy medde vor hem allen oir
 „ antworth in scriften an V. E. wolden ont-
 „ decken, woe dat jder van hem na reddeliker
 „ en geboirliker gestaltnisse ende gelegentheid
 „ omme perseruation der henssen vor hem
 „ en ons gherne en wyllich weren tot den
 „ vythgelachten kosten en arbeyde daromme
 „ mach gedaen worden tho contribuieren, be-
 „ gherende seer denstlick V. E. allen ange-
 „ hauen vlyticheyt en nerslicheyt tot bewa-
 „ ringhe der hense voirt an nycht wyllen spa-
 „ ren, dan vor hem en ons allen continu-
 „ eren. Verschulden wy en se allen ons
 „ kleyn vermoegens tegens V. E., de Godt
 „ almechtich in walfairt gesondt bewaren wyl,
 „ tot ons altyd tgebeden. Datum onder Stad
 „ Oldenzeel secreet segel vp dach ponciani
 „ martyris Anno xv^exliij. Borgermesteren,
 „ Scepenen en Raedt der Stadt Oldenzel.”
 Naar het schatregister van Twenthe in 1475

betaalde Rijssen, even als Enschede, Ootmarsum en Goor, 40 oude schilden; in 1537 van 1000 gulden, die over de gerigten van Twenthe omgeslagen werden, gelijk met de genoemde plaatsen $7\frac{1}{2}$ gulden, terwijl Almelo en Delden slechts 5 gulden betaalden.

Rijssen heeft herhaalde malen door brand en oorlog veel geleden. Vooral waren de eerste jaren na de afschudding van het Spaansche juk voor de stad zeer noodlottig. Een aantal brieven van Burgemeesters, Schepenen en Raad, na het jaar 1580 aan de regering van Deventer geschreven, behelzen bittere klagten over de verarming der ingezetenen en de plunderingen, brandschattingen, verwoestingen van de troepen, zoo vrienden als vijanden. Zoo klaagden zij in het jaar 1584 het volgende: „ Soe isset woe dat huden
 „ dessen donderdach den 3 Sept. stilo veteri
 „ hijr bijnnen angekoemen etliche Ruiteren
 „ vmmetrint 50 ofte meer van dem Engelsche
 „ und Dutsche vth Loechem, so hebben Ruiteren
 „ de karcke besadt vnd eyscheden de
 „ borgheren dar vth vmme etten vnd drincken
 „ tho verschaeffen. So wordt hem ter gueder
 „ der antwoordt gegeuen, se hadden dar gein
 „ koest, se solden by den frouwen yn dem
 „ huijseren gaen, de solden hem genochsam
 „ langen. Doe hebben sy yn der karcken
 „ geschoeten, vnd vortz de karcke vnd dem
 „ torne ym vier hoecken de duiren ange-
 „ stecken, vm also init brande de borge-
 „ ren tho . . . , woe wall de borgeren starck

„ synde by de 50, wall macht hadden gehad
 „ se van der karcke af tho keren, dan heb-
 „ ben sulx vermidet mit se tho quetsen
 „ noch enighe orsaicke tho geuen vmme mer
 „ tho barnen, vnd hebben sich de borgheren
 „ vp der Rutteren guder thosaige vnd gud
 „ geloeuen, vth der karcken gegeuen vnd
 „ hebben dar boeuen doe mit se genomen
 „ tot 21 persoenen, vnd vortz forder koe-
 „ mende hebben de Rutteren eijne ronden
 „ krinck geslaeghen vnd den gefanghen gefra-
 „ get wat se geuen wolden; vnd hebben de
 „ gefanghen mit drigementen mit zwerden be-
 „ angestet vmme to duir stecken vnd tho
 „ verworghen. So hebben de gefanghen moe-
 „ ten laeuen 2100 Car. g.” De Regering van
 Rijssen verzocht daarom die van Deventer om
 voorspraak en hulp, dat de arme gevangenen
 en kranke oude mannen, die niets bezaten
 en meer schuldig waren, dan huis en hof
 gelden konden, weder mogten los gelaten wor-
 den zonder rantsoen. Ofschoon Rijssen onder
 sauvegarde van de Generaliteit stond en steeds
 zijne contributie gewillig had opgebracht, wer-
 den de ingezetenen toch sedert een geruimen
 tijd door de troepen, in dienst van de Gene-
 raliteit, „ nit anders angesprenget, so faecke
 „ verjacht, derlichen beroeuet, geplondert —
 „ ofte wyr voir viandt, vor vngehorsame dor-
 „ pen worden gehalten — vnd tem prise
 „ vnd roeue mede waren gegeuen, ja nit
 „ anders ofte wihr vnchristenen waren vnd
 „ godt nit en kanden.” De Regering van De-

venter schreef er terstond over aan den Stadhouder van Gelderland.

Gelijk Rijssen in de volgende eeuw door de telkens wederkeerende pestziekte zeer in getal van inwoners afnam, zoo was ook de oorlog, dien de Munstersche Bisschop, in 1666 en later in 1672—1674, het Landschap aandeed, zeer verderfelijk voor de plaats. De verarming, daardoor ontstaan, schijnt aanleiding gegeven te hebben, dat eenige inwoners, den 10 Nov. 1690, zich tegen de pachters der provinciale middelen, bij de invordering van het hoofdgeld, verzetteden, zoo dat deze de vlugt moesten nemen. De gewapende magt werd daarop gebruikt, om de pachters bij de invordering te ondersteunen, en de Drost van Twenthe gelast, om tegen de schuldigen naar regten te procederen. Deze hadden zich evenwel uit de voeten gemaakt, waarop eene premie van 100 car. g. beloofd werd aan ieder, die dezelve zoude aanwijzen, hetgeen zonder gevolg bleef. In het volgende jaar, den 25 April 1691, vinden wij een verzoekschrift van Burgemeesters en Gemeenslieden aan Ridder-schap en Steden, waarbij zij, om veel gele-dene schade en armoede hunner ingezetenen, remissie van lasten vroegen. Hierop werd den 8 Oct. beschikt, dat de supplianten den staat der schulden en van hen, die het schuldig waren, aan de ordinaris gedeputeerden zouden overgeven, die geauthoriseerd werden, dit te examineren en daarin naar bevinding te disponeren, zonder dat hier door de executie

van den ontvanger zoude worden belemmerd of opgehouden.

Dit is het weinige, dat wij omtrent Rijssen weten. Volgens eene overlevering is, in het begin der vorige eeuw, het raadhuis met alle daarin bewaarde oorkonden in de asch gelegd.

WITTENSTEIN,

HAVEZATHE IN HET SCHOUTAMBT

KAMPERVEEN.

Het is bekend, dat van de havezathe *Wittenstein*, in het schoutambt Kamperveen, vermeld wordt, dat dezelve als kasteel, in 't jaar 1396, na vijftien dagen beleg, door de Gelderschen werd ingenomen (1).

Ik heb mij veel moeite gegeven, om de gebeurtenis na te gaan, daar ik uit de Geldersche Geschiedenis niet kon opmaken, dat dit berigt op goede gronden steunde. Eindelijk vond ik bij A. v. Slichtenhorst *Geld. Gesch.* bl. 169 § 32 van de sterkte *Wittenstein bij Aken* vermeld: „dat de sterkte Wittenstein in 1396 zich binnen vijftien dagen overgaf.”

Omtrent die zelfde gebeurtenis het III deel der *Gedenkw. uit de Gesch. van Gelderland* van J. A. Nijhoff, bl. lxxxviii raadplegende, zien wij dat eene foutieve spelling van v.

---

(1) *Kamper Kronijk*, 1 Deel bl. 186, en *Overijsselsche Almanak* 1849, bl. 143.

Slichtenhorst aanleiding heeft gegeven tot deze verkeerde toepassing op de havezathe Wittenstein, daar wij alhier opgegeven vinden: „Het kasteel *Willemstein* bij Aken, niet ver van Schonevorst verwijderd, werd, (in 1396) na eene belegering van veertien dagen, mede door den hertog (Willem) veroverd. De geschillen werden daarop (in September) door de hertogin van Brabant en den verkozen bisschop van Luik bemiddeld." Alhoewel deze uitkomst alle twijfeling heeft weggeruimd, en als voldoende kan beschouwd worden, dat niet Wittenstein maar wel *Willemstein* door de Gelderschen in 1396 is belegerd, ging ik de plaats zelve bezoeken, om de gebouwen in oogenschouw te nemen, en na te gaan, in hoe verre dezelve in vroeger dagen als kasteel of stins konden versterkt geweest zijn; en de uitkomst bevestigde mijn vermoeden, dat de havezathe nimmer als een versterkt kasteel bestaan heeft, en in de middeleeuwen zelfs niet bekend was.

Het oudste gedeelte, uitmakende de voorzijde der woning, beslaat eene lengte van vijftien en eene diepte van vijf passen, en herinnert de bouworde der 16de eeuw, met zijne regelmatig geplaatste vensters met steenen raamwerk, alsmede de getande waterlijst, en den punt- of trapgevel, die het gebouw versierden, zoo als nog aan vele zoogenoemde spijkertjes uit die eeuw hier en daar gevonden worden.

Waarschijnlijk komt het mij voor, dat de bur-

gemeester Johan Witten, die in 1591 te Kampen woonde (*), de stichter was van dit gebouw; dat vervolgens zijn zoon Ernst Witten in 't jaar 1615 hetzelfde als havezathe heeft doen erkennen, welke havezathe vervolgens door aanhuwelyking aan de familie Ter Bruggen is overgegaan, die nog in het begin dezer eeuw het gemelde huis bewoonde, hetzelfde heeft laten moderniseren en tevens vergrooten, door de diepte met vijf passen te vermeerderen en van een vierkant dak te voorzien.

De woning lag toen binnen eene gracht besloten, waarover eene houten brug met een hek toegang verleende. Een perk met zware eikenboomen bevond zich vóór het huis.

Na het overlijden van den heer Ter Bruggen werd de geheele havezathe verpacht aan eenen landbouwer, die sedert ook het huis bewoont, op welks bovenkamers nog een tiental familieportretten der Bentincks en Ter Bruggens aanwezig zijn.

(*) Waarschijnlijk de zoon van Ernst Witten, die in het jaar 1568 te Harderwijk voor Alva vlugtte en daarop ingedragd werd. Zie SCHRASSERT, *Beschrijving van Harderwijk*, II^{de} d. bl. 111, 112. Johan Witten werd door Ridderschap en Steden van Overijssel tot vele gewichtige onderhandelingen van zijnen tijd gebruikt, en meer dan ééns naar de vergadering der Staten-generaal gecommitteerd. Zie de *Betrekking van Overijssel tot de Generale Staten* in de *Alm.* van 1849. Het archief te Deventer heeft nog eene menigte brieven van zijne hand over de onderhandelingen en gebeurtenissen van zijnen tijd.

De brug over de gracht is gesloopt en een aarden dam in de plaats gelegd, terwijl de zware eikenboomen alle zijn weggeruimd.

De tegenwoordige eigenares is de gravin Agnes van Rechteren te Appeltern.

G. H. W.

E . . . . . Junij 1849.

GESCHIEDKUNDIGE BIJZONDERHEDEN.

1.

De Hoogleeraar VAN HENGEL heeft, in het *Archief voor kerkelijke geschiedenis, inzonderheid van Nederland* IIIe d. bl. 755—798 een opstel over Sint-Nikolaas en het Sint-Nikolaasfeest geplaatst, en vraagt, waarom er bijzonder in ons vaderland op den dag van Sint-Nikolaas een kinderfeest zij, terwijl daarvan op vele plaatsen van Duitschland en elders niet geweten wordt? En om die vraag met zekerheid te beantwoorden, moeten er oude stukken zijn, die ons de noodige bescheiden aan de hand geven. — Het is bekend, dat in Duitschland het Kersfeest met het geven van geschenken aan vrienden en kinderen gevierd wordt. Dat dit ook het geval in ons vaderland geweest is, leert ons een artikel uit het *Gulden Boek van Kampen*, waarbij die viering verboden, althans naauw beperkt wordt. Het luidt (Rubr. 32 art. 10):

"Van Kersauende.

Vortmer soe wilkoere wi, dat op kersauent neghien man ofte wyf ghelt soele senden of brengen in enighs mans huus ofte wiues aen

kinderen oft aen boden buten oers selues huus, bi eene pene van x ƒ mach men enighen daer af verwynnen alsoe een recht is." — En in het *Stadboek van Zwolle* (8ste deel): „Item soe en sal niemant van onsen borgheren op mid-dewynters ofte op andere hoochtyden yemant offerghelt gheuen buyten synen huys, daer hy inne woent, elck by 1 pont, wthgesecht den pypers als oer die Scepen oerloff gheven.”

Wij meenen *op de scholen* een spoor te hebben gevonden van het vieren van het St. Nikolaasfeest. Althans in een boek over het kapittel van Oldenzaal, geschreven met de hand van Philippus Rovenius, toen hij in 1613 Deken van St. Plechelmus was, worden eenige bijzonderheden omtrent de Oldenzaalsche school gemeld, ook de volgende: „Bij het St. Niko-
 „laasfeest kiezen de meesters eenen armen
 „leerling tot Bisschop der kinderen, die door
 „een' der kanoniken gekleed moet worden,
 „desgelijks de twee kapellanen van den Bis-
 „schop met een paar schoenen begiftigd. Op
 „Onnoozelen-kinderen-dag wordt aan de kinde-
 „ren bier en brood gegeven, waarmede zij
 „zich met hunne meesters in bedaartheit
 „verkwikken. Op St. Jan gaan de kinderen
 „met hunnen Bisschop naar het klooster Weer-
 „seloo, en worden daar door de maagden
 „getracteerd. De Bisschop der kinderen kan
 „van St. Nikolaas af tot Onnoozelen-kinderen-
 „dag aan de huizen der kanoniken gaan,
 „welke gehouden zijn, hem, ieder op zijne
 „beurt, de één den éénen, de ander den an-

„deren dag, voedsel te geven.” — En in de *Schoolwetten van Deventer* (bij DUMBAR, kerk. en wereldl. Deventer I. bl. 305) vindt men: *Item Rector providebit scholis et choro de Episcopo scholarium, qui faciat officium suum Nicolai ac per festa, ut solitum est, quem accipiet, si placuerit dominis decano et capitulo, unum de choralibus.* — Het zoude ons niet verwonderen, dat de oorspronkelijke gewoonte om geschenken aan kinderen op het Kersfeest uit te deelen, naar gelang dit meer afnam, op het schoolfeest van St. Nikolaas verlegd is. De zaak verdient nader onderzoek in oude bescheiden, want er is nog niets van bekend.

2.

Anno 1643 den 22 January ondstont een onuijtspreeckeliken harden Noordwesten wint, beginnende seer schielyk met hagel, donder en blixem in den morgenstont tusschen 4 en 5 uren, met sulcken opstouwinge van water, dat dergelijcke nae Pontiani, dewelcke in Anno 1609 geweest was, noijt van menschen gesien, oock deselve in veele plaetsen en quartieren verre te boven gaende, doende rontsomme deser stad Swolle als elders overall ten platten lande een inestimabile schade van inbreucken der dycken, dammen, wegghen, wegspoelen der huijsen, der doden uijt haere graven, verdrincken van ontallike veel vee, soe peerden als koijen, vercken, schapen, behalven de miserien van menschen, de sommighe verdron-

cken, sommige van honger gestorven en ontallike, de haar meer als 24 uren op bomen, huijsen, hilden, berghe en anders droeflik gesalveert hebben, sijnde niet anders als een woeste zee rontsom onse muren en continueren meer als 9 dagen. (*Uit schriftelijke aanteeeningen*).

3.

Het geloof aan tooverij en duivelskunstenarij was vroeger in Overijssel zeer algemeen en is langzamerhand verzwakt, zonder nog geheel geweken te zijn. Als bewijs kunnen wij de bepaling in het *Stadboek van Zwolle* aanvoeren, dat men een kind mogt onterven, *oft hy met toeverye ommegaet vt maleficus*. En onder de redenen, dat man en vrouw niet zamen blijven mogten, wordt opgenoemd: *off een man betoeuert worde en zyn wyff dat gedaen had off doen liet*.

In het jaar 1595 achtte de Regering van Deventer zich verplicht, de volgende publicatie af te kondigen.

Schepen vnd Raidt doin tho wetten, also beuonden vnd oick etliche personen beschuldiget sinnen geworden, dat sie mith duyuels droch vmmegeinde, hier bynnen deser stadt exorciserien, banningen vnd besweringen boeser geister, segeningen van personen, vuirs vnd waters, voirts raidt geuen voir touerie an menschen vnd beesten, lesinge na verlorene dingen, wairseggen vnd dergelicken vnsalighe wichelereijen gebruicken, diewelcke tho sa-

men strijden tegens die 10 geboden vnd dat hillige wort godes, vnd solche vertwijvelingen vnd duyvels wercken in christlichen steden vnd gemeynthen int geringste niet behoiren geledden oder getolleriert, dan gantzlich affgeschaffet, geextirpirt, verbaden vnd die sich derseluer vndernemen, daerinne exerciren vnd sich gebruecken laten, apentlich dairvmb gestrafft behoiren tho worden, vnd dan Schepen vnd Raidt vpliggenden amptz haluen t selue mit ernste then harte nemmende, solche vnseelige, abominable vnd affgriselicke wercken nith konnen noch behoiren tho tho laten, oder tho gedulden. Gebieden vnd beuelen derhaluen allen vnd ideren Burgeren vnd Inwoenderen deser stadt, geistlichen vnd wertlichen, giene auerall vthgesondert, van wat qualiteit die oick sin moegen, dat niemantz in enniger gestalt sich verdrijsen oder vnderstaen sall, solche vngodtliche vnd vnchristliche exercitien van belesunghen, banningen, segeningen, besweringen vnd dergelicken toeuerschen wichele-rien, die nyet anders dan dependentien van wahrer gemeyntschap der touerien geacht noch gehalten konnen worden, tho gebruecken, vnd so jemantz vngeacht dit verbot, demseluen en bauen gienge, sich solcher vnbehoirlicher handelunghen bynnen deser stadt hen-uorder tho exerciren vnderstunde, denseluen willen Schepen vnd Raidt strax daetlicken ter stadt laten vthstupen vnd ewiglich vth deser stadt vnd derseluer vryheit verbannen. Alle die genige die oick van solchen wichelers,

toueners vnd belesers raidt tho suecken offte tho begeren beuonden worden, sullen vnser stadt verboert hebben voir die ierste reijse vifflich, die anderde hondert H , vnd die darde reijse vp arbitrale straiFFE van Schepen vnd Raidt. (*Publicatieboek*, Febr. 1595.)

En zeventig jaren later, 22 April 1664, vinden wij de volgende Resolutie van Ridders. en Steden.

„De Staten van Over-Isel doen te weten: also wy bevinden, dat door quade tongen vele goede Luiden dikwils worden gescholden voor Tovenauer, Weerwolf, ofte met andere diergelijke injurieuse woorden, welke niet anders als uit nydigheit tegens malkanderen worden uitgespogen enz. — Soo ist, dat wy om 't selve soo veel mogelyk is, te remedieren, goetgevonden hebben te ordonneren en statueren — dat van nu af die gene, soo een ander scheldet voor eenen Tovenauer, Weerwolf, of met woorden van dergelijke beduidinge, terstont aan de Hoogheit sal verbeuren vyftig Goudgulden ad 28 stuyvers 't stuk, voorbehoudens den Geinjurieerde syne actie; doch by aldien den Injuriant sodanige scheltwoorden konde bewysen, sal de voorschreven vyftig Goutguldens van de Geinjurieerde mogen weder eissen; sullende die giene soo de voorschreven boete niet kunnen betalen, en nochtans aen de scheldinge schuldig werden bevonden, andere ten exempel, door ordre van de respective officieren aan den kaek ofte andersints nae exigentie van saken gestraft worden.”

4.

Vóór de verandering van het koor in de Groote Kerk te Deventer, in het jaar 1848, bevonden zich in de zijmuren van het lage koor eenige steenen platen van eene donkere kleur, die thans in den nieuw opgemetselden muur geplaatst zijn, welke het koorkerkje van het ruim afscheidt. Deze steenen zijn eigenlijk eene kalkachtige korstvorming uit eene oude Romeinsche gemetselde waterleiding nabij Keulen. Het water, dat daardoor afgeleid werd, uit kalksteenlagen afkomstig, was met kalk bezwangerd, die zich langzamerhand aan den bodem afzette. Na verloop van eeuwen verkreeg deze korst eene aanmerkelijke dikte. In de middeleeuwen maakte men er, bij het bouwen van kerken, menigvuldig gebruik van, om die te versieren, gelijk men nog op eenige plaatsen aan den Rijn zien kan.

AANTEKENINGEN

OVER HET

DEVENTER ATHENAEUM.

DOOR

Prof. M. J. COP.

In de aantekeningen en bescheiden, bij de professoren van het Athenaeum berustende, is menige bijzonderheid bewaard gebleven, belangrijk voor de geschiedenis dezer instelling van hooger onderwijs en voor de kennis harer inrigting. Van die papieren werd door wijlen den Hoogl. FRANSEN VAN ECK, bij 't opstellen zijner redevoering, op het tweede eeuwfeest der doorluchtige school gehouden, en door den Hoogl. BOSSCHA in de aantekeningen bij hare uitgaaf gegeven, gebruik gemaakt. Hun gedenkschrift is door wie aan het Athenaeum de belangrijke plaats, die het verdient, in de geschiedenis van Nederlands beschaving toekennen, op prijs gesteld. Veel intusschen, anders vermelding wel waard, kon, om goede redenen, daarin niet opgenomen worden. Dit

heeft meest betrekking tot de inrigting, tot verordeningen en gebruiken. Eenige bijzonderheden daarvan, als nalezing op het vermelde, zouden, dacht mij, in dit jaarboekje op hare plaats zijn. Bij de mededeeling heb ik mij hoofdzakelijk bepaald tot hetgeen uit de eerste tijden van het bestaan is opgeteekend; de acten van lateren tijd leveren in dit opzigt minder belangrijks op. Door D^o P. C. MOLHUIJSEN werd mij vriendelijk de gelegenheid gegeven hierbij gebruik te maken van aantekeningen van het verhandelde bij den Schoolraad.

Met REVIUS namen SIBELIUS (*), ALSTORPH, en G. DOJIS werkzaam deel aan de bemoeijingen voor de oprigting der Illustre School, de zamenstelling der *leges* en het beroepen van professoren. Nadat de oprigting besloten

---

(*) Van het aandeel, dat hij aan het oprigten van het Athenaeum, als lid van den Schoolraad, gehad heeft, geeft deze Deventer predikant zelf verslag in zijn *Curriculum vitae et peregrinationis*, in handschrift op de Deventer Bibliotheek N° 1716. De Hoogleeraar H. W. TIJDEMAN te Leiden heeft belangrijk berigt van den inhoud gegeven in zijn opstel over CASPAR SIBELIUS, geplaatst in de *Godgel. Bijdragen* van dit jaar. Ware het hier het oogmerk, om het *personeel* der Hoogleeraars te behandelen, om te spreken over degenen, die er gefungeerd hebben, over degenen, die er beroepen en niet gekomen, of ook aanbevolen en niet beroepen zijn, zoo wel de Handelingen van den Schoolraad, die onafgebroken tot onzen tijd reiken, als deze aantekeningen van SIBELIUS zouden er rijke bouwstof toe opleveren. Hierover welligt nader.

was, ging het jaar (1629) voorbij in onderhandelingen over de vervulling der leerstoelen, die voor een deel nog vruchteloos bleven. Toen de onderhandeling met ALSTEDIUS (*) geene goede uitkomst beloofde en zich ook in de beroeping van SCHICKHARDUS, (die zich in April wel in *professione juris* had aanbevolen, maar tevens verzocht, niet met de *Philosophia practica* bezwaard te worden), moeilijkheden opdeden, werd REVIUS, op voorstel van den Schoolraad, naar Holland afgevaardigd, „om te ondersoecken of men ergens een goet Philosophum soude moghen bekomen.” Aan het einde des jaars waren alleen SCHICKHARDUS, SCANDERUS en GUTBER-

---

(*) Omtrent die onderhandelingen met Jo. HENR. ALSTEDIUS teekenen wij aan, dat hij den 25 Maart 1629 schriftelijk getenteerd werd, of hij professor in de Philosophie wilde zijn. Zijn antwoord was, dat hij aan den Prince van Transsylvanie verbonden was en twijfelde, of hij *saluum conductum* van den Keizer zoude kunnen verkrijgen, dat hij overigens wel genegen was, de conditie aan te nemen, doch nader bescheid zou geven. Dit nader bescheid was de weigering van het professoraat in de Philosophie buiten de Theologie, waarop hij den 20 Julij ook voor de Theologie en SCHICKHARDUS voor de Instituten en Pandecten werd beroepen. Den 31 Aug. zoude aan ALSTEDIUS geschreven worden over zijn gevoelen *de mille annis apocalypticis*, en sedert verneemt men niets van hem, dan dat den 15 Dec. CAUCIGER op dezelfde voorwaarden als hij, in de Theologie en Hebr. taal beroepen werd. Toen dese den 4 Febr. 1630 bedankte, werd NIC. VREDELIUS, professor in de Philosophie en Fransch predikant te Genève, beroepen, die eerst in Aug. kwam, na alvorens den doctoralen graad te Basel te hebben verkregen.

LETH (*) voor de school gewonnen. Een brief van CONRADUS MATTHAEUS, waarbij hij zich als professor Medicinae aanbood (in Febr. 1630), werd tot beter gelegenheid in advies gehouden.

Het programma, door REVIUS op last en in naam van den Schoolraad opgesteld, werd den 5^{den} Jan. 1630 goedgekeurd, en vervolgens in verschillende plaatsen aangeplakt. De *publicus actus inaugurationis* werd nu den 16^{den} Febr. gehouden in *auditorio philosophico*, in tegenwoordigheid van den Achtb. Magistraat, den Schoolraad en andere toehoorders. Na de voorlezing der leges sprak GUTBERLETH *de usu Gymnasiorum publicorum* en SCANDERUS *in laudem Philosophiae*.

In het *Album* werden den 20sten de drie eerste studenten ingeschreven, die op den dag van de opening der lessen, den 23sten, door twee gevolgd werden. Hun aantal groeide niet snel, maar gestadig aan. Weldra mogt men vruchten van het onderwijs zien in eene *disputatio philosophica*, *praeside* SCANDERO, den 26sten Mei

(1) HENR. GUTBERLETH was in 1619 van Hamm tot Rector der Latijnsche Scholen te Deventer beroepen, en den 12 Oct. geinaugureerd, waarbij hem *scaptra regiminis scholastici*, d. i. *de roede en handplacke*, werden overgeleverd. Zijne aanstelling tot professor Philosophiae, om Logica en Ethica te doceren, door den Magistraat is van 30 Oct. 1629, doch den 15 Febr. daaraanvolgende werd deze beroeping eerst in den Schoolraad ingebracht en geaprobeerd. Hij behield beide bedieningen tot 1635, toen hij om zijne zwakheid van het rectoraat ontslagen werd, doch weldra stierf.

gehouden door WOLTER VAN DER BEECK, van Deventer.

De *leges*, boven vermeld, waren 1° voor de bestuurderen van het *Gymnas. illustre*, 2° voor de studenten. Terwijl de eigenlijke magt bij den Magistraat bleef, werd daarbij het beheer over het Gymnasium opgedragen aan den *Schoolraad (senatus scholasticus)*, zamengesteld uit acht leden: 2 raadsleden, 2 predikanten, 2 uit de gemeente en 2 professoren, van welke jaarlijks vier aftraden en door anderen vervangen werden. Vóór de inwijding had het collegie van denzelfden naam den Achtb. Magistraat het *Lammen-clooster* aanbevolen, tot het inrigten van twee auditoria. Ik vind dan ook van een *philosophicum* en van een *theologicum* melding gemaakt; in later tijd daarenboven van een *klein* of *juridisch*, in 't welk aan de linkerhand van den ingang onder de glazen een *Theatrum anatomicum* werd ingerigt, ten gebruike van JOAN WIJNGAERD, in 1771 tot Lector Anat., Chirurg. en Art. Obst. benoemd, bij zijne openlijke voordrachten. Voor de professoren werd in Jan. 1631, op aanvraag van den Schoolraad, eene plaats in het *Gymnasium* ingeruimd, waar de *barbiers* (wondhealers) gewoon geweest waren hunne bijeenkomsten te houden. Het ontwerp van een *sigillum*, een arent met een boeck in de eene klauwe, hebbende dese opschrift: „*Renovabitur*” werd insgelijks door den Schoolraad voorgesteld. Door den Raad toegestaan zijnde, werd het besteed aan CLAES HALEWECH. Toen

men later verzocht, dat nog een tweede mogt gemaakt worden, terwijl het bestaande den Rector Magn. dienen zou, verstond de Magistraat, dat het zegel bij den Rector M. zou berusten, en dat men met één zegel zich wel kon behelpen, dewijl ook de stad zelve niet meer dan één zegel gebruikte. Verschillende maatregelen werden verder beraamd, die in het belang van het Gymnasium werken konden. Zoo werd bij den Raad ernstig en herhaaldelijk aangedrongen op de instelling eener *communitieit* of *burse*, terwijl men inmiddels naar de wetten en ordonnantiën, daaromtrent te Herborn, Franeker en Groningen bestaande, vernam, en ook onderzoek deed naar de fundatiën der *Bursa Cusana*, enz. Verder werd verzocht, dat toch afdoende maatregelen mogten genomen worden, om eene *publica mensa* voor studenten tot stand te doen komen.

Men schijnt lang met het oprigten van eene Burse, zoo als die gewenscht werd, te hebben gewacht. Iets van dien aard moet reeds in 1648 bestaan hebben, want den 24sten Oct. van dat jaar wordt, in de handelingen van den Schoolraad, gemeld, dat op het request van Conrector WULLEN, als regent der Burse, bij denzelven vernomen zoude worden, wanneer het best gelegen was, dat, de Bursani bij elkander zijnde, de Curatoren dáár konden komen, om de wetten voor te lezen en aan te zeggen, dat zij zich naar deze zouden regelen, op verbeurte van hun beneficie, hetwelk den 7^{den} Dec. geschiedde. Ook vindt

men telkens vacante plaatsen in de Burse aan studenten toegewezen. Vervolgens hebben Scholarchen, ingevolge resolutie van Schepenen en Raad van den 25sten Aug. 1662, den 5^{den} Nov. gebesoigneerd, hoe en op wat wijze men alhier eene publieke Burse in conformité van andere academiën en hooge scholen zoude kunnen constituëren. — Den 26sten Jan. 1663 verscheen Conrector WULLEN in de vergadering, en het project tot de te maken publieke Burse werd hem bekend gemaakt, met overgifte tevens van de *leges* van verscheidene naburige academiën, om daarop zijne consideratien te verstaan. Eerst den 12^{den} Nov. 1664 werden gelezen de *leges* der aanstaande publieke Burse en gearresteerd, dat dezelve op approbatie van Schepenen en Raad zouden gedrukt worden. Men bepaalde het volgende: „ dat de potten en ketels gelijk voor dezen *ex publico* betaald zullen worden; dat de borsten hunne eigene servetten zullen moeten hebben, die zullen laten wasschen en na het eten zelve opvouwen; dat alle alumnen, in of buiten de Burse tegenwoordig zijnde, die 100 c. g. genieten, of zoo veel men aan de toekomstige Bursanen heeft toegelegd, aan bijzondere tafels zullen eten in de Burse, zonder eenig geld te trekken of in de Burse te slapen; dat degenen, die nog geene publici en alreeds in de Burse den kost genieten, aan andere tafels zullen gecontinueerd worden, tot dat ze ad publicas lectiones gepromoveerd zullen zijn; dat de dispensator van de dagelijksche spijsz eene

memorie maken en den Schoolraad overgeven zal, om geexamineerd te worden; dat op één ton biers van inlandsche molt $2\frac{1}{2}$ schepel en van Oostersch molt $\frac{1}{2}$ mudde gedaan zal worden; dat zoo veel biers voor de borsten zal worden getapt, als hun zal lusten over maaltijd; dat niet buiten tijds zal worden geschonken; dat 's morgens een ontbijt zal worden gezet voor degenen, die zulks zullen komen nemen." — Het oprigten van deze Burse, waarvan de bepalingen door Schepenen en Raad geaprobeerd werden, werd alom door de couranten bekend gemaakt. Bij de invasie der Munsterschen in 1672 werd aan alle studenten in de Burse aangezegd, dat zij zich bij deze deplorabele tijdsgelegenheid naar hunne ouders konden begeven. — Den 14^{den} Febr. 1682 werd naar het gedrag der Bursanen (10 worden met name genoemd) bij den Conrector ORTWINUS onderzoek gedaan, als ook naar zijn advies aangaande het dissolveren of conserveren van de Burse. Zijn antwoord was: „ dat, dewijl dagelijks niet omging dan alle losheid en ongebondenheid in vloeken, spelen, tabak rooken en anders, Schepenen en Raad ten meesten profijt van de Stad en de Burse, ook in hoop van betere progressen in de studiën, nalating van voors. fouten, zoo als door de dagelijksche bijeenwoning ligtelijk door den een of anderen worden aangeleerd en nagevolgd, zijns dunkens best zouden doen in het dissolveren van de Burse." De Schrijver van den *Tegenw. Staat van Overijssel*

(IIIe d. 1^e st. bl. 224) meldt het magistraatsbesluit van den 20sten Febr. en 4^{den} Maart, tot vernietiging der Cusaansche en Boedekeriaansche Bursen. De eerstgenoemde, in de Bursesteeg, heette aldus naar den Kardinaal CUSA, die reeds in het jaar 1469 eene som aan de Stad vermaakt had, om uit de renten eenige jongelingen in eene Burse te onderhouden. Het huis van BOEDEKER, in de Assenstraat schuins over de Bursesteeg, was, terstond nadat de regering in het bezit er van gekomen was, ook gebruikt om eenige jonge lieden te onderhouden; doch dit huis was in 1637 reeds verkocht. — Na de vernietiging in 1682 gaf men aan de studenten weder *stipendia*. Den 14^{den} Nov. 1703 vindt men het advies van den Schoolraad, dat de Burse voor als nog niet wederom, als voor dezen, behoorde te worden opgericht.

In 't algemeen had de Schoolraad zoowel toezigt op en gezag over het onderwijs en de academische handelingen, als hij den studenten regelen van gedrag en studie voorschreef, en over hen tucht oefende. Den drukker SEB. WERMBOUTS had hij gelast, niets van hen, die het Gymnasium bedienden, leden of suppoosten er van waren, te drukken zonder zijn consent; zelfs had hij den Achtb. Raad verzocht, eene akte te verleen, dat niets mogt gedrukt worden in de stad, wat niet bij den Schoolraad gevisiteerd was, uitgezonderd hetgeen bij den Raad zelf, of bij Classis of Synode mogt gevisiteerd zijn. De

oratiën van GUTBERLETH en SCANDERUS mogten dan ook eerst, nadat zij geëxamineerd en eenige aanmerkingen er op gemaakt waren, gedrukt worden.

De zamenstelling zoowel, als de functiën van den Schoolraad, werden gewijzigd door een besluit van Schepenen en Raad van 23sten Dec. 1630, waarbij het Rectoraat ingesteld, en deze bepaling gemaakt werd: *Die samptlicke Professores sullen die bij Schepen en Raedt verordenten schoolraedt geadjungeert worden, in den schoolraedt compareren, ende gelijcke stemmen met die andere scholarchen hebben, ende met malcanderen het beste so wel van die Hoghe als Triviale, ende Duijsche, ook Francoijsche scholen helpen soecken ende bevorderen.* Deze combinatie duurde niet lang; na eenige jaren vindt men ook geene predikanten meer in den Schoolraad, maar deze bestond slechts uit twee leden van den Magistraat, en twee van de Gezworene Gemeente. De Schoolraad, ook Scholarchen en Curatoren geheeten, hield zich bezig met het voordragen van alumni, van den Rector magnificus, van de professoren bij vacaturen, enz. en bijzonder met het opzigt over Latijnsche, Fransche en Duitsche Scholen.

Tot *Rector Magnificus* werd bij gezegd besluit voor 't eerst benoemd NICOLAUS VEDELIUS, Prof. Theol. et Ling. Hebr. *om zijn ampt tot Octava Petri 1632 te vertreden.* Volgens de eerste instelling moesten de professoren elkander in het Rectoraat van jaar tot jaar

opvolgen, *na die ordre ende digniteit eenes iederen Faculteijs, mits dan noch, dat t' elcker reijse op dagh voorss. die aangaende Rector Magn. bij Schepen ende Raedt geconfermeert* wierd. In 1635 werd de tijd voor de *introductio Rectoris Magn.* gesteld na den aanvang der lessen. Van 1638 af werden de Rectoren voor twee, later voor drie jaren benoemd. Lang was het gebruikelijk, dat zij hunne waardigheid met eene redevoering aanvaardden, en soms ook weder op gelijke wijze neêrlegden; eerst met het begin dezer eeuw schijnt de tegenwoordige gewoonte bepaald aangenomen te zijn. Den Rector was opgedragen, de aankomende studenten in te schrijven en aan de vertrekkenden, met voorkennis van de professoren, wier lessen zij gehoord hadden, testimonia uit te reiken; verder moest hij *goede opsicht*, dus luidt het Besluit, *op die studenten hebben, op die excessen ende gemeene dageliks voorvallende swaricheijden sich inquireren, deselve, als oock die questien tusschen die studiosos vallende, (indien hij 't selve nodigh vindt) ten overstaen ende met raedt der anderen Professorum slechten ende decideren, die studiosos incarcereren, en hij mogt hen na gelegentheijt, doch niet sonder kennisse en toestemminge des schoolraedts relegeren.* Zaken van meer gewigt werden voor den Schoolraad gebragt en daâr beslist, ten ware Schepen en Raad ze zelf wilden behandelen.

De *Professoren* vertegenwoordigden facul-

teiten, maar stonden overigens op zich zelve; ofschoon toch dikwijls van *ordo* en later van *celebre collegium* gesproken werd, was dit geen erkend ligchaam, geen eigenlijke *senatus*. Gezamenlijk hadden zij echter verpligtingen en privilegien. *Theses*, daarbij gevoegde *dedicatio* en *carmina*, mogten niet gedrukt worden, vóór zij door de professoren *gesamentlick gerevideert* waren, die *darop well nerstichlick* moesten *letten*, dat *niet tegens die waerheijt der Godtlicken Leere*, *tegens die authoriteit des Achtbaeren Magistraets*, *tegens die Leges Gymnasii*, *ofte nodige Eendracht noch tegens bonos mores gestatueerd* wierde. Overigens werd tot het houden van disputatien nog consent van den Rector Magn. vereischt. Die regten werden zorgvuldig bewaakt. Onder het Rectoraat van J. F. GRONOVIVS in 1654 *was aan de kerckdeure gecleest gesien een gepresumeerde Disputatio luridica Praeside J. J. U. D. et Respondente W (ihelmo) M (arienburg) studioso*, *geimmatriculeert synde*, *sonder kennisse Rectoris Magnifici et Professorum*. Men besloot den student daarover te berispen en hem een decreet te overhandigen, waarbij Rector Magn. en Proff. verklaarden, dat hij zich had te buiten gegaan en hem verboden *wel expresselijck bij peene*, *staende tot haerer arbitrage*, zich tot zulke dingen te laten gebruiken, strijdig met het verschuldigd respect en met de wetten. Zoodanig dispuut, van wien ook, zouden zij niet toelaten, maar de deuren der auditoria gesloten houden, tot

dat zij in hun regt zouden gekend en voor de *gedaene versmaetheit en infractie van haere privilegien* voldoening zoude gegeven zijn. Inmiddels werd echter de Rector Magn. op het raadhuis ontboden, waar de Magistraat hem te kennen gaf, het dispuut toegestaan te hebben, niet twijfelende aan zijn consent; doch, zich verontschuldigende over het gebeurde, nog uit naam van den Praeses zijne toestemming verzocht. De theses werden nu herdrukt en daarvoor geplaatst: *Permissu Rectoris Magnifici*. Eene andere maal had JOANNES LYSERUS, Luthersch predikant, mede eene *disputatio publica* aangekondigd en op den titel geplaatst *consentiente Amplissimo professorum ordine*. De professoren waren niet gekend en het had dan nog moeten zijn *consensu et auctoritate Rectoris Magn.* CUPER, die Rector was, wilde op het voorbeeld van GRONOVIVS *het Academie sluijten*. Met voorbehoud van 's Rectors regt en zonder eenige consequentie meenden Curatoren en Magistraat echter, dat iets moest toegegeven worden en het dispuut vergund. LYSERUS verontschuldigde zich nogthans bij den Magistraat met het niet kennen van het gebruik en vroeg speciaal consent van den Rector Magn.

De professoren werden door den Magistraat beroepen, op voordragt van den Schoolraad. Onder een afschrift van den beroepsbrief van GUTBERLETH, met andere in het archief van professoren bewaard, staat aangeteekend: *dit beroep is van den Schoolraedt geapprobeert*

en ter hant gesteld; hier uit kan intusschen geen gevolg getrokken worden omtrent de vormen, die gemeenlijk in acht werden genomen. Bij de leges en de akten van beroep waren eenige verordeningen gesteld, waarnaar de professoren zich te gedragen hadden. Gelijk in de zamenstelling van den Schoolraad en in hetgeen van de instelling der school bekend is, zorg voor regtzinnigheid doorstraalt, stond ook in die verordeningen de godsdienstleer op den voorgrond. Professoren moesten niet alleen belijders, maar ook verdedigers van de *Gereformeerde Religie* zijn, tegenstaan en helpen weeren wat door de Synodale uitspraken van 1619 als dwaling was veroordeeld. Hiertoe moesten zij zich door onderteekening eener *Acte van eendracht ende suiverheit in de Leere* uitdrukkelijk verbinden, op straffe van, daartegen handelende, *ipso facto* in hunnen dienst geschorst te zijn. Verder waren zij gehouden te doceren *nae ordre ende goetvinden* des Schoolraads. En wanneer deze zich niet enkel tot het uitwendige, tot de regeling van het onderwijs, in den gewonen zin, bepaalde, maar zijne bemoeijingen uitstreckte tot den inhoud, daarvoor voorschriften gaf en daarover oordeel velde, handelde hij in den geest, die het geheel bestuurde. De volgende algemeene bepalingen waren gesteld. Elk vak moest in een' tweejarigen cursus worden afgehandeld. Woensdag en zaterdag waren voor disputeer-oefeningen, de overige dagen voor publieke lessen bestemd.

Professoren moesten voor den vuist spreken, mogten alleen over moeilijke zaken lezen, niet dicteren. *Auctores principes* moesten in openlijke lessen gelezen, handboeken in beslootene behandeld worden. Alleen peripatetische wijsbegèerte werd toegelaten. De *textus Aristotelis* moest van den kathedër verklaard worden. Dit laatste werd door den Schoolraad al spoedig in zooverre gewijzigd, dat den professoren vergund werd uit *Logica*, *Physica* en *Metaphysica* van *Aristoteles* een systema te stellen, also *textus Aristotelis te wijtlopich* was. Aan de zaak echter werd de hand gehouden en de bevoorregte philosophie beschermde men met der daad. *D. Rector* (GUTBERLETH) had, in 1630, zonder voorkennis van den Schoolraad *theses* doen drukken. Daarover werd hij vooreerst vermaand, op grond van het besluit van den Magistraat, en dan bepaaldelijk onderhouden over een *corollarium de perfectione Logicae Rameae et imperfectione organi Aristotelis*, wat hij als strijdig met de 9 wet van het Gymnasium moest laten vallen (*). Hij schijnt zich hiertegen verzet te hebben, want later werd opgeteekend, dat de Schoolraad bij zijn besluit bleef. — Omtrent de verdeeling der lessen en het geven van buitengewone moest ook worden overeengeko-

---

(*) Ook werd hem voorgehouden, dat hij bij het examen eenige woorden gebruikt had, strekkende tot inplanting van de opinie van *Piscator de obedientia passiva*.

men; buiten weten en zonder toestemming der ambtgenooten mogt men niet gaan buiten de vakken, waarvoor men geroepen was. SCHOOCK, Prof. Histor. et Eloq., begon niettemin een *collegium politicum* te geven zonder de vereischte kennisgeving aan zijn' collega VAN ISENDOORN en tegen diens wil. De Schoolraad begreep, dat het collegie moest gesloten worden; op voorspraak der andere professoren werd echter aan SCHOOCK nog vergund, gedurende een bepaalden tijd er mede voort te gaan, mits hij beloofde, zich voortaan van alle andere philosophische collegiën te onthouden. In 1645 maakten de professoren onderling nog deze bepalingen van orde: *Niemand van de Professoren sal vermoogen private collegia te houden, op sulcken tijdt, en sulcke wijze, als publice wort gelesen, ofte gedisputeert, by poene van 6 ksgl., die ad fiscum sullen betaelt worden, en tot behoudenis van goede vrientschap sullen de Professoren in publicis disputationibus een den anderen niet opponeren, ten waer sulx nae gelegenheijt van saecken op beijdersijts believen mochte gebeuren.*

Omtrent de bezoldiging der professoren bestond geene algemeene en vaste bepaling; de traktementen waren ongelijk en werden naar personen en omstandigheden geregeld. Aan SCHICKHARDUS en SCANDERUS werd toegezegd voor *ghetrouwen dienst jaerlicks en alle jaer op Kersmisse voor gage te genieten 600 Car. gl. en vrije woning of 100 Car. gl. daar voor naar*

verkiezing; terwijl aan MATHIAS PASOR, Professor te Groningen, het professoraat in Philosophie en Hebreeuwsche taal was aangeboden geweest tegen 800 Car. gl., vrije woning en 25 Ggl.; GUTBERLETH en VEDELIUS daarentegen moesten doceren voor *seecker tractament onderling overcoomen of bij verslotene brieven toegeschreeven*. Bij volgende beroepingen werden de traktementen verhoogd; zoo werd in 1637 JOHANNES CHRISTENIUS beroepen op 700 Car. gl. à 20 st. boven vrije huishuur, en in 1639 HENRICUS à DIEST op 900 Car. gl. benevens vrije woning en 35 Car. gl. *voor brandt*. — Of er op hoogen leeftijd pensioen toegelegd is, blijkt uit de aantekeningen niet regtstreeks, wel dat *venia aetatis* verleend is (met name aan OFFERHAUS in 1753). — Bij het boveng. besluit van 1630 waren den professoren *seeckere beneficien en praeeminentien* toegestaan; boven noemde ik daarvan reeds het medebestuur in zaken, het Illustre Gymnasium rakende en het gezag over studenten. Daarenboven werden zij ter eerste instantie niet voor de *lage* maar voor de *hooge* regthank getrokken (even als de ingeschreven studenten); en eindelijk werd hun en hunne kinderen het volle burgerregt geschonken.

Die aan het Gymnasium wilden studeren waren verplicht, zich te laten inschrijven. Ingevolge de eerste bepalingen moesten zij 's woensdags voor den Schoolraad verschijnen, testimonia van gedrag en vorderingen vertoonen, gehoorzaamheid aan de wetten beloven en zich

bij den *scriba senatus scholastici* laten immatriculeren. Die het vermogen hadden en daartoe genegen waren, bedachten dan ook de armen. — Bij de benoeming van een Rector ging het regt van inschrijven op dezen over. Die zich in de stad als studenten gedroegen en zich niet lieten inschrijven, werden voor den Rector geciteerd en daartoe *gehouden*. Uit de wetten van het Gymnasium zou men opmaken, dat geene anderen, dan tot de Gereformeerde kerk behoorenden, werden toegelaten, en dat dus ook bij de inschrijving daarvan een bewijs gevorderd werd. Die opvatting zou echter te streng zijn en 't voorschrift bij die wetten gegeven, kan wel niet meer zijn dan een eisch aan Gereformeerden gedaan. Welke voorwaarden overigens voor de inschrijving gesteld waren, is mij niet duidelijk geworden; alleen heb ik gevonden, dat de leerlingen der Latijnsche School eerst na promotie in het album der studenten konden worden ingeschreven. De *Rector ludi* bragt dan ook bezwaren in tegen de inschrijving van twee zijner voormalige discipelen, die, in de promotie voorbij gegaan zijnde, de school verlaten, zich te Harderwijk hadden laten inschrijven en van dáár overgekomen waren. De Harderwijksche inschrijving bleef echter geëerbiedigd, nadat GRONOVIVS ijverig den *Rector ludi* had bestreden. — Van bepalingen omtrent studie en studietijd is weinig opgeteekend. Studenten, die uit de *classes (scholae trivialis)* gepromoveerd waren, moes-

ten ten minsten twee jaren philosophie beoefenen. Die *lectiones publicas* hoorden, werden twee malen 's jaars voor den Schoolraad geëxamineerd, en daarenboven waren de *alumni* verplicht de *dictata calamo te excipieren* en elke maand aan hunne professoren te toonen. Bij dit laatste kunnen geene eigenlijke dictaten bedoeld geweest zijn, daar die, bij de wetten verboden, eerst later in zwang kunnen gekomen zijn. Het houden van disputatien en 't reciteren van oratiën werd aangemoedigd. De Schoolraad had daartoe gezorgd, dat theses en wat tot bekendmaking vereischt werd, kosteloos kon worden gedrukt. Bij de publieke disputatien stond het niemand vrij, met gedekt hoofd te opponeren, dan alleen gegraduëerde personen, of *die andersins in staet ende honorable Ambten gestelt waren, tot discretie van den Praeses.*

Behalve de algemeene voorschriften in de wetten werden nu en dan door den Magistraat, in overleg met, of op voorstel van Schoolraad of van Rector Magnificus en professoren, bij bijzondere resolutien maatregelen van tucht verordend en tegen overtredingen straffen bedreigd. Die verordeningen geraakten echter telkens van lieverlede in onbruik, of werden voorbij gezien. Wanneer dan ongeregeldheden en misbruik van 't studentenprivilegie een middel van bedwang noodig maakten, werden ze weer opgehaald en in 't geheugen geroepen. Veelal klonken ze streng; doch na overtreding bleef 't meest bij

waarschuwing en bedreiging; in principe gold het wel niet, maar *facto* toch mogt een student iets meer dan een ander. Er zijn intuschen ook voorbeelden genoeg van toepassing der strafbepalingen. Rustig schijnt het in de eerste jaren onder de studenten niet geweest te zijn; zij gaven aanleiding tot vrij wat klagen en de verpligte belofte van gehoorzaamheid en respect, bij handtasting gegeven, kon niet beletten, dat het gezag werd miskend en getrotseerd. — Tegen het verbod der *leges* in, was eene *studententeer* gebruikelijk geworden, zoodat Schepen en Raad in ongeregeldheden, *ter occasie van de studententeer* voorgevallen, aanleiding vonden, bij Besl. van 4^{den} Mei 1707 de *teer* te verbieden, ten einde al het daaruit voortspruitende ongemak enz. voor te komen, en te verstaan, dat aankomende studenten voor hunne intrede niets zouden behoeven of vermogen te geven, of te betalen. Hoe lang dit werkte kan hiernaar worden afgemeten, dat in 1729 een besluit tegen het ontgroenen genomen werd, waarbij aan het collegie van studenten de verkiezing van eenen praeses en van assessoren *uit of in den haren*, gelijk gebruikelijk was, verboden en zoowel op het vragen, als op het geven van het minste geld van of door de aankomenden eene boete van *twintig Goltguldens* gesteld werd. — In 't algemeen werd op bijeenkomsten van studenten en vereenigingen tot eenig bepaald doel, toezigt gehouden en men zocht alles te beletten, wat tot feestviering en uitspatting leiden kon.

Eenige studenten hadden 't voornemen (1631) eene *comoediam te ageren*. De Schoolraad, er van verwittigd, hield dit voor eene zaak, waaruit ergernis kon ontstaan en besloot, dat de Rector onderzoek doen zoude, opdat het mogt worden belet. Van den Magistraat werd daarop de toezegging verkregen, dat door de studenten geene comoedie zou gespeeld worden zonder voorkennis van Rector en professoren (*). In 't zelfde jaar had de Schoolraad ook reeds besloten, dat het *zuipen*, inzonderheid wanneer gedisputeerd was, zoude afgeschaft worden. Zoo vind ik nog een besluit van professoren vermeld van 1759, strekkende, om hunne studenten te onderhouden over een *groot geselschap onder de meeste studenten gehouden, welk dikwils tot buitensporigheeden in drinken en speelen uitliep*, en hen tot *redres* daartegen te waarschuwen en te vermanen. Eene der verordeningen, wier handhaving 't meest bezwaar gaf, was die het dragen van rappieren verbood. Een student, MELCHIOR FABIVS, was aangeklaagd wegens gevecht des nachts op de straat gepleegd. Voor den Schoolraad verschenen, gaf hij te kennen, dat een genoemd VAN LAER hem op de straat geweld had aangedaan en dat hij noodweer had moeten doen. Na on-

---

(*) In 1671 stond de Magistraat het spelen van comedien toe, waartegen de kerkeraad opkwam, hetgeen aanleiding gaf tot eenige tractaatjes. Hiervan is verslag gegeven in den *Alm.* van 1840 bl. 189-202.

dervraging van de aangewezen getuigen bij den Schoolraad en den Magistraat, werd FABIUS vermaand zich stil te houden, en zich voor dronkenschap te wachten. Ten gevolge van dit voorval werd door den Magistraat het advies van scholarchen en professoren gevraagd omtrent het dragen van rappieren, 't welk bij sommige studenten gebruikelijk was. Het luidde in dier voege, dat de Raad verzocht werd, te willen doen publiceren, dat niemand na 9 ure 's avonds zich met geweer op de straat mogt bevinden, behalve de wacht, opdat alle *grassationes* en ongelukken zouden voorgekomen worden. De Magistraat gelastte dan ook, den studenten te weten te doen en ernstig te vermanen, dat niemand bij dage noch bij nachte met het geweer verschijnen, noch veel minder na 9 ure des avonds zonder lantaarn zich op de straat mogt laten vinden, aangezien de Magistraat bevolen had alle *contraventeurs* aan te houden, op het raadhuis te brengen en daar te bewaren, opdat zij den volgenden dag van hunne handelingen rekenschap geven zouden, en naar eisch van zaken gestraft worden. Tegelijkertijd werd door den Schoolraad bij den Magistraat op de aanwijzing van een' *locus carceris voor moedwillige studenten* aangedrongen. Na verloop van weinig jaren werd het verbod van zijdgeweer en roeren op nieuw uitgevaardigd. Vooral edellieden en vreemdelingen maakten de handhaving bezwaarlijk. Sommigen verklaarden den Rector Magn., dat zij, met an-

dere *edelluyden of jofferen* gaande, die niet af wilden leggen; een ander, dat, zijne *collegia* en *exercitia scholastica* geeindigd zijnde, hij geen student meer was en dus niemand 't vreemd moest vinden, dat hij met een' degen zou verschijnen. Of de Rector Magn. tegen zulke verklaring protesteerde en den student de magt ontzeide, om zich alzoo aan de jurisdictie van hem Rector Magn. en van professoren te onttrekken en speciaal gelaste het verbod in acht te nemen, belette niet, dat die, zoowel als anderen, halstarrig volhielden en zich bij herhaling strafbaar maakten. Citatie, beroep op den Magistraat, bedreiging moesten worden te baat genomen, om hen tot hun pligt te brengen en den Rector Magn. voldoening voor de aangedane belediging te doen erlangen. GRONOVIVS, wien zulke gevallen verscheiden malen voorkwamen, gaf niet op, maar gebruikte elk middel van bedwang, dat hem ten dienste stond. Den eenen werd door een stadsdienaar aanzegd: *hij soude tgeweer thuijs laeten ende dij Magnificus contenteeren, offte sich terstont uijt dij statt packen*. Een ander moest den degen afleggen en bij den Magistraat in bewaring laten; terwijl een derde zich niet liet vinden en wilde vertrekken, werd zijn goed op verzoek van den Rector Magn. gearresteerd. Den volgenden dag lieten beide *dij halstarricheijt vallen*, verschenen voor den Rector om hem *satisfactie* aan te bieden, en beloofden niet te zullen wreken wat hun aangedaan was, om discipline

te onderhouden; daarop kreeg de een den degen weer, en werd het goed van den ander uit het arrest ontslagen. Tegen duël werd even zeer gewaakt; twee die 't voorgenomen hadden in 1638, ANDREAS PETRI en AUGUSTINUS CAMERARIUS, werden voor den Schoolraad geroepen, vermaand en met straf bedreigd.

Verschillende straffen werden toegepast, hetzij bij *arbitraire correctie* van den Rector, als: *boeten*; hetzij met voorkennis van Schoolraad en professoren of magistraat, als: *interdictie van de privata collegia*, *incarceratie*, *relegatie*, *verbanning van de jurisdictie der stad*. Eén had een anderen met een mes verwond en was voortvlugtig; men besloot hem te citeren *ad valvas gymnasii et templi* en, indien 't daar aangeplakte wierd afgescheurd, *ad valvas civitatis*, gedurende zes weken. Tegen gedanen eede en met handtasting gegeven belofte verzuimde hij echter *halstarrichlick den terminus comparitionis*; op verzoek van den Schoolraad daarenboven door den Magistraat zijner woonplaats tot gehoorzaamheid en *comparitie* vermaand, bleef hij niet alleen weg, maar schreef nog een *smaedelicken* en *schimpelicken* brief aan den Rector GUTBERLETH. Eenpariglijk werd nu tot zijne *relegatie* besloten en diensvolgens een *instrumentum relegationis ad valvas gymnasii aangeplakt*. Twee anderen, die *crimen capitale* begaan hadden, werden eerst met toestemming van den Schoolraad door den Magistraat *ingeëischt* en daarna bij *faute van*

comparitie uit der stads jurisdictie gebannen. De boete op het dragen van een degen gesteld was *een Ricksdaeler* of meer naar omstandigheden; wegens slagerijen werden *drie Keysers Guldens* betaald; daarbij kwamen de kosten van citatie aan den pedel of stadsdienaar te betalen, ten hedrage van 6 *stuijvers*. De pedel was met de *incarceratie* belast en ontving daarvoor van den delinquent 12 *stuijvers*, of meer *tot arbitragie* van den Rector Magn. Daar Mr BERENT de pedel zwaarigheid maakte om de studenten te incarcereren, werd de Magistraat geraadpleegd, of men in zijne plaats niet eenen anderen geliefde aan te stellen (1633). Behalve wegens citatie enz. ontving de pedel (volg. Besl. der Proff. v. 1648) *ordinaris alle 6 maenden van een eigelijck student 6 stuijver, van den eerst geimmatriculeerden 12 stuijver, van een respondens voor het rondbrengen van theses en voor het oppassen bij de disputatie 2 schellingen, van hem, die eene oratie reciteerde 2 schellingen.*

BIJLAGEN.**I.***Leges Illustris Gymnasii Daventriensis**Pro Gymnasii Moderatoribus.*

1. *Regimen hujus Gymnasii et tuendarum legum sub Amplissimi Magistratus auctoritate penes Senatum scholasticum esto.*
2. *Eum duo Consules, totidem Ecclesiae ministri, e Tribunis item plebis ac Professoribus bini constituunt.*
3. *Biennio hoc munus gerunt, quotannis ex semisce aliis functione abeuntibus, alii succedunt.*
4. *Professores ab Amplissimo Magistratu rite vocati munera sua obeunt.*
5. *Verè reformatae Religionis non modo asseclae sed et defensores sunt, idque manus suae signo testatum faciunt.*
6. *Studiosis doctrina, auctoritate, exemplo praelucent. Lectiones aliasve officii sui partes citra gravem causam ne intermittunt.*
7. *Auctores principes publicè praelegunt, compendia privatis collegiis reservant, perpetua oratione utuntur, ad calamum, nisi in arduis causis, ne dictant.*

8. *Praelectionum in sua quisque facultate curriculum bienni spatio ad summum absolvito.*

9. *Sola Philosophia peripatetica obtineto. Textus Aristotelis in cathedra explicator.*

10. *Diebus Mercurii et Saturni disputationum exercitiu, reliquis publicae lectiones habentor.*

11. *Quotannis sex septimanae ab actibus publicis feratae (sunt), eae cum canicularibus diebus initium capiunt.*

Pro studiosis.

1. *Qui in hoc illustri Gymnasio studiis operam dare desiderant, hisce legibus se subjiciunt.*

2. *Apud Senatum scholasticum nomina sua profitentor, vitae et profectus sui testimonia exhibento, obedientiam ac fidem stipulata manu pollicentor.*

3. *Deum colunt, Magistratum, Ministros Ecclesiae, Senatum scholasticum, Professores venerantor.*

4. *Doctrinae reformatae puritati, syncerè, integrè et constanter inhaerent, sacras conciones reverenter frequentant.*

5. *Lectiones publicas diligenter adeunt, studiis gnaviter incumbunt.*

6. *Seditionibus nec duces se nec socios praebent. Si quid in fraudem Gymnasii agitari resciverint, ad Senatum scholasticum deferunt.*

7. *Provocationibus, praeliis, nocturnis grassationibus abstinent.*

8. *Sumptibus, sive adventus sive discessus, sive alio quovis nomine commilitones ne gravant.*

9. *Consortia suspecta, helluationes, aleam,*

libidinem, injuriam, ac reliqua vitae et studiorum venena cavento.

10. *Injussu Senatus scholastici qua publice, qua privatim docendi munus ne usurpanto.*

11. *Qui adversus hasce leges peccarit, pro delicti gravitate de Senatus scholastici sententia punitor.*

12. *Quae eis non fuerint comprehensa ea eiusdem Senatus scholastici uequitati ac prudentiae commissa sunt.*

13. *Jura addendi, minuendi, mutandi, explicandi, pro qualitate causarum et temporum, Ampl. Magistratui reservanda sunt.*

III.

Copia ex Libro Resolutionum Civitatis Daventriensis. Jovis 23 Decembris 1630. Coss. Rouse, Scholier.

Also Schepen ende Raedt tot voortplantinghe van de Jongge Jeugt, ende ten dienste van dese *Republicque*, met grote moeijten ende kosten opgericht ende aengesteld hebben een *Illustre Gymnasium* binnen dese stadt, d' welck bereets synen anvanck genomen heeft, ende door Godes genade van daghe tot daghe verhoopt wordt te sullen vermeerderen ende verbeteren: Om het welcke voor so veel mogelick voort te setten, hebben Schepen ende Raedt seeckere *beneficien* ende *praeeminentien* den *Professoribus*, alsmede den *Studiosis* verleent ende grootgunstelick toegestaen, gelijk sy verleenen ende toestaen mits desen, ende goetgevonden te statuieren ende te ordinieren so volgt.

1. Inden eersten sullen die samptlicke *Professores* voor haer ende haere kinderen, met het volle Burger-recht deser stadt *ex speciali gratia* versien worden, gelijk deselve darmede versien worden mits desen, doende den Burgerreedt daartoe staande.

2. Die *Professores* sullen ter eerster Instantie, niet voor die Lage, maer voor die Hoge Bancke in rechte getrocken worden, Gelijk mede alle *Studiosi* alhier geimmatriculiert zijnde, hetzelve *privilegium* sullen hebben te genieten."

In later tijd schijnt over de interpretatie van het privilegie verschil ontstaan te zijn. In 1785 werd door de professoren, bij adres aan Schepen en Raad, verzocht: dat zij mogten verstaan, dat het volle burgerregt, aan de toenmalige professoren bij hun beroep verleend en aan de toekomstige nog te verleenen, volgens de oorspronkelijke inrigting van het Gymnasium, zoude gehouden worden, mede aan hunne kinderen elders geboren, doch met hun huisgezin herwaarts overgebracht, te competeren. Voor eene ruime interpretatie beriepen zij zich op de beweegreden bij het verleenen van het privilegie, het belang namelijk van het Gymnasium, 't welk dien ruimeren zin eischte, terwijl daarbij ook niemand geschaad werd en 't geen privilegie heeten mogt, indien slechts werd verleend, wat den kinderen van alle burgers toekwam. Welke beschikking op dat adres genomen is, blijkt niet; maar 't is genoeg bekend dat het oude privilegie, *facto* althans, geheel en al heeft opgehouden.

III.

„*Copia vocationis M. Davidis Scanderi.*”

Wy Burgermeesteren, Schepenen ende Raet der stat Deventer tuijghen openbaer, certificeerende voor de gherechte waerheit, in ende vermits deesen, alsoo wij met de hulp Ghodes voorghenoomen hebben, tot vorderinghe (in andere staat „bevorderinghe ende voortplantinghe”) van de jonghe jeucht, binnen deese stat aen te stellen ende op te richten een illustre gymnasium, daertoe van nooden sijn ghodsalighe, gheleerde, ende in verscheiden faculteiten ervarene vrome mannen, dat wij, nae rijpe deliberatie, bericht zijnde van de goede qualiteiten, oock leeven ende wandel des Heeren Davidis Scanderi, Magistri artium, op recommandatie ende voorstel onses Schoolraets, denselven Heere Scanderum onder anderen gheeligeert ende ghekoozen hebben tot eenen Professorem Philosophiae, ende tot dien einde goet gevonden, dese beroepinghe door onsen Schoolraet hem te doen ter handen stellen, mits dat hij ghehouden sal sijn te doceeren, nae ordre ende goetvinden des Schoolraets. Ende zal de voorss. Scanderus, voor soodaenen sijnen ghetrouwen dienst jaerlicks ende alle jaer op Kersmisse (waervan aenstaende Kersmisse deeses loopenden jaers 1629, als tegens welcken tijt hij sich alhier sal instellen, aengaen wert) voor gage ghenieten de summa van ses-hondert Carolusguldens, tot twintich stuivers het stuck, ende noch

hondert Carolusguldens voor huijshuij, ofte, in plaets van dien, een vrije wooninghe; het welke in D. Scanderi optie sal staen. Sonder arch ofte list. In oirconde der waerheit hebben wij onses stats secreet Seghel onder op 't spacium deeses doen drucken. Ghegheeven in den jaere 1629 den 19 Novembris.

Onder stont.

Haexbergen Secrets."

IV.

„Acte van eendracht ende suiverheit in de Leere.

Wij ondergheschreeven professoren inde illustre schole tot Deventer verklaeren oprechtelick in goeder conscientie voor den Heere, met deese onderteeckeninghe, dat wij van herten ghevoelen ende ghelooven, dat alle de articulen ende stucken der leere inde confessie ende catechismus der nederlantsche ghereformeerde kercken begreepen, mitsgaeders de verclaeringhe over eenighe poincten der voorss. leere inden nationalen synode anno 1619 tot Dordrecht ghestelt, in alles met Ghods woort over een koomen. Beloven derhalven, dat wij de voorss. leere ghetrouwelick zullen voorstaen, nae eijsch van ons beroep, sonder ijct tegen deselve 't sij directelick of indirectelick te leeren, ofte te drijven. Ghelijck ook, dat wy niet alleene alle dwalinghen daer tegen strijdende ende naemelick die inde voorss. synode gecondemneert sijn, verwerpen; maar oock sullen tegenstaen ende helpen weeren. Op poene, dat wy, hier tegen doende, ipso

facto van onsen dienst sullen zijn ghesuspendeert. Aldus ghedaen in den schoolraet tot Deventer, deesen 22 Decembris a° 1629."

Het boek, waarin acta, bijzonderheden omtrent professoren enz. zijn opgeteekend, heeft aanvankelijk bij den Schoolraad berust en eerst van 1645 den professoren tot hunne bijzondere aantekeningen gediend. De eerste aantekeningen toch zijn van 1619 en betreffen de *Schola Latina*.

Verder wordt in dit boek van de Latijnsche school slechts enkel gewag gemaakt; met 1629 beginnen de aantekeningen omtrent het Illustre Gymnasium. Deze zijn echter verre van volledig; van Junij 1639 tot Julij 1645 ontbreken zij geheel, en wel door dat *het Boeck daerin verscheijdene Resolutien ende Afscheijden der Heeren Professoren geteijkt stonden, deur eenige quaetwillige uijt de Camer der Vergaderinge was weggenomen*, zoo als onder 28sten Julij 1645 is opgeteekend, toen het *tegenwoordige Boeck bij de hant gebragt* werd. Behalve vele kleinere is er verder weder eene gaping tusschen 1703 en 59. In het archief zijn ook weinige stukken slechts van vóór 1700 voorhanden. De Handelingen van den Schoolraad daarentegen, die ook met 1619 beginnen, en alles, wat het Illustre Gymnasium, de Latijnsche, Fransche en Duitsche Scholen raakt, door elkander bevat, schijnen geheel volledig.

NAMEN

DER

SCHULTEN, AMBTMANNEN EN DROSTEN VAN ZALLAND,

MET ENKELE AANTEEKENINGEN TEN AANZIEN DER
ECHTGENOOTEN EN NAASTE FAMILIEBETREK-
KINGEN VAN EENIGEN DERZELVER.

A° 1207. **F**rederik van Arnethe, volgens v. *Mierlo*, *Boek van Ambten en Commissiën* op 't Prov. Arch. van Overijssel.

1225. Otto dapifer Selandie, *Bondam* p. 341.

1230. Wenemarus Advocatus van Zalland *Racer O. G.* VII. 192.

1258. „Henricum de Essende Scultetum suum Sallandie militem” in *Bondam's Charterboek van Gelderland* p. 531.

1292. „Swedherum de vorste Scultetum Zallandiae en Thelonarium Campensem.” Originele oorkonde in het *Kamper Archief*. De voor-naam zijner echtgenootte was denkelijk Agnes, bij welke hij eenen zoon, Roderik geheeten, heeft gehad, zie het *Necrologium Lebuini in K. en W. Dev.* I. 361. Haar familie-naam

vermoedelijk van Loon. Vergelijk de stamtafel van de Dijnasten van Loon bij *Niesert Beiträge I. 2^e Afd. p. 378*, en het charter van 1353 p. 391, 392, waarin Heijlwig van Vorst moije van Zweder van Voerst, den kleinzoon van bovengemelden Zweder, wordt genoemd. Ook had deze oudere Zweder eenen broeder, Herman geheeten, zie N° 48 der oorkonden achter het 1^e Deel van *Nijhoffs Gedenkw.* Omtrent deze beide broeders heeft *Mierlo* in zijne korte hist. notulen op 't jaar 1297 aangestipt: „des dinsdaghes na Pinksteren heeft Bisschop Willem van Utrecht den twist ter neder geleyt, soo geresen was tusschen Heeren Egbert van Almelo, Hake van den Ruytenberg, Wolter en Arend van Isselmuden, ridders, Aloff van Groningen, Henrik van Cuinre, Gijsbert van Bukhorst, Joan en Laurentius van Ruynen, knapen, de burgers van Deventer Zwol en Campen aan de ééne zijde, en Sweer van Voerst met sijn vrienden aan de andere zijde, wordende Heer Sweer gecondemneert, voorts verclaart, dat hij, noch sijn broeder Herman, noijt Schouten in Sallant souden mogen sijn. NB. in de originele brief van soene, op t Raeth. tot Zwoll berustend, stont Zwoll vóór Campen.” Ik twijfel, of dit stuk nog wel voorhanden is.

1312. „Elger van Heeckeren Schout van Salland, uijt seeckere besegelde brief opt Stadhuijs tot Zwolle berustende.” *Mierlo*. Deze brief echter is even min door mij in 't Archief dier Stad gevonden.

1330. Henric van Essen, Ridder, Amptman van Salland. *Mierlo*.

1340. Geert Stellingck Schulte van Salland. *Dezelfde*.

1345. „Wij Sweder here van Voerst Ridder sculte in Zalland.” Origineel charter in N° 260 der geïnventariseerde stukken van het *Archief te Deventer*. Vijf jaren vroeger heeft *Nijhoff, Gedenkw. I. LXXV*, hem als Dapifer of Drost van Zutphen aangetroffen, en in N° 2 van den Cod. Diplom. van het tweede Deel van dat werk, komt hij op 28 Jan. 1344 als „Lid van den gemeijnen Raad van Gelre en Zutphen”, tijdens de minderjarigheid van Hertog Reinald III van Gelderland, voor. Men houdt hem algemeen voor eenen zoon van den straks gemelden Roderik, en kleinzoon van boven genoemden Zweder. *Van Spaen O. I. I. 361* geeft aan Roderik, zijnen vader, Beatrix, tweede dochter van Wolter Heer van Keppel, tot echtgenoot. Zij werd vervolgens erfdochter dier Heerlijkheid, en is denkelijk in 1354 of 1355 overleden, omdat men, in de *Rek. van den Dev. Cameraar Reijnerus filius Reijneri* van 1355 s' anderen daags na St Jans ontroofding, den volgenden post aantreft „pastoribus traducentibus ducem ghelrensem et dominum de voerst tempore exequiarum domine de keppel Daventriae factarum x s. viii d.” Die dominus de Voerst was denkelijk deze Zweder, wiens stins te Voorst in 1362 is verwoest, en die zelf tusschen 31 Aug. 1362 en 26 Febr. 1363 gestorven is. Hij had eene

Heijlwig tot echtgenoot, en bij haar zoons en dochters, zie *Nijhoff Cod. Dipl.* II. N° 124. Drie van hunne zonen, Roderik, Wolter en Johan, komen voor in het *Judiciaal van Fr. v. Blankenheim* fol. 135. Of Angnese, dochter des Heeren van Vorst, welke, in eene oorkonde van 1381 in 't Archief van Zutphen, gezegd wordt, ten huwelijk beloofd te zijn geweest aan „Stheven des Heren oudste soen van Wissche”, wier echte kinderen, 't zij zoon of dochter, de Heerlijkheid Wisch en het huis ter Borch zouden moeten erven, eene van die zusters geweest zij, durf ik niet bepalen. Bijaldien het Archief op 't huis Keppel goed bewaard is, zou dit dienaangaande uitsluitsel kunnen geven.

1348. In den tweeden post van de *Curialitates* der *Eerste Rek. van Dev.* dominus Theodericus de Rechteren. Alsmede onder *equitatus* in vigilia Jacobi (24 Julij) nog dezelfde. Onder *Curialitates* echter onmiddellijk vóór Allerheiligen-nacht en in vigilia Ponciani: dominus Fredericus de Heker en Fredericus de Eza, beide een en de zelfde persoon met Fred. de Rechteren, die in de *tw. Rek. van Dev.* van 1353 als Scultetus Zallandie voorkomt. Dirk van Rechteren nu is denkelijk de tweede zoon van Herman van Voerst, den broeder van den ouderen Sweder van Voerst, en van Lutgard Joncfrouwe van Rechteren. Nadat de hofstede van Rechteren in 1315 was bekomen door Herman, schijnt het, dat die tak van Voerst zich door den naam van Rechteren van

den ouderen heeft onderscheiden, en wij treffen dientengevolge Herman's weduwe Lutgert als Joncfrouwe van Rechteren in 1330 aan, zie den *Overijss. Almanak* voor 1845, bl. 72, 73, en wel met vier kinderen, Sweder, Dirk, Herman en Maria, waarvan slechts het eerste destijds mondig, en denkelijk ook reeds gehuwd; terwijl het tweede daarentegen die Derk van Rechteren schijnt te zijn, die in 1348 als Sculte van Zalland optreedt. Zweder van Rechteren, de oudste zoon van Herman van Voerst en Lutgert, sterft echter reeds in 1339, zie de *Rek. van Dev.* van dat jaar, en men houdt het daarvoor, dat hij eene erfdochter, Lutgart geheeten, heeft nagelaten, die niet later dan in 1347 (Zie *Nijhoff* p. 87 en 88 van den Cod. Dipl. achter het II. D. *der Gedenkwo.*) de echtgenoot geworden is van Dirk van Rechteren's opvolger in dit Schoutambt, den hier insgelijks genoemden Frederik van Hekeren van der Eze. Wanneer men aan het overspringen der voornamen van grootouders op kleinkinderen wat hecht, ligt in eene plaats van het *Necrologium Lebuini*, l. l. p. 365 voor dit familieverband vrij wat waarschijnlijkheid. Om nu Frederik, den eersten Heer van Rechteren uit het geslacht van Hekeren van der Eze, te onderscheiden van Frederik van der Eze, die voor zijnen vader wordt gehouden, kan dienen, dat deze sedert 1324 den titel van ridder draagt, terwijl de zoon nog in een stuk van 1354 (N° 1060 van 't *Dev. Archief*.) als knape voorkomt, en vol-

gens de *Rek. van Dev.* van 1355 eerst miles geworden is.

De laatste is sedert 1348-1354 pandhouder van Zalland, zedert 1348-1358 van Twenthe, en zedert 1348-1355 van Diepenheim. Hij heeft zeker drie broeders, Evert, Jan en Jacob van der Eze gehad, waarvan de eerste door zijn huwelijk met Beatrix, erfdochter der Heerlijkheid Almelo, dat goed in de Hekerens van der Eze heeft overgebracht, en Jacob de stamvader is geweest van eenen tak dier familie, die zich te Deventer heeft gevestigd; mogelijk echter ook nog drie anderen, Egbert, Wolter en Derk, en eene zuster Hillegond. Eindelijk zijn hem bij zijne echtgenoot Lutgerd van Rechteren geboren: Sweder, Frederik, Herman, Johan, Dirk, Hillegond en mogelijk Alijt van Rechteren.

1355. In de *eerste Rek. van Dev.* Gerardus de Tijbencampe Scultetus Zallandie. Volgens *Mierlo* t. a. pl. zou hij in 1357 ook Rentm^r van dat kwartier zijn geweest.

1359. Eerst Theodoricus de Brienen, en daarna Johannes ab Edenich Sculteti Zallandie. *Rek. van Dev.* Laatstgemelde bekleedde het volgens *Mierlo* nog in 1363 en was tevens Dijkgraaf van Zalland. Onder het woord *Dijkgraven van Zalland*, noemt hij echter in dat zelfde jaar Arnold van Dure, zoodat er op ééne van beide plaatsen eene vergissing is.

1365. Gheriit van Tijbencampe sculte van Salland. *Racer O. G.* III 85 en 86.

1366. Henric de Zure Sculte van Zalland.

Rek. v. Dev. Mede in die van 1368. *Mierlo* qualificeert hem nog als Sculte op Jacobi 1370, doch vermeldt tevens op dat jaar als zoodanig Gerrit van Tjibencampe, terwijl in de *Rek. van Dev.* van hetzelfde jaar op zat. na St' Michiel een Jonch. Robert (denkelijk van Vernenborch) in de hoedanigheid van Sculte van Zalland wordt vermeld.

1372. Henric van Ansen, Amptman van Sallant. *Eerste Rek. van Dev.* Wordt echter in de tweede van dat jaar weder Sculte genoemd, blijft het tot in 1375, wanneer over de aanstelling van eenen nieuwen gehandeld werd. Mogelijk was echter het ambt reeds eenige jaren verpand aan Wolter van Voerst, want van dezen werd het in 1376 ingelost.

1377. Gelijs van den Campe Sculte van Salland. *Eerste Rek. van Dev.*

1379. Gumpard van Bingerden Amptman ten Arkelstein. *Eerste Rek. v. Dev.*

1380. Jacobus de Apeldoern Scultetus terre Zallandie fol. 2vo van het *Judiciaal van Floris van Wevelinkhoven*. Mogelijk is hij dezelfde, die t. z. pl. op 18 Apr. 1389 voorkomt als ten huwelijk hebbende Hildegond, dochter van Gelmar van Apeldoorn, en als namens haar proces voerend tegen Johan Hondenberg.

1381. Volgens N° 387 der geïnventariseerde stukken van 't *Deventer Archief*, is destijds voor één jaar aangesteld Wouter Machorijsz.; deze komt echter nogmaals als Scultetus in Zallandia voor op een blaadje, dat tusschen fol. 125vo en 126 van het *Judiciaal van Flor. van Weve-*

linkhoven inligt, en de bekentenis van J. van Bukhorst van 21 Mei 1386 bevat, dat hem geene hooge heerlijkheid in Zalk toekwam.

1386. *Mierlo* verhaalt, dat Henrik van Wilsum, Schepen in Campen, namaals Drost van Zalland en Kastelein van den Arkelstein, en eindelijk Religieus te Windesheim is geworden, en beroept zich omtrent dit punt op den Schrijver der Windesheimsche Kronijk, J. ten Bussche. Zegt verder, dat deze van Wilsum ook kapitein op 't Schiereiland Schonen is geweest, en dat zijne grafstede nog (1679) te Windesheim was te zien. Ik vermoed, dat hier eene verwarring plaats vindt tusschen Bolte en Henric van Wilsum, want aan Bolte werd in de eerste *Rek. van Dev.* van 1386, onder de rubriek *Allerhande Zaken*, 300 ƒ betaald omdat hij kastelein op den toren te Arkelstein was geweest. Voor niet een van beiden, als Drost van Salland, zou ik in dezen tijd eene plaats weten in te ruimen.

1387. Henric van Crijckenbeke, die, in de eerste *Rek. van Dev.* van 1381, ons Heeren Maarschalk van Utrecht wordt genoemd, in dit jaar tot wederzeggen toe tot Amptman van Zalland aangesteld. Is het echter nog in 1391. Zie N° 580 der gecatalogiseerde stukken van het *Dev. Archief*. *Mierlo* maakt ten aanzien van hem de opmerking, dat hij niet onder de Edelen dezer Provincie gevonden wordt.

1391. Woensd. na Mariae concept: in de eerste *Rek. van Dev.* Arend van den Grijmberghe.

1392 2 Junij. Heer Robert van Apeltern Ambtman, en op dingsdag na St Lambert Heer Herman van Randenrade. *Eod.*

1397. Dond. na Ponciani volgt Zweder Heer van Voerst en Keppel aan H. v. Randenrade op. *Rek. v. Dev.* Ik vermoed, dat hij een zoon geweest is van Wolter, den tweeden zoon van Zweder, wiens stins in 1362 is verwoest. Trouwt in 1393 met Johanna, dochter van Ludolf ten Ahuus, die in 1373 Ambtman in Twenthe is geweest, en eigenaar was van den Blankenburg onder Haxbergen. Sterft kinderloos in 1401, verervende zijne goederen op twee zusters, of nichten, Johanna de wederhelft van Otto van Asperen, en Elisabeth, in 1404 echtgenoot van Egbert van Hekeren van der Eze, Heer van Almelo, geworden.

1402. Albert van Gerner geheeten van der Eme Amptman van Salland, *Mierlo* fol. 2. Heeft het mogelijk, tot in den aanvang van 1402, namens de erfgenamen van Voerst verwalterd. Omstreeks Pinksteren van dit jaar komt het mij uit de *Rek. van Dev.* voor, dat Herman van Apeldoorn zijn opvolger geworden is.

1403. Gherart van Rijssen *Registr. offic. van F. v. Blankenheim* fol. 28. Door *Mierlo* is fol. 2 ad a. 1406 omtrent hem aangeteekend, dat hij Gerrit van Doornick gēnt van Rijssen heette, en dan eens Schulte dan weder Officiatus Sallandiae genoemd werd.

1407—1410. Lubbert Essching *R. O. Fr. van Blankenheim* fol. 52 en 58. *Mierlo* zegt,

dat hij in den ouden ligger van Windesheim als Amptman voorkomt; of die ligger nog bestaat, is mij onbekend.

1412. *Eodem* Derk van Dorrethe Rigter in Salland. Zijn ambtbrief bij *Racer O. G. IV* 107-110.

1414. Derk van Voerst tot Beerse, Amptman van Salland. *Mierlo* fol. 2vo.

1417. *Mierlo* t. a. pl. laat wel in 1415 Derk van Keppel, ridder, als Ambtman van Zalland optreden, maar hij doet eerst in 1417, volgens de *Rek. van Dev.* van dat jaar, als zoodanig den eed, wordende ter zelfder tijd de toren ten Arkelstein hem overgeleverd door Herman van Cuenre.

1421 13 Apr. Derk de Sure Helmichsz. tot Ambtman en opvolger van Derk van Keppel door Biss. Fred. van Blankenheim aangesteld. Zie deszelfs *Registr. offic. fol.* 185-188. Hij komt als zoodanig nog voor op dingsdag na O. Vr. Assumpcio 1425 op fol. 23 van het eerste *Officiat: van Rud. van Diepholt*.

1426 19 Maart. Johan zoon van Asperen Heer tot Keppel, Ambtman namens den Postulaat; zie deszelfs *Registr. offic. fol.* 14 en 15. *Mierlo* teekent er bij aan, dat op dezen tijd op het ambt 940 oude schilden stonden.

1429. Herman van Voerst Amptman van Zalland; doch mogelijk is dit ambt nog vóór hem in 1427 bekleed door Roelof Hondenberg. Zie de *Rek. van Dev.* op die jaren.

1436. Herman van Keppel, volgens *Mierlo* fol. 2vo

1437—1440. Hendrik van Oldeneel, *Registr. Off. van Rud. v. Dieph. fol. 8 en 156.*

1441 Herman van Voerst. *Mierlo.*

1443. Henrik van Essen Henrikzoon Ambtman. *Tw. Registr. van Rudolf fol. 6vo.*

1451. Hendrik van Essen de jonge, Ambtman in Salland en Kastelein in de Cuinre. Van Hogerbeke, ter Beke, gecompareerd, ende gewoond in het huijs te Bestmen tusschen Ommen en Eerde. *Mierlo.*

1454. Jan van Essen. *Dezelfde fol. 3.*

1457 9 Nov. Derk van Camferbeke. *Liber offic. van David van Bourgondie, fol. 8vo.* Wordt, als overleden, in 1465 opgevolgd door zijnen broeder Steven, die tevens Ambtman van Isselmuden was, *Eod. fol. 24vo 25vo.* Echtgenoot van eerstgemelden was Griete ten Water, die van Steven daarentegen heette Hasset Everts dochter van Wijtman. *Leen- Registr. van Bisschop David op 21 Sept. 1465 en 31 Oct. 1474.*

1467 1 Dec. Daarop moet volgens *fol. 116vo 117vo* van voormeld *Officiatorum* Schout van Zalland geworden zijn Derk van Voerst, en 10 jaar later op 28 Nov. 1477 Jacob van Hacfort. Als Echtgenoot van v. Voerst treft men in het *Leen- Register van B. David fol. 130* eene Duve aan. Een zoon van hem, Johan geheeten, bragt door huwelijk Hagenvoorde in 't geslacht van v. Voerst.

Mierlo teekent omtrent laatstgemelden op 't jaar 1479 aan, dat hij door zijn huwelijk met Margarieta van Essen, erfdochter van Ho-

gerbeke, nu Herxen, eigenaar van dit goed geworden is, en dat hij tegen het protest van Campen, als zijnde hij geen inboorling, is aan gesteld. Volgens *Scheltema Staatk. Ned.* Ie D. p. 406, 407 is Berend van Hackfort, de bekende dienaar van Karel van Gelre, een zoon van hem geweest.

1483. Zeger van Rechteren van Voerst Amptman. Is denkelijk een zoon van Frederik van Rechteren en Cunegonda van Polanen en broeder der Heeren van Keppel, Almelo en Rechteren geweest. Heet possesseur van Rhaen, welk huijs hij heeft verkocht aan Reint van Coeverden. *Mierlo*. Anna van Beverfoorde zijne echtgenoot, *Leen-Reg. van B. David* op 2 Aug. 1493.

1495—1520. Johan van Ittersum. *Offic. van B. Philips* fol. 12-13vo. Hij is waarschijnlijk een kleinzoon van Meister Johan en zoon van Robert van Ittersum geweest, en heeft denkelijk eerst Agnes van Essen dochter van Henrik v. E. tot Zwanenborg en van Maria van Hakfort, daarna Agnes van Doornick tot echtgenoot gehad.

1521—1528. Kort na eerstgemeld jaar denkelijk Geert Bartholdsz. van Langen. Omtrent dezen teekent *Mierlo* aan, dat hij in 1528 in den storm voor Hattem dood gebleven is, „hoevel hij vermaand werde zig in den storm niet te laten gebruiken.” Anna van Buckhorst zijne weduwe, *Judic. van Overijssel* op 30 Sept. 1534.

1529. Seyne Mulert Drost van Salland, *Win-*

hoff p. 525-529. Heeft, volgens het *Judiciaal* van 30 Jan. 1565, Anna van Laer tot Hoenlo, dochter van Henrik en van Wendele van der Bruggen, tot echtgenoot gehad, bij welke hem een zoon, met name Ernst, en twee dochters, Wendele en Wilhelmine, zijn geboren. Wendele is echtgenoot van Henrik Swaefken en Wilhelmine van Evert Leeuwen geworden, terwijl Ernst en zijn zwager Swaefken achtereenvolgende de waardigheid van Hoogschout van Hasselt hebben bekleed. Seijne's weduwe is later hertrouwd met Jan van Middachten. *Reizeboek van Dev.* op 26 Junij 1563.

1553 12 Oct. Unico Ripperda tot Dijkshuizen, opvolger van Seine Mulert, *Regist. A.* fol. 395-396vo. Jutte van Twickel, dochter van Jan en Judith Sticke, was zijne echtgenote, bij welke hij onderscheidene kinderen, als Eggerik, Johan, Adriaan, Herman, Elsabe en Jutte, gehad heeft. Het tweede is eigenaar van den Weldam geworden, het vierde heeft, na Eggerik, Boxbergen bekomen, het zesde is de echtgenoot geworden van Christoffer Schele.

1566 25 Junij. Eggerik Ripperda, in plaats van zijnen onlangs overledenen vader Unico *Eodem fol.* 399-401. Heeft Agnes, oudste dochter van Jan van Ittersum tot Werkeren en Anna van Bukhorst, tot echtgenote, maar bij haar geene kinderen gehad.

1580—1621. Mogelijk nog wel iets langer Otto van Egmond Drost van de Spaansche zijde.

1584 2 en 29 Mei en 27 Julij. Gerrit van

Warmelo, zoon van Joachim en Anna Rengers, op voordragt van een drietal door Prins Willem I aangesteld, *Resolutien v. R. en St.* Zijne oudste dochter Barbara was de echtgenoot van Johan van Welvelde. *Leen-Reg. van Overijssel* op 16 Maart 1612. Sterft in 1610.

1611. Henrik Bentinck tot Werkeren. Zoon van Eusebius en van Sophia van Ittersum, jongere zuster van de echtgenoot van Eggerik Ripperda. Elsabe van Ittersum was zijn echtgenoot, bij welke hem o. a. zijn geboren Wolf Bentinck tot Werkeren, en Berend Bentinck tot Diepenheim, proost van Deventer, Henrik is op $\frac{1}{11}$ Sept. 1639 overleden.

1639 $\frac{1}{2}$ Sept. Sweder van Haersolte, op de Claringe aangesteld. Was een zoon van Rutger en van Johanna van Wijnbergen en heeft Johanna van Doornick tot echtgenoot gehad. Werd als Rentm^r van Zalland in 1639 opgevolgd door zijnen zoon Rutger. Sterft den 25 Maart 1643.

1644 25 Maart. Hiddo van Voerst ten Hagenvoerde, zoon van Derk en Alegonda van Munster. Heeft Johanna van Haersolte, dochter van Zweder, die voorgaat, en zuster van Rutger van Haersolte, die volgt, tot echtgenoot gehad en bij haar zeven zonen verworven: Derk, Zweer, Hidde, Rutger, Herman, Antoni en Transisalanus Adolfus. Obiit 1660.

1660. Rutger van Haersolte tot Haerst. Sterft op 21 Dec. 1674, bij zijne echtgenoot, Elisabeth Margareta van Palland, dochter van

Johan v. P. Heer van Voerst en Keppel, en van Elisabeth van Raesfelt tot Oostendorp, geene kinderen nalatend.

1674. Door Z. H. tot Verwalter gesteld Anthonij van Haersolte tot Elsen, zoon van Willem en Catharina van Brakel en echtgenoot van Joanna van Haersolte, dochter van Simon en Adriana Josina Bentinck.

1675. Henrik Bentinck tot Werkeren, bij commissie van Z. H. van 20 Febr. tot Drost aangesteld, zoon van Wolf en van Anna van Haersolte. Sterft in 1692.

1692. Robert van Ittersum tot Nijenhuis bij acte van Z. M. van 23 Oct. Was een zoon van Ernst en van Geertruid van Doorninck. Heeft eerst Joachima van Rechteren zuster van Adolf Henrik v. R., die volgt, en daarna Eleonora Sophia Bentinck, zuster van Hans Willem, den eersten Graaf van Portland, en van Henrik Bentinck tot Diepenheim, Drost van Twenthe en volle nicht van Henrik Bentinck tot Werkeren tot echtgenoot. Sterft op 7 Febr. 1705.

1705 17 Maart. Adolf Henrik van Rechteren Heer tot Almelo, in 1701 tot Drost van Vollenhove door Prins Willem III aangesteld, thans door R. en St. gepromoveerd tot Drost van Zalland. Was een der 17 kinderen van Joachim Adolf van Rechteren tot Rechteren en van Margaretha van Haersolte tot Westerveld. Sterft op 15 Maart 1731.

1732 13 Maart. Wolter Joan van Haersolte tot Oldenhoff, zoon van Volcier en Ida Elisa-

beth van Brienem, bij *resolutie van R. en St.* aangesteld. Heeft Geertruid v. H. tot Elsen, dochter van den straks gemelden Antoni v. H. en van Joanna v. H. tot Swaluwenborg Stavenden en Bredenhorst, tot echtgenootte gehad. Sterft op 11 Jan. 1746.

1746 24 Maart. Adolf Julius Borchard van Huffel tot Verborg, door *R. en St.* aangesteld. Was denkelyk een zoon van den Luit. Gen. Frederik Johan en van Judith Aleid van Rechteren, die Verborg van haren broeder Johan Willem heeft geerfd. Is twee malen getrouwd geweest, doch in 1761, waarschijnlijk kinderloos, overleden.

1763 3 Maart. Bij de minderjarigheid van den Prince Erfstadhouder door *R. en St.* benoemd Arend Sloet tot Tweenijhuizen. Zoon van Coenraad Willem Sloet tot Lindenhorst en van Anna Judith van Echten. Zijne eerste echtgenootte was eene juffrouw Dannenberg uit Steenwijk, de tweede Johanna Philippina, dochter van Antoni van Dedem tot den Gelder en Isabella Frederica Charlotta van Rechteren tot Menningeshave, uit welk laatst huwelyk de kinderen. Hij sterft op 25 Mei 1786.

1786. Sigismund Vincent Gustaaf Lodewijk Grave van Heijden Hompesch Senior, zoon van Frederik Jan Sigismund, bij acte van Z. H. van 1 Junij. Legt den 13 daaraanvolgende den eed af aan Gedep. Sterft in Junij 1790.

1790. Derk Baron Bentinck tot Diepenheim

bij acte van Z. H. van 4 Oct. Legt den 11 daaraanvolgende den eed aan Gedep. af en bekleedt dien post tot de revolutie van 5 Febr. 1795. Is een zoon geweest van Berend Hendrik Bentinck tot Schoonheeten en Diepenheim, en van Bonne Elisabeth Juriana du Tertre, en heeft Elisabet Sloet van Warmelo tot echtgenoot gehad.

SCHOUTEN, AMBTMANNEN EN DROSTEN VAN TWENTHE,

MET ENKELE AANTEEKENINGEN TEN AANZIEN DER
ECHTGENOOTEN EN NAASTE FAMILIEBETREK-
KINGEN VAN EENIGEN DERZELVER.

A° 1258. „**H**ermannum de Satersclo Scultetum suum Tuinthiae militem” bij *Bondam Charterboek* p. 531.

1296. Herman van Brothem Scultetus Tuenthiae en Ridder. *Racer O. G. V.* 216, 217.

1314. Alfardus Scultetus Twenthie, in een transsumpt van 1537 der acte, waarbij Gosewijn van Gemen Ridder, en Herman zijn zoon knape de advocatie over de goederen van St Pieter aan Bisschop Guij verkoopen. *Archief van Zwolle*.

1324. Hendrik Weldam Schulte van Twente, bij *Jung, Hist. Benth. Cod. Dipl.* p. 126.

1326. Berent van Welevelde. Ligger van Zwarte-Waters-klooster fol. 95 in 't *Archief der voormalige Ridderschap van Overijssel*.

1345. Elbert van Eijle Dapifer Twenthie. *Kam. Rek. van Dev.* Het is mogelijk deze Elbrecht van Eijle Ridder, die Jutte van Laghe, dochter van Herman en Elisabeth van Diest,

tot echtgenoot had; zie de acten omtrent den verkoop van Lage aan Bisschop Jan van Arkel van 1346 en 1347 bij *Dumbar, Anal.* II. 269-273. In het stuk van 1347 komen tevens drie kinderen van hen voor, met name Diederik, Margriet en Elisebeth.

1347. Dingsdag na St Geertrud, Reinold Heer van Coeverden. *Matthaeus ad Anonymum* p. 87-89. Zie verder op 't jaar 1358.

1348. Frederik van der Eze, Amptman van Salland Twenthe en Diepenheim. De eerste van Rechteren uit het geslacht van Hekeren van der Eze; zie hier voren p. 241.

1358. Tot Ambtman van het Scoutambacht van Twenthe, voor den tijd van vier jaren, door Biss. Jan van Arkel op nieuw aangesteld Reijnold Here van Coeverden ende van Borclo. Orig. renvers. van St Sijmon en Juden van dit jaar in 't *Archief van Dev.* In de compositie van 1354 tusschen den Bisschop en Frederik van Hekeren knape, over de termijnen van inlossing der verpande ambten (Zie N° 1060 der geïnventariseerde stukken van dat Archief) heet hij ridder, en wordt tevens een ander Reijnold van Coeverden vermeld. Deze was pand-houder van Lage en heeft hem verscheiden jaren overleefd. Naar alle waarschijnlijkheid toch is de Scoute van Twenthe die Reijnoldus Baro de Coeverden, die, volgens het *Necrologium Lebuini* in *K. en W. Dev.* I. 362 op St Lucas dag of 18 Oct. 1370 overleden en voor St Christoffels altaar in de Grootte

Kerk te Deventer te ruste is gelegd, want Reinold, de pandhouder van Lage, heeft stellig tot in 1384 (Zie de *Rek. van Dev.* van Jacob van Apeldoren) en mogelijk tot in 1397 (vergelijk 't *Judiciaal van Frederik van Blankenheim* fol. 21 en 45) geleefd. — Reinold nu, de Ambtman van Twenthe, is dit welligt tot zijnen dood in 1370 gebleven; in 1365 althans was hij het nog, zie *Racer O. G.* III. p. 83 en 84. De naam zijner echtgenoot is mij niet in handen gevallen; evenmin schijnt het, dat hij kinderen gehad heeft, want zijn broeder Johan volgt hem in de heerlijkheid van Coeverden op; zie *Driessen Mon. Gron.* p. 221. Mogelijk was de „*Domina Agnesa de Covordia uxor domini Gelmari Spleijthof militis*” (overl. 1375); zie *Dumbar l. l.* p. 361 en 399, eene zuster van dezen Reinold.

1373. Joncker Ludolve van den Ahues Amptman in Twenthe; *Tweede Rek. van Deventer* van dat jaar. Hij had eene Johanna tot echtgenoot en bij haar drie dochters, Johanna, Grite en Neze, waarvan de eerste met Zweder Heer van Voerst en Keppel in 1393 huwde. *Niesert, Beiträge* p. 400-407.

A° 1380. In N° 398 der geïnventariseerde stukken van het *Deventer Archief*, Ghiselbert van Bronckhorst Here tot Borclo, Ambtman in Twenthe.

1389. Dond. na Lucie in de *Tw. Rek. van Deventer*, Dijric van Wissche Amptman in Twenthe. Hij wordt ook, nadat Herman van Weselsberg reeds in 1389 het ambt van Die-

penheim had opgezegd, in 1391 Ambtman van die Heerlijkheid; zie de *Rek. van Dev.* van dat jaar.

1392. Nadat in de *Tw. Rek.* dier Stad van 1392 de uitdrukking van eenen „nijen Amptman van Twenthe” is voorgekomen, treft men in die van 1393 bepaaldelijk als zoodanig aan Herman van Twiclo. In het *Liber Monasterii in Albergen fol. LXXVI* ad a. 1402 treedt hij op met Jutte zijn echte wijff, en met drie kinderen, Frederik, Herman en Winolt. De laatste wordt aldaar op de jaren 1413 en 1440, zie fol. vij en vij^{vo} genaamd „rector parochialis ecclesiae de Oetmersem.” Herman, de vader, was eigenaar van Twickel, maar had tevens een huis, spiker en hofstede naast het huis der vrouw van Coeverden binnen Oldenzaal.

1396. Arend van Guterswijk. *Mierlo*. Hij zegt er bij, dat van dezen de Graven van Bentheim afstammen, en dat Arend zelf in het klooster te Frenswegen, waar zijne grafstede nog (1679) te zien was, begraven lag. Arend nu, een zoon van Everwijn en Hadewig van Bentheim, is in 1403 gestorven, en was vader van Everwijn van Guterswijk, die in 1433 Drost van Twenthe werd, na in 1421 het Graafschap Benthem van den kinderloozen Berend te hebben geerfd. *Jung.* p. 316-320.

1397 17 Oct. Wordt Gijsbert Heer tot Bronckhorst en Borculo, zwager van Arent van Guterswijk, Amptman in Twenthe gemaakt, door Bisschop Frederik van Blankenheim; zulende genieten $\frac{2}{3}$ deelen van des Bisschops

domeinen en de wereldlijke breuken. *Mierlo* fol. 13vo. Gijsbert was, volgens *v. Spaen O. J. I.* 289 en 290, een zoon van Willem en van Cunegonde Gravin van Meurs, en heeft Hedwig, dochter van Otto Graaf van Teckelenburg, tot echtgenootte gehad.

1402. Weder Herman van Twiclo Amptman in Twenthe, *Rek. van Dev.* Ook in 't *Judic. van Fr. v. Blankenheim* op 't jaar 1407 en in de *Rek. van Dev.* van 1411. Leeft nog in 1416. *Racer O. G. VI.* 310-312.

1415. In de *Rek. van Dev.* wordt Heer Herman van Keppel onder de Rubriek *Ridinge* Ambtman van Zalland en onder die van *Allerhande zaken* Ambtman van Twenthe genaamd. Het laatste zal wel 't meest juiste zijn, zie *Racer O. G. VI.* 310-312. Ook heet hij *Drosatus Twinthiae* en miles op 17 Julij 1417 aan den voet eener acte betrekkelijk het Caterveer in het *Archief van Zwolle*.

1419. Op St Ceciliëndag Wolter van Coevorden Amptman van Twenthe, *Registr. offic. van Fr. v. Blankenheim.* fol. 221. Als zoodanig wordt hij weder ontwaard of afgezet door den Postulaat Rudolf van Diepholt op Zat. na Willebbrord 1424, zie deszelfs *Registr. Offic.* fol. 19, doch door Rudolfs tegenstander Zweder van Culenborg op nieuw daartoe benoemd op St Severijnsdag (23 Oct.) 1425, zie *Racer VI.* 322-326. Hij was een zoon van Reinold, den pandhouder van Lage, denkelijk uit deszelfs tweede huwelijk met eene uit het geslacht van Goor. Komt met zijne echtgenootte Fie voor

in het *Liber Monasterii in Albergen* fol. XCV op het jaar 1429, terwijl in het *Judiciaal* van 23 Oct. 1550 fol. cliv^o vijf zonen van hem worden genoemd, met name: Wolter, Dirck, Reijnolt, Aloff ende Johan. Sterft denkelijk kort na 1436.

1425. Johan van Beuerforde Ambtman namens den Postulaat, zie de *aunteek. op Winhoff* p. 374, 375. Een Johan van Beverfoerde komt met Fenne zijn echte wijff op 't jaar 1408 voor in het *Liber Monast. in Albergen* fol. xciiij^o; en bij *Racer O. G. V.* 320 treft men Johan en Henrik van Bervorde gebroeders aan. Een Arend van Bervorde, die in 1454 eene Geertruid tot echtgenoot had, spreekt twee jaren later van Fene van Beruorden wedue seligen Johan van Beruorden, mijns vader; zie dat *Liber* fol. 26 en 44; en is welligt zelf van 1462-1466 insgelijks Ambtman van Twenthe geweest; zie pag. 262 hier volgende. Bijaldien Johan zich niet tweemaal in den echt verbonden heeft, moeten er twee Bevervoorden met dien voornaam hebben bestaan; zie bij Roelof van Beverfoerde op 't jaar 1448.

1427. Symon van der Sculenchurch Amptman in Twenthe. *Eerste Rek. van Dev.* Zijne echtgenoot Theodora. *Rapport der Extraord. Gecomm. tot recherche der Domeinen en Geestelijke Goederen* van 18 Apr. 1659 fol. 122vo.

1431. Komt bij *Racer O. G.* III 18 als Drost in Twenthe voor Johan Brant van Aeldoren, en als Droste to Dijepenheim Johan van Beruorde.

1433. Woensdag na St Margriet Everwijn van Guterswijk Grave toe Benthem en heer toe Steenfoirden, *Racer O. G.* II 218-221. Zijne echtgenoot Mechtild, dochter van Ludolf Heer van Steinfurt, bragt hem laatstgemelde Heerlijkheid aan.

1434. Donderd. na heil. dertiend. Roelof Hondenberg, *Registr. offic. Rod. fol.* 60vo-61vo.

1437 28 Aug. Johan van Welvelde. *ibid.*

1448 Petri ad Cath. Roelof van Bervorde, twee jaren te voren reeds tot Kastelein te Lage en Rentm^r van Twenthe aangesteld, thans ook benoemd tot Kastelein ter Blankenburg en Ambtman van Twenthe, *Racer O. G.* VI. 333-335 en 337-340. Hij noemt in het *Liber Monasterii in Albergen fol.* 154-155vo. Johan van Bevervoorde en Griete van Langen als zijne ouders, Griete Morriaans en Jutte van Langen als zijne zusters, en Berend van Beverfoorde als zijnen broeder; doch sterft hoog bejaard omstreeks 1490 of 1491, zonder echte kinderen nagelaten te hebben. Zijn broeder Berend daarentegen, die op 20 Oct. 1457 door B. David beleend is met Wemsel, treedt in het *Liber Monasterii in Albergen fol.* 24 op 't jaar 1444 te voorschijn met eene Elisabeth als echte wijf, bij welke hij drie kinderen, Gheerd, Johan en Berend, had.

1457 28 Dec. Is Kastelein van Lage en Blanckenborch en Ambtman van Twenthe geworden Willem van Buckhorst, Raad en Huismaarschalk van B. David van Bourgondien, *officiat. Dav. fol.* 23vo-24vo. R. van Beverfoerde

echter is naar alle waarschijnlijkheid Rentmeester van Twenthe gebleven. Omtrent de naaste bloedverwanten van v. Buckhorst raadplegen men den *Almanak voor 1849* p. 207 noot 2.

1462 24 Aug. Als Kastelein ter Blankenborg en Ambtman van Twenthe wordt van Buckhorst denkelijk opgevolgd door Arend van Beverfoorde en deze weder op

1466 1 Oct. Door Goert van Reede, zie het *Registr. offic. van David van Bourgondien fol. 83-85*. Deze was zoon van eenen Henrik v. Reede en Johanna, zijne tweede vrouw. Eene zuster van Goert, mede Johanna geheten, is eerst gehuwd geweest aan Johan van Almelo en daarna aan Lubbert van Langen. Hij zelf heeft Jutte van den Rutenberg tot echtgenote en bij haar eenen zoon Adriaan gehad, die even als zijne voorouders Saasfeld bezat en veelal bekend is onder den titel van Maarschalk.

1484 1 Febr. Gerrit van Welevelt, *Eod. fol. 262-263vo*. Hij woonde in 1492 en 1493 op Weleveld, 't welk hij tevens als gevangenis gebruikte, *Rek. van hem op 't Provinc. Archief*. Het Ambt van Haexbergen en tot Blankenborch werd van dat van Twenthe in zijne commissie afgezonderd. Volgens den *Almanak voor 1849* p. 135 zouden een Johan v. W. en Cecilia van Rutenberg zijne ouders zijn geweest, en zou hij bij zijne echtgenote, Sophia Mulert, eenen zoon, Jan, hebben gehad, die zich met Willemina van Rutenberg, vrouw van den Grimberg, in den echt begaf, en bij

haar eene erfdochter naliet, welke de echtgenootte geworden is van Sweder Schele tot Weleveld.

1494 18 Jan. Johan van Twickel, die oude, tot Ambtman van Twenthe aangesteld. Heet twee dagen later „Droest slants van Twenthe" en doet den eed aan Jacob van Ittersum, Castelleijn tot Lage en Rentmeister slants van Twenthe, als tot het afnemen daarvan door den Bisschop gemagtigd, *Tw. Ged. van het officiat. fol. 32vo-35*. Mogelijk heeft hij eenen Jan van Twickel en Jacoba van Keppel tot ouders, en Pouwel, Catherine en Marie tot zusters gehad, zie het *Diversorum Rodolphi fol. 96* op 24 Apr. 1450, en het *Liber Monasterii in Alberghen fol. 29* en ^{vo}. Heeft tot echtgenootte gehad Adriana Frederiks dochter van Rutenberg, eene zuster der vrouw van Godard van Reede en van die van Henrik van Keppel. Laat minstens drie zonen en eene dochter na, Johan, die volgt, Adriaan, Frederik, en Margriet.

1500. Joan van Twickel Joanss., zie den ambtbrief bij *Winhoff* p. 517-525. Heeft Jutte Sticke tot echtgenootte gehad, bij welke hij drie kinderen heeft verworven, Johan, vóór hem overleden, Jutte, de echtgenootte van Unico Ripperda, en Agnes de vrouw van Goosen van Raesfelt.

1539. Goosen van Raesfelt bij transport van zijnen schoonvader Johan van Twickelo, zie 't *Register A. fol. 50-53 op 't Prov. Archief*. Hij behoorde tot den tak van Raesfelt tot Raesfelt.

1570. Goosen van Raesfelt Gosen's zone, *Mierlo* fol. 14. Lucretia, eene dochter van Jaspas van Twickelo en van Anna van Overhagen, was zijne echtgenoot.

1581-1597 en 1605-1610. Joan Mulert tot Voorst, Drost van 's konings zijde.

1584 6 Oct. Joan van Voorst ten Grimberge, in plaats van Gosen van Raesfelt ten Rutenberg, onlangs overleden. *Res. van R. en St.* Drost aan de Staatsche zijde.

1598. Ernst van Ittersum tot Nijenhuis. *Mierlo*. Zoon van Robert, eenen der gevangenen van Blijenbeek, en denkelyk van Johanna Mulert tot den Ord. Heeft eerst Geertruid Sloet, dochter van Johan en Everharda de Vos van Steenwijk, en daarna Anna Scheel, dochter van Christoffer en van Jutte Ripperda, zuster van Sweder Schele, en weduwe van Johan van Olthuis toe Welbergen, tot echtgenoot gehad. Zijne kinderen zijn denkelyk uit het eerste huwelyk.

1612. Unico Ripperda tot Boeculo en Hengelo. Resigneert in 1623. Hij is een zoon geweest van eenen der broeders van Eggerik, Herman geheeten, en van Margaretha van Heijden. Bij zijne echtgenoot Anna van Doetinchem werd hij vader van Willem, die een der plenipotentarissen op de Munstersche vredehandeling is geweest.

1623. Robert van Ittersum tot Nijenhuis. Sterft in 1636. *Mierlo*. Zoon van den straks gemelden Ernst en van Geertruid Sloet, heeft eerst Ida, dochter van Seiger van Rechte-

ren en van Margriet van Munster, en daarna Maria van Voerst, zuster van Hidde, den lateren Drost van Zalland, tot echtgenoot gehad.

1638. Johan van Raesfelt toe Twickeloe. Zoon van Johan en van Lucia van Heijden. Is met Agnes, eene der vier dochteren van Henrik van Munster Heer van Runen, in den echt vereenigd. Een hunner kinderen was Adolf Henrik, die weldra zal volgen.

1648. Johan Ripperda toe den Weldam. Obiit 30 Sept. 1653. *Mierlo*. Kleinzoon van eenen anderen broeder van Eggerik, met name Jan, en van Anna van Viermond, en zoon van Unico, eerst kanunnik, en later met Juffer Anna de Vos van Steenwijk gehuwd.

1654. Rutger van Haersolte, doch afstand gedaan. Is dezelfde, die sedert 1660 tot 1674 als Drost van Zalland voorkomt; en was, gelijk mede zijn opvolger in het Drostambt van Twenthe en tegenstander, een man van veel bedrijf.

1660. Adolph Henrick van Raesfeldt, in 1675 gecontinueerd en in 1682 overleden, zijnde echter inmiddels in 1674 door den Prins van Oranje tot Verwalter gesteld Unico Ripperda tot den Weldam. Hij was de oudste zoon van den straks gemelden Johan van Raesfelt en van Agnes van Munster, en liet bij zijne weduwe, Amadea van Flodorff, eene éénige dochter, Adriana Sophia, na, door wier huwelijk met Jacob, Heer van Wassenaar Obdam, het huis Twickel in dat geslacht is gekomen.

1682. Henrik Bentinck tot Diepenheim, zoon van Berend, den proost van Deventer, en van Anna van Bloemendal, volle neef van Henrik Bentinck tot Werkeren, den Drost van Zalland, en echtgenoot van Ida Magdalena van Ittersum. Hij sterft op 9 Febr. 1691.

1691 20 Maart. Robert van Ittersum tot Nijenhuis. Wordt in 1692 Drost van Zalland. Zie onder die rubriek. Sterft kinderloos. Door zijne echtgenote Eleonora Sophia Bentinck is denkelijk het Nijenhuis vererfd op haren Neef Charles Bentinck, die hierna van 1748-1754 volgt.

1692. Unico Ripperda tot Weldam bij acte van Z. M. van 23 Oct. 1692. Sterft op 22 Apr. 1709. Heeft bij zijne echtgenote Margaretha Elisabeth Ripperda van Wijtwerd geene kinderen nagelaten. Zie den *Almanak* van 1849 p. 135.

1710 14 Maart. Borchard Amelis van Coeverden tot Stuvelaar door Ridderschap en Steden. Sterft zonder wettige nakomelingen op 24 Oct. daaraanvolgende; was een zoon van Jacob van Coeverden tot Stuvelaar en Nicolina Ripperda.

1712 17 Maart. Wilhelm Bentinck tot Diepenheim bij Resol. van R. en St. Hij heeft bij zijne echtgenote Anna Agnes Bentinck eenen zoon gehad, Berend Hendrik tot Schoonheeten en Diepenheim, die de vader is geweest van Derk Bentinck tot Diepenheim, den laatsten Drost van Zalland. Willem sterft op ~~17 Maart 1741.~~ 4 Juni 1747

1748 27 Junij. Charles Bentinck tot Nijenhuis, bij acte van Z. H. Legt den eed af aan Gedep. op 26 Julij daaraanvolgende. Resigneert in 1754. Is een der jongere kinderen van den Graaf van Portland geweest.

1754. 13 Junij. Frederik Jan Sigismund van Heiden tot Oetmerssum, bij Acte van H. K. H.; praesteert den eed aan Gedep. op 24 Junij daaraanvolgende.

1769 31 Maart. Sigismund Vincent Gustaaf Lodewijk Graaf van Heijden Hompesch tot Ootmarsum Junior, na resignatie van voormelden zijnen vader, bij acte van Z. H. Praesteert den eed aan Gedep. op 3 April. Heeft denkelijk tot echtgenoot gehad eene Freule van Ried-ezel uit het Brunswijksche.

1786. Van Heiden tot Ootmarsum, wegens het overlijden van Arend Sloet tot Tweenijhuizen, door Z. H. tot Drost van Zalland zijnde aangesteld, wordt als Drost van Twenthe door dien van Vollenhove, Derk Bentinck tot Diepenheim, opgevolgd. De acte van Z. H., waarbij laatstgemelde tot Drost van Twenthe is gepromoveerd, is van 1 Junij, en hij legt den 13 daaraanvolgende den eed in handen van Gedep. af.

1790. Bentinck aan den overledenen van Heijden als Drost van Zalland opgevolgd zijnde, is bij acte van Z. H. van 4 Oct. 1790 tot Drost van Twenthe benoemd, Arend van Raesfelt tot Elsen, door wien op 19 daaraanvolgende de eed in handen van Gedep. is afgelegd, en deze post bekleed is tot de

omwenteling van 5 Febr. 1795. Volgens de huwelijksvoorwaarden van hem met Joachmine Willemine Jeannette Jacoba van Haersolte, gedateerd IJrst -12 Julij 1753, en nog in originali onder den Heer van Everdingen te Zwolle berustende, was hij een zoon van E. E. A. van Raesfelt, Colonel Commandant van een Regiment Infanterie, en Commandeur van Philippine, en van J. A. A. van Uterwijck, Heer en Vrouw van Heemse, Alerdinck en den Doorn. En als zijne schoonouders worden in 't zelfde stuk vermeld, wijlen Derk van Haersolte, Brigadier en Colonel van een Regiment Infanterie, Commandeur van Steenberg, en Joachmina Elisabeth Baronesse van Rechteren tot Rechteren, Heer en Vrouw van IJrst. Hij is te voren (1754-1786) Drost van Haaxbergen en Diepenheim, en daarna (1786-1790) van 't kwartier Vollenhove geweest.

DROSTEN VAN VOLLENHOVE,

EERTIJD8

Schulten van Vollenhove genoemd.

MET ENKELE AANTEEKENINGEN TEN AANZIEN DER
ECHTGENOOTEN EN NAASTE FAMILIEBETREK-
KINGEN VAN EENIGEN DERZELVER.

1213. **T**hicart Sculte tot Vullenhoe. *Racer*
O. G. II. 190.

1270. Peregrinus miles de Putten castella-
nus in Vollenho, in het *Registr. honor Cap.*
St. Clementis in Steenwick fol. 34.

1312. Wolter Snelle, anderen stellen Stel-
link. *Mierlo.*

1326. „ Dominus Johannes Radinc, miles,
Scultetus et collector reddituum in Vollenho,
in *den papieren foliant met Schepens-acten*
van de 14de Eeuw te Kampen. Mogelijk is
Johannes dictus Redinc de Erde, famulus,
die in twee acten van 1334 fol. clx van het
Liber Monasterii in Albergen, met Jutte zijne
moeder, Berte zijne echtgenoot, Hendrik en
Frederik zijne broeders, en Agnes zijne zuster
voorkomt, een zoon van hem geweest.

1348. Gerd Trand, sculte to Vullenho. *Archief van Zutphen.*

1358. *Tw. Rek. van Dev.* „Vollenhoe ad Jacobum de A. Scultetum. *ibidem.*”

1363. Henrik de Sure, Schulte in der tijd te Vollenhove. *Mierlo.* Zie ook *Racer O. G.* III. 110 op 't jaar 1365.

1371. Jacob van der A. Scoute to Vollenho, in eenen overdrachts-brief van Herman van Cuenre en Mechtelt van der Eze, des voersz. Hermans echte wijff, *Registr. Steenwicense fol. 99.*

1376. Volgens n° 436 der geregistreerde stukken van het *Deventer Archief* heeft Jacob van der Aa, tot Kastelein en Schout van Vollenhove door Arend van Hoorn aangesteld, in 1376 aan Deventer eenen eed gedaan, omtrent het niet overgeven van het huis Vollenhove, ten zij etc.

1382. Komt fol. 50 van het *Judiciaal van Flor. v. Wevelinkhoven* een Hake als Sculte van Vollenhoe voor. Hij heet Egbert Haec van den Rutenberghe bij *Magnin, Drenthsche Kloosters.* *Tw. Ed. p. 208.*

1389. „Ik Henric de Suere in der tijd Sculte tot Vollenhoe.” *Registr. Steenw. fol 99vo.*

1391. Onder n° 437 der geïnventariseerde stukken van het *Deventer Archief* wordt een dito eed van Hendrik de Sure aan de 3 steden, als van Jacob van der A. in 1376 aan aan Deventer, vermeld.

1397. Volgens n° 438 heeft Egbert Hake van den Rutenberg dit jaar denzelfden eed gedaan als H. de Sure in 1391.

1402. Geert Borre, Schulte en rentm^r van Vollenho *M.* Hille, Johans Catreep dochter, komt als zijne echtgenoot op 't jaar 1406 voor in den *Ligger van Zwarte-waters-Klooster* fol. 38.

1413. Pelgrim van den Ruijtenborch Drost en rentmeester. *M.*

1425. Herman van de Cuinre, en hebbende zijn revers, aan de drie steden gegeven, mede bezegeld Frederik van Hekeren van Rechteren, Geert van Bukhorst, Hugo Geijen, en Roelof van Sonnenberg. *M.* Hij was een kleinzoon van Herman van Cuenre en Mechteld van der Eze, hier voren op 't jaar 1371 onder 't artikel over Jacob van der A. vermeld. Die Mechteld komt wijders als Boldewijn's dochter van der Eze, bij *Magnn Drenthsche Best.* II. p. 155, voor, en behoorde tot een Vollenhoofsch geslacht, dat naauwkeurig van de Hekeren's van der Eze onderscheiden moet worden. Voorts wordt in het *Liber Monasterii in Albergen* fol cxlv^o en cxlvi op 't jaar 1371 nog een Alijd van Cuenre als zuster van Herman, den grootvader, genoemd, doch heeft het mij niet mogen gelukken, de echtgenoot van Herman, den vader van onzen Ambtman van Vollenhove en laatsten Heer van Cuinre, uit te vinden. Dit alleen is mij uit het *Judiciaal van Florens van Wevelichhoven* op 't jaar 1393 gebleken, dat hij eene zuster, Lutgard, heeft gehad, die echtgenoot geweest is van Heer Henrik van Vianen, terwijl uit dat van *Fred. van Blankenheim* op

3 Julij 1396 opgemaakt kan worden, dat toen, behalven Herman en Henrik, ook nog een zoon, Johan geheeten, leefde. Herman nu, dien het hier geldt, heeft, volgens eene originele acte van 1415, berustende onder den Raadsheer Heerkens, de heerlijkheid Eze op zijnen jongeren broeder Henrik, onder de verplichting overgedragen, van ze van hem te leen te houden. Herman sterft vóór 1447, zie het *Divers. Rod. Secund.* fol. 79vo, en in het *Leen-Register van Bisschop David* van 20 Oct. 1456 heet zijne weduwe Oede van Wilp. Hunne dochter Aleijt van Cuenre is echtgenoot geworden van Evert Freijse van Stoelwijk. Zie 't zelve *Leen-Register* op 29 Mei 1459.

1442. Wolter Morrien. *M.*

1443. Sub n° 440 van 't *Deventer Archief*. Gerrit van Isselmuden. Hij doet in 't *Leen-Register van Biss. David* fol. VIII^{vo} te Vollenhove op 22 Oct. 1456, namens zijne echtgenoot Maria, Hermans dochter van Haerste, wegens het erve en goed te Schelle en eenige andere, van haren vader herkomstige, leenen, hulde. Op 23 Dec. 1471 wordt wegens het overlijden zijner moeder Marie hiermede beleend, hun zoon Herman van Isselmuden.

1468. Evert Kruijse *M.*

1476. Roelof van Isselmuden *M.*

1483. Roelof van Bevervoorde *M.* Is denkelijk dezelve als de Ambtman van Twenthe in 1448.

1486. Herman Kruijse *M.*

1502. Jurrien Schenck, Vrijheer van Tautenborch, successeur van Hermen Kruijse, eerste van den naam Drost van Vollenhove. Den 17 November heeft deze Jurrien Schenck, in presentie van Gerrit Mulert, rentm^r van Salland, Bartholt van der Eese, Henrik en Hermen Hagen, volgens der drie steeden haare privilegien, de stad van Zwol eed gedaan als Drost van Vollenhove, het slot te zullen bewaren volgens de brieven, daarvan zijnde. *M.* Hij heeft eerst Anna de Vos van Steenwijk, vrouwe van Batinge, dochter van Coenraad en van eene Mulert, daarna Johanna, dochter van Jan van Egmond en Maria Magdalena van Werdenberg, tot echtgenoten gehad, uit beide welke huwelijken kinderen zijn gesproten. Hij is als eerste Stadhouder van Overijssel in den aanvang van 1540 op het huis Toutenburg overleden.

1521. Herman van Isselmuden Drost geworden, maar is van de Gelderschen en van die van Genemuiden dood geslagen op den Oort tegen over Genemuiden. *M.*

1527. Borchard van Westerhold, Drost en Kastelein geworden na doode van Hermen van Isselmuden. *M.* Ten tijde van hem (21 Jan. 1535) is het Kastelein- en Rentmeesterschap van Cuinre, 't welk zedert 1407 door afzonderlijke ambtenaren was bediend, met het Drost- en Rentambt van Vollenhove vereenigd. Zie *t Register A.* fol. 22—24. Wegens overlijden is hij vervangen door zijnen zoon, die volgt.

1541. Herman van Westerholt, afgezet door de Gouvernante, de Koninginne Maria, om eenen Mennoniet in 1551, en doen Jan Sloot Drost geworden. *M.* De commissie van laatst gemelden ook in *Register A.* fol. 153. Het rentmeesterschap destijds van het kasteleinschap en drostambt gescheiden. Van Westerholt heeft mogelijk eene Agnes van Raesfelt tot echtgenootte gehad. Zie 't *Leen-Register van Overijssel* op 9 Oct. 1566.

1551. Johan Sloet d'olde, Drost van Vollenhove en Kastelein der Heerlijkheid Cuijnre. *M.* Hij is denkelijk een zoon geweest van Johan en van Mechteld van Apeldoorn. Heeft Everhardina de Vos van Steenwijk, dochter van Coert en van Joanna van Isselmuden, tot echtgenootte gehad, en bij haar eenen zoon verworven, die volgt, en eene dochter, Geertruit geheeten, de eerste echtgenootte van Ernst van Ittersum tot Nijenhuis, Drost van Twenthe.

1597. Joan Sloet de jonge. *M.* Deze heeft in 1586 zich in den echt begeven met Florentina van Buckhorst, dochter van Willem en Mechtelt Oem van Wijngaarden, en bij haar eene dochter, Mechtelt geheeten, nagelaten, die Borchard van Oer tot man heeft gehad.

1611 25 Maj. Johan van Echten, Drost. *M.* Is mogelijk een zoon geweest van Johan en Evertje van Brienem.

1619. Joan van Raesfelt tot Twickelo, Drost van Vollenho en Casteleijn der heerlijkht Cuijnre. Zie aangaande hem onder de Drossten van Twenthe.

1638 23 Maart. Wolf Bentinck obiit in November 1638. *M.* Zoon van Hendrik en van Elsabe van Ittersum. Zie de Drost van Zalland in voce Henrik Bentinck tot Werkeren.

1639 19 Maart. Hidde van Voerst tot Hagenvoorde. In 1644 Drost van Salland geworden. *M.* Zie verder onder de Drost van Zalland.

1644. Johan van Isselmuden tot de Rollecate, zoon van Alpher en denkelijk van Judith Sloet, heeft Agnes van Essen en mogelijk Helena Aleijt van Broeckhuizen tot den Doorn tot echtgenooten gehad. Sterft in 1671.

1672 in Majj. Lambert Bernhart van Oer, Heer van Salk. *M.* Zoon van den straks gemelden Borchard en van Mechtelt Sloet, kinderloos in Junij 1672 overleden.

1674. Vermits de verandering der Regering heeft den Heer Prince van Oranje gestelt, tot Verwalter Johan Sloet tot Twee Nieuwenhuisen. *M.* Deze is denkelijk een zoon van Arend en kleinzoon van Joan Sloet tot Tweenijenhuisen, die achtereenvolgende van 1609-1645 het Rentamt van St Jans Camp hebben bediend, geweest. Hij heeft Anna Catharina van Haersolte tot echtgenoot ge had en bij haar eenen zoon, Arend geheeten, die in 1684 (zie de volgende bladz) van Tweenijenhuisen verschreven is.

1675. Henrik Bentinck tot Diepenheim, majoor en ritm^r. In 1682 Drost van Twenthe geworden. Zie verder onder de Rubriek Drost van Twenthe.

1682. Unico Ripperda tot Weldam en Oli-

dam, in 1692 Drost van Twenthe geworden. Zie als voren.

1692 23 Oct. Antonij van Haersolte tot Elsen, obiit 30 Junij 1701. *M.* Dezelfde als die in 1674 tot Verwalter Drost van Zalland is aangesteld.

1701 16 Aug. Adolph Henrik van Rechteren, Heer van Almelo, Drost van Salland geworden den 17 Maart 1705. Zie verder onder de Drosten van Zalland.

1706 23 Maart. Borchard Joost van Wevelde, Heer van Zalk, obiit 1710. *M.* Hij was een zoon van Johan van Welvelde, en van Agnes Florentina van Oer, de zuster van den straks gemelden Lambert Bernhard van Oer, en heeft bij zijne echtgenoot, Anna van Keppel tot Molencate, eenen zoon gehad, Johan geheeten, die in 1718 zonder echte nakomelingen overleden is.

1712 17 Maart. Arent Herman Sloot tot Twee Nieuwenhuizen, obiit 3 Maart 1728. Nadat Arent Sloet, de zoon van den straks gemelden Joan, op 3 April 1684 was verschreven van Tweenijhuizen, is deze Arent Herman op 4 Maart 1685 geadmitteerd van Hagensdorp, en in plaats daarvan op 1 April 1707 van Tweenijhuizen.

1729 18 Maart. Willem van Haarsolte tot Elsen, zoon van den straks gemelden Antoni en van Johanna van Haersolte, heeft Elisabeth Borre van Amerongen, vrouw van Berkenstein tot echtgenoot gehad, maar is kinderloos op 7 Sept. 1730 overleden.

1731 21 Maart. Wolter Johan van Haersolte tot Oldenhoff tot Drost van Salland den 13 Maart 1732 aangesteld. Zie verder onder de Drosten van Zalland.

1733 26 Maart. Henrik van Isselmuden tot Zwollingerkamp. Kleinzoon van den straks gemelden Joan, en zoon van Henrik en van Theodora Judith Margaretha van Essen. Heeft denkelijk mede eene Judith Margriet van Essen tot echtgenoot gehad, en is op 27 Mei 1751 overleden.

1751. 24 Junij. Jan Arend Godert de Vos van Steenwijk tot Nijerwal. Is een zoon geweest van Jan Arend en van Susanna Eleonora van Tuijl van Serooskerken, en heeft bij zijne echtgenoot, Geertruid Agnes van Isselmuden tot de Rollocate, onder meer andere kinderen, ook eene dochter, Susanna Eleonora, nagelaten, die de echtgenoot geworden is van Coenraad Willem van Dedem tot den Berg, den laatsten Drost van Vollenhove, ten tijde der Souvereiniteit van de Staten dezer Provincie.

1779. 21 Junij. Derk Bentinck tot Diepenheim. Zie onder Twenthe en Zalland.

1786. Arend van Raesfelt tot Elsen senior, bij acte van Z. H. van 1 Junij; heeft den eed in handen van Ged. afgelegd op 13 Junij. Zie verder onder de Drosten van Twenthe.

1790. Coenraad Willem van Dedem op 4 Oct. Doet den eed op 23 Oct. Is een zoon geweest van Gijsbert Willem van Dedem tot den Berg en Theodora Judith Margareta van Isselmuden tot de Rollocate. Heeft bij zijne

echtgenoot, Susanna Eleonora de Vos van Steenwijk, onder meer andere kinderen, ook eenen zoon, Willem Jan Baron van Dedem tot de Rollecate, nagelaten, die de Dedemsvaart tot stand heeft gebragt. Coenraad Willem is Drost gebleven tot de omwenteling van 1795.

Eindelijk een woord over de bronnen van dezen arbeid. Aan den klerk ter Provinciale Griffie A. van Mierlo, komt de eer toe, van het *Boek van Ambten en Commissiën*, op het Provinciaal Archief te hebben aangelegd, en dit is tot 1795 door zijne opvolgers bijgehouden. Dat boek nu wordt met de eenvoudige aanhaling van den naam van *v. Mierlo* bedoeld, en zonder de voorlichting van hem en de latere klerken ter Griffie, zou men jaren werk gehad hebben met het bijeenzamelen van dusdanige lijst. Daar er echter, vooral wat de oudere tijden betreft, veel aan de volledigheid van Mierlo's opgaven ontbrak, is dit van tijd tot tijd op eene copie van een gedeelte van zijn werk door den ondergeteekenden aangevuld, en de volledigheid wat meerder genaderd. De familie-betrekkingen zijn er eerst onder het overschrijven van de lijsten bijgevoegd, omdat, hoeveel daaraan ook haperde, er toch ook te veel onder voorkwam, dat wel aan zeer weinigen bekend zal zijn.

J. VAN DOORNINCK.

DEVENTER KOEK.

Men hoort dikwijls vragen, hoe oud dat bakken van die ook thans nog zoo bekende en beroemde Deventer koek toch wel is, zonder dat er een bepaald antwoord wordt verkregen. Trouwens dit kan ook niet wel anders. Het zal daarmede gelegen zijn als met elken anderen tak van nijverheid, die in 't kleine begint en zich langzaam vestigt. Wanneer zij dan later vermaardheid heeft gekregen, zoekt men te vergeefs naar den oorsprong, die zich in een nietig begin verliest.

Zoo ook de Deventer koek. Onlangs daarover eene aantekening in zeker boek in het Deventer Archief (1) vindende, docht het mij goed, deze eens mede te deelen en er bij te voegen, wat meer aangaande het onderwerp bekend was.

De aantekening is van den secretaris *Nicolaas Verheyden*, die ze in het midden der 16^e eeuw (1534) ter neder schreef, en met zijne naamteekening bekrachtigde. Reeds toen was de zaak niet nieuw meer. „ Het is te

---

(1) *Reg. Secr. kamer.* n° 1116.

„weten (zegt hij) dat het ambacht van koi-
 „cken tbacken een olt ambacht is, bynnen
 „der Stad Deventer gewest baven hundert
 „en xvii jaren.” In een oud (thans niet meer
 aanwezig) boek namelijk, waar buiten op ge-
 schreven stond: *liber copiarum privilegiorum*
 stond eene ordonnantie over het koekbakken
 van het jaar 1417 (1), zoodat deze tak van
 nijverheid destijds reeds van genoegzaam be-
 lang moet geweest zijn, om er van wege
 de Regering bepalingen over te maken. De
 eigenlijke oorsprong verliest zich dus geheel
 in de oudheid. Er waren toen reeds ge-
 zwooren zeemers en mengers, en ook de bakkers
 moesten zweren, zekere bepalingen te zullen
 nakomen. De geheele zaak stond daardoor
 onder het toezigt der Regering. Wij laten
 hier den hoofdinhoud der ordonnantie, zoo als
 die ons door den secretaris bewaard is, en
 die voornamelijk bestond uit de eeden der
 genoemde personen met eenige bij gevoegde
 voorschriften woordelijk volgen.

„ Die eedt van den zeemers.

dat ghy noch nyemant van uwer wegen
 anders mittet zeemen omgaen sullen dan op-
 recht, te weten dat gy gheen water dair to
 gebruycken en sullen.

den eedt van den mengers.

dat gy sult doen tot eenen vate seemes

---

(1) *REVIUS Dav. ill. p. 95*, spreekt er van, zonder den inhoud op te geven.

vier pondt pepers ende drie quairte waters ende anders dairynne oprecht handelen.

die eedt van den koeckenbeckers.

dat die lange smalen koecken sullen wegen drie pondt aan deech, ende nyet myn, ende gaer, toe meesten negen loet myn dan drie pondt. Ende die korte smaelen koecken twee pondt, ende gaer, toe meesten sess loet myn, dairna van anderen stucken, dat ghene smaele koicken en synnen, elleck stuck te wegen op syn behoir. Ende nyemant sall enich voenstich (1) stickich schiprogge die van beneden opkoempt tot koicken backen by die pene van xxv olde schilden.

Item en sal nyemant ut onser stadt vaeren, koicken op anderen steden tbacken, noch buten backen laten by een peene van xxv olde schilden ende op ter scepen voirder beraet.

Item desse koicken sal men teykenen mit onser stadt Aerne (aquila) ende ellick koickenbecker sall syn teyken dair by setten, dair ellick syn broet by kennen mach.

Voirt en sall nyemant by hem selven mengen, anders dan den ghenen die van der stadt dair to gesat is ende gezworen hefft, by der penen vurs.

Ende dat deech nyet te veranderen noch tlaeten veranderen anders dan die gezworeen mengers dat gemenget hebben.

---

(1) Hetzelfde wat wij thans nog *vuns of muf* noemen, bij *KILIAN vuntigh, vuntsigh, mucidus*.

Item nyemant sall zeemen syn hoenich anders dan durch die gesworen semers.

Item nyemant sall oick koicken backen anders dan samptlicken aver eenen budell by den werdeiens ende older luyden besien.

Item en sullen geen seem tot oeren koicken gebruycken ten sy besien, by den gezworen zemers ende enigen van den older luyden gekandt voir guet.

Ende off hier gebrecke yn viele dat sall staen ter schepen klaringhe. Ende desse ordinantie sall staen ter scepen weder segginge."

Hieruit blijkt, hoe veel zorg er voor deze aangelegenheid werd gedragen, en men mag er dus eenigermate de belangrijkheid uit afleiden. Ook ziet men dat er reeds waradyns en olderluden waren, met het toezigt belast. Dit namelijk geschiedde van wege het gilde, dat hetzelfde was met dat der broodbakkers, en dus in dien tijd al moet bestaan hebben. *Dumbar* (1) deelt den gildebrief mede, zoo als die in 't jaar 1497 door den Magistraat is bevestigd, doch waarin weinig bijzondere bepalingen, de koekebakkers aangaande, voor komen. Deze zorg en dit toezigt is eeuwen lang, en tot in de laatste tijden blijven bestaan; eerst sedert zeer korten tijd zijn er geene gezworen zeemers en mengers meer, en heeft het eedzweren der koekebakkers ook opgehouden. De geest des tijds schijnt dat niet meer mede te brengen, en de industrie is

---

(1) *Kerkelijk en Wereldlijk Deventer. I. bl. 44.*

thans aan haar zelve en aan de concurrentie over gelaten.

Het is genoeg bekend en ook uit het gezegde laat het zich afleiden, dat de Deventer koek groote vermaardheid had. Geen wonder dus, dat men ook elders poogde die zoo te maken. In Zwolle is dit reeds in de 15^e eeuw begonnen. In 't jaar 1468 althans vaardigde de Regering dier Stad eene ordonnantie uit, die genoegzaam dezelfde bepalingen inhield, als die in Deventer bestond. Ze is in het Stadsboek (1) (*nye averdrachten*) nog aanwezig, en wij willen ze hier mede deelen.

„ **Ordinantie van den koecken.**

Item anno lxxvij (1468) des wondesdaeges nae Reminiscere hebben Sehepen en Raedt een ordinantie gemaectet koecken te backen in manieren hyr na bes.

In den yrsten een yghelick die koecken backen wil sal syn selues name en marck op dat een ende van den koecken en op dat ander ende van den koecken der stadt wapen van Swolle setten.

Item toe elcker tonne honinges sal men doen drie quaerte waters en nyet meer daer men dat vat mede spuelet ende toe elcker tonne honinges sal men doen vier pont pepers en nyet myn.

Item elcke koecke sal wegen ten minsten twee an deege.

---

(1) Zie boven bladz. 75.

Hyer sullen toe weesen twee geswoeren mengers en die sullen hebben van elcker tonnen toe menghen twee cromst. en dat sal betaelen die backer die dat mengen laet en die sullen sweeren dat omme lieff noch omme leet toe laeten.

Item alle koeckenbackers sullen alle jaers eens tén hilligen sweren dat sy dat deech en koecken anders nyet menghen noch backen sullen dan die gheswoerene menghers dat ghemenghet en ghesat hebben en den koecken oere rechte gewichte tgheuen.

Item wie anders in desen voers. punten dede dan voers. staet, die hadde ghebroecken toe elcker tyt xx Rynsgulden en nochtans sal hy beteringhe doen tot des Rades seggen."

Hetzelfde geschiedde te Utrecht en te Amsterdam, in welke laatste stad men daaromtrent in 1503 bepalingen maakte. De toen uitgevaardigde ordonnantie namelijk hield in, „ dat „ niemand eenige koeken zou mogen bakken „ na die forme van Deventer, ten zij dat ze „ wogen zeven vierendeel pond troijsch gewigt." De omstandigheid nu dat de Deventer koeken ligter waren dan de Amsterdamsche (1), gaf aanleiding dat de Regering aldaar den 18 Augustus 1543 de Deventer koeken, die dat gewigt niet hadden, deed verbieden.

---

(1) De ordonnantie van Deventer van 1417 bedoelt Deventers gewigt, die van Amsterdam troijsch gewigt. Daarin zal wel de strijdigheid oplossing vinden, die men hier meent op te merken.

„ Also myn heren (zoo luidt het stuk) verstaen datter faulte geboert yn die Utrechtsche Deventer ende andere lange koicken die nyet en hebben hoere behoirlicke gewicht van een pondt ende drie vierendeell, dair duer die gueden luyden die kopende bedrogen werden, willende myn heren dairynne versien, Gebieden en beuelen, dat nyemant voirtaen enige Utrechtsche deventer off andere lange koicken hier ter stede ter marckt brengen offte verkoepen sullen, dan hebbende die gewichte vurs. op die verburte van die selve koicken, die te licht bevonden sullen werden ende voirtz op arbitraell correctie.”

Hieruit ontstond weldra moeilijkheid. Zeker Deventer burger, *Albert Kremer* genoemd, omtrent paschen van het volgend jaar 1544 met eene partij koek naar Amsterdam gereisd, om ze daar te verkoopen, werd door de *broetwegers* achterhaald en zijne koeken door het gerecht verbeurd verklaard. Hij deed zijn beklag bij de Regering van Deventer, en men zond den Schepen *Mr Otto Basterts* en den Secretaris *Nicolaas Verheyden* naar Amsterdam, om die bezwaren uit den weg te ruimen.

De bezending had eenen goeden uitslag. Er werd ten slotte bedongen, dat de Deventer koeken, zoo als ze waren, voortaan binnen Amsterdam ongehinderd zouden mogen worden verkocht. Niet zonder belang voor het onderwerp is hetgeen daarbij over en weder werd aangevoerd, en wij laten dit daarom volgen met de eigene taal van onzen

secretaris, die duidelyk genoeg is, om gemakkelijk te worden verstaan.

„Komende mit malckanderen inder communicatie heben die van Amstelredam allegirt dat sy hadden privilegien van oeren heren als grave van Hollandt dat sy bynnen oirer stadt muchten edicten, insettinge ende mandamenten maicken als tot guede policie ende welfairt van oirer stadt dyenen muchten.

Ende beantwoordt dat sulx wel muchte wair syn, dan behoirden nyet te statuyren in preiudicium tertii ende weer wair dat die stad deventer baven hondert jairen were gewest in gebruyck van den ambacht koicken tbacken, en die van Amstelredam luydt oirs selves boick als vurs. omtrent xl jaren. Wolden dan die van Amstelredam van Utrecht en anderen oick koicken backen op die forma van deventer die voir hondert jaeren in gebruyck gewest is, behoirden die van Amstelredam en van Utrecht (die onlanx dat ambacht angenomen) zich voel meer te regulieren, na die ordinantie van deventer die die olste is, dan die van deventer zich solden reguliren na die ordinantie nu nyes bynnen amstelredam gemaickt.

Mede allegirt dat men bynnen Amstelredam so guede koicken nyet konde backen als bynnen deventer, oirsaecke want die substantiaell materie dair men die koicken aff backet, als meel ende water, so guet bynnen amstelredam nyet en synnen als bynnen deventer, to deventer is zuete water, tot amstelredam is brack oick onreyn water, tot amstelredam

is stickige schiprogge dair men to deventer na der vurs. ordinantie ghene koicken van mach backen by pene als vurs.; mede gesacht dat die kuekenbeckers bynnen deventer oir eigen hoenich selvest nyet mogen zeemen, dan doen zeemen durch den gezworen zemers, ende wanneer nu die koickenbecker syn guet meel, syn guet water en syn guet zeem hefft en mach hy syn eigen guet selvest nyet mengen dan doen mengen durch den gezworen mengers dwelck also noch tutrecht noch tamstelredam noch nergens so oirdentlicken nyet wurde gehalten als bynnen deventer.

Ende also om reden vurs. die koicken van deventer inder materie ende substantie beter synnen dan anderen, weer versienlicken om dat een tegens dat ander te compensiren, dat die van Utrecht en van amstelredam oire koicken so voell te zwarer maicken, *ut gravius pondus interne bonitati correspondeat.*

Ende accordirt op dit maell (daer zich die van amstelredam nyet erfflicken heben willen ingeven) dat die deventer koicken blyven by oir olde gewicht als baven gescreven hefft, en bynnen amstelredam mogen verkofft ende verhandtirt werden, dan die van amstelredam wolden oire ondersaten advertieren dat die deventer koicken myn woigen dan die Utrechtsche en amsterdamsche koicken.

Ende synnen terseluer tyt twe ronde stucken loetz van den gezworen ycker der stad amstelredam gegaten, beide even zwair, wegende ellick stuck twee pondt myn ses loet deventers

gewichte, beyde desse twee stucken loetz geteykent mit dat wapen der stadt amstelredam ende myt des yckers marck dairby geslagen, die yckers wesende gezworen der stadt amstelredam waren genoempt Johan Cornelissen die soen van Cornelis, Antzelter kettelers beyde gezworen yckers.

Ende beiden steden deventer ende amstelredam hebben ellick een loet dat eene tegens dat ander woel gewegen ende justificiert, ontfangen en is tdeventer in die zegelspynde (1) gelacht."

De bestaande ordonnantie op het koekenbakken is later bij resolutie van Sch. en Raad van 18 Maart 1557 eenigzins gewijzigd (2). Zoo werd in den eed der koekbakkers opgenomen

„ dat ghy genen Bersiliers peper (3) dan „ gueden gegarbelirden (4) peper denn men- „ ger leveren offte in ennigen koicken ge- „ bruicken sullen."

Er schijnt toen ook nog een vierde persoon bijgekomen te zijn, waarvan ik vroeger geene melding heb gevonden, namelijk een *warmer*. Voor hem gold het volgende voorschrift:

„ Item die warmer sall dat honnich warmen

(1) Kast daar de belangrijkste stukken, die meestal van zegels voorzien waren, in geborgen werden.

(2) *Reg. Secreetk.* N° 546.

(3) Brasiliaansche peper.

(4) *Gaerbel*. abortus aromatum sive seminum, dus slecht of loos zaad. *Gaerbeleuren*, seligere seu secernere aromata eaque cribare et purgare, dus ziften, van kwaad zaad en ongemak te zuiveren. *KIL. in v.*

„ und dair niet anders tho doin dan dat Godt
 „ den byckens hefft doen samelen und laten
 „ wassen.

„ Vorder sal die warmer die tonnen als dat
 „ hoenich dair uth und ledich syn nemmen
 „ eynen uthghedruckeden haerdoick, und die
 „ tonnen dair also schone medde uth wis-
 „ schen, als hie ummer mach, dair tho ge-
 „ bruickende eijn mengelen waters, und dat
 „ gedain synde, sall hie dieselven tonnen alle
 „ mit warm water wasschen und rein maicken.”

„ Und datselve water (zoo vervolgt de or-
 „ donnantie) sall die becker by einsamelen
 „ und dair die meede aff brouwen und dit
 „ vurs aldus tholden by verboertte des gildes
 „ und vorder van Schepen und Raidt dairomme
 „ gestraiffit tho worden also meynedigers.”

Den zeemer werd opgedragen den honig
 alzo te zeemen, als de warmer ze gewarmd
 had, en daaraan niet te veranderen.

Eindelijk volgen nog eenige bepalingen, die
 ik liefst met de eigen woorden van het stuk
 vermeld.

„ Die menger sall nemmen eyn hamborger-
 „ tonne, und sall dair medde wroegen (1)
 „ die mengeboene (2) in elckes backers huiss.”

„ Und als die mengeboene also gewroezet
 „ is, soe sall die becker den menger tot elcke

---

(1) *Wroegen, urgere, torquere*, bij KIL., dus *drin-
 gen, drukken, persen*.

(2) *boene, buene is een solder*, doch is mij de be-
 doeling van deze en de volgende zinsnede niet zeer
 duidelijk.

„ sodanige hamborger tonne als hie dan in
 „ der boene mengen will, doen tot elcker
 „ tonne drye pondt guedes gegarbelierden
 „ pepers.”

„ Und wanneer die menger den peper also
 „ upt gewichte untfangen sal hebben, soe sall
 „ die menger den peper malen und dan dat
 „ honnich mengen dair tho doinde in elck vat
 „ drije mengelen waters und niet meer by
 „ der penen vurs. und sullen aver eynen buy-
 „ dell samen budelen.”

Van deze laatste bepaling zijn eenige jaren later (1593) de bakkers ontheven (1).

Latere ordonnantien, van zijde der Regering gemaakt, zijn mij niet bekend. Alleen weet ik dat het koekbakkers gilde den 8 Mei 1634 zekere *leges* heeft vastgesteld, waarnaar de leden van het gilde zich moesten gedragen. Doch deze wetten, die ik opgeteekend vond in een oud gildeboekje, mij door eenen stadgenoot welwillend ter leen verstrekt, betreffen hoofdzakelijk het inwendige van het gilde: de te betalen jura en boeten, zoo als bij het winnen van het gilde, bij trouwen, bij het in de kraam komen der vrouwen (2), het

---

(1) Uit het boekje, waarin deze laatste ordonnantie geschreven staat, blijkt dat er waren:

In 1592 10 koekbakkers.

» 1593 13 »

» 1594 11 »

die de vereischte eeden hadden afgelegd. In 1637 bestond het gilde uit 25 leden.

(2) » Ist oock saecke, dat van onse gildebroders » vrouwen in den kraem zijn oftte mochten coemen,

verkrijgen van ambten, van erfenissen (1), bevoegdheid der weduwen enz. Verordeningen omtrent het koekbakken zelf staan daarin niet.

De handel in koek bepaalde zich voornamelijk tot het binnenland. Behalve hetgeen daaromtrent boven gezegd is, voege men nog dat zij ook te Groningen zeer geacht was. Uit den gildebrieff voor het koekbakkers gilde aldaar van het jaar 1640, blijkt, dat van het verbod, om vreemde koek in te voeren en te verkoopen anders dan door de gildebroeders, de Deventer koek uitgezonderd was. Naar oude gewoonte namelijk waren de kruideniers ook tot dezen verkoop gerechtigd. „De Deventer koek (zegt de Heer *Feith*) (2), was zoo beroemd en van de Groningers gezocht, dat geheele schepen daarmede beladen aan kwamen.” Ze werd in vroegere dagen althans, ook naar het Noorden gezonden, waarmede zoo als bekend is de handelsbetrekkingen veelvuldig waren. In 1576 werd zekere

---

» 1 maent voer St peeter und 14 daegen naer St peeter, » denselven kraemheer, sal daer voer betaelen ant gilde » 1 Rixd. ad 50 stu.” De beperking tot zes weken schijnt zonderling.

(1) Dit regt van successie werd ook bij andere gilden geheven. Hier was het tamelijk zwaar. Er werd betaald van 100 gld. 2 pc.; van 500 gld. 4 pc. van 1000 gld. 6 pc.

(2) In zijne *Dissert. Jur. Jnang. de Gildis Groningans* 1838 pag. 298. Men trachtte ook daar deze koek na te maken. De daaruit ontstane geschillen werden bij regterlijke vonnissen beslist. Ze worden in dat geschrift aangehaald.

Herman van Deth, die koeken naar Bergen in Noorwegen had verscheept, die bevonden waren *ganz undeglich* te zijn voor Burgemeesteren in der tijd daarover aangeklaagd, doch vrijgesproken, nadat hij onder eede verklaard had, dat hij aan het mengsel van den gezworen menger niets had veranderd (1).

Oorspronkelijk waren er alleen peperkoeken. Later zijn daarbij gekomen zoowel de dus genoemde kruid- of sukade-koeken, als ook de tafelkoek, die van eenigzins anderen aard is. De peperkoeken maken alnog het voornaamste gedeelte van den handel in die waar uit, en vinden hoofdzakelijk haren aftrek naar Friesland. De anderen worden meer het geheele rijk door gesleten, en ook naar de Overzeesche bezittingen verzonden. De peperkoeken hebben steeds de lengte behouden, die zij sedert onheugelijke tijden gehad hebben, namelijk van eene oude el. Hun gewigt bedraagt thans 8 Ned. oncen.

Eindelijk volgen hier nog eenige mij bekend geworden opgaven van peperkoeken.

In 1694	werden	uitgevoerd	714,500	stuks.
„ 1796	„	„	259,800	„
„ 1797	„	„	445,800	„
„ 1798	„	„	363,000	„
„ 1821	„	„	350,000	„

In de laatste vijf jaren is teruggave van belasting verleend, wegens uitvoer van de volgende hoeveelheden.

---

(1) *Resol. Mag. 27 Oct. 1576.*

In 1844	van	422,333	Ned. ponden.
„ 1845	„	304,085	„
„ 1846	„	324,126	„
„ 1847	„	348,098	„
„ 1848	„	566,367	„

onverminderd de kleinere hoeveelheden, waarvan geene teruggave plaats heeft, en daar het hier genoegzaam enkel peperkoeken geldt, zoo kan men rekenen, dat die uitvoer daarvan alleen gemiddeld jaarlijks bedragen heeft het aanzienlijke getal van bijna 500,000 stuks.

Ziedaar, welwillende lezer, het een en ander opgegeven omtrent een produkt, dat, ondanks eene oudheid van meer dan vier eeuwen zijnen roem en debiet nog even goed als vroeger staande houdt. Ook in latere jaren is het namaken daarvan hier en daar herhaaldelijk beproefd, maar heeft men er nimmer in kunnen slagen het echte te evenaren. Niet enkel goede zorg en het bezigen van de beste grondstoffen, ook bijzonder het water, door eene eigenaardige zuiverheid, schijnt daartoe mede te werken, zoo als reeds de Secretaris Verheyden in 1544 de aandacht daarop vestigde.

Wenschen wij, dat dit zoo moge blijven tot genoegen van het algemeen, tot voordeel van een aantal ingezetenen onzer stad.

DEVENTER, Dec. 1849.

J.

VONDELS LUCIFER

eene politieke allegorie.

I.

Vondel, den hollandschen dichter wiens hart zoo warm sloeg voor het land zijner inwooning, die gloeide voor den roem der vrije republiek, die zooveel zin had voor vooruitgang en ontwikkeling, hem te beschuldigen van op het laatst zijns levens eenen reactionairen geest gehuldigd te hebben in zijn hart en in zijne verzen, schijnt alleen den jager naar paradoxen te kunnen invallen, of den „Helhond" die er behagen in scheidt zijne tanden stomp te knagen „aan 't heilige gebeent."

Zoo luidt misschien het oordeel, zoo luidt waarschijnlijk het vonnis van den grooten hoop, die te gereeder op Vondel bralt naarmate hij hem minder kent. Moet, mag dat oordeel van invloed zijn op onze overtuiging? Wij behoeven bij die vraag nauwelijks stil te staan. Eene andere tegenwerping, die van

meer gewicht schijnt, is deze, dat de geschiedenis der letterkunde minder belang heeft bij eene waardering van Vondels politieke belijdenis, dan bij die zijner poëtische gaven, en dat dus het onderzoek naar de eerste zoo al niet hatelijk, ten minste overbodig kan schijnen. Die tegenwerping zou geldig zijn wanneer die beide vraagstukken niet ten naauwste waren vereenigd, wanneer niet de beslissing over des dichters politieke zienswijs van invloed was op het oordeel dat wij over een zijner meest bekende en meest beroemde dichterlijke voortbrengselen zullen vellen.

Zoo Vondels genie van de eene zij ten hemel is verheven, zoo hij door eene partij onvoorwaardelijk in al zijn doen en laten is vergoed; — van den anderen kant is hem miskennis en verguizing ten deel gevallen, en minachting zelfs. Zonder tot een van die uitersten te vervallen, zonder blind te zijn voor zijne gebreken, maar ook zonder zijne ontelbare schoonheden en verdiensten voorbij te zien; zonder hem boven de kritiek verheven te achten, maar ook zonder hem den eernaam van voortreffelijk dichter te betwisten, behooren wij tot de oprechte vereerders en hoogschatters van Vondel. Mocht nu al ten gevolge van het onderzoek waaraan wij ons gaan wagen Vondels politieke zin niet in overeenstemming blijken met de nationale meerderheid, mocht hij daardoor wat onhollandscher worden dan men hem zich voorstelt, — zijn dichterlijke naam zal er misschien door

winnen, althans men zal er eene oorzaak, zoo al geene verontschuldiging, in vinden voor sommige gebreken die zijn treurspel Lucifer aankleven.

Het is mij hier niet te doen om eene aesthetische kritiek van het geheele treurspel; ik wil slechts eene voorbereidende bijdrage daartoe leveren.

Ook zonder in allen deele in te stemmen met de eenzijdige, bevooroordeelde, onware kritiek van Witsen Geysbeek (1), is er toch veel in dit stuk dat ons stuit. „Zoo het iemand ergert in zijnen Palamedes, dat de toespelingen op den tijd te drok, te overdreven, te gezocht zijn; en zoo hij daarom, ondanks alle dichterlijke verdiensten, dit stuk lager dan zijne andere tragediën stelt;” (2) welnu, zal het dien vreemd dunken dat wij, indien Vondels Lucifer bij ons voor een deel dien zelfden onaangenamen indruk te weeg brengt, dit aan dezelfde oorzaak toeschrijven? Wij hebben te groote gedachte van Vondels kunstvaardigheid, van zijn gekuischten smaak, op zijn meer dan zestigjarigen leeftijd, om niet te vermoeden, dat, als hij tegen beiden zondigt, er eene reden voor dit verschijnsel moet bestaan, eene reden die wij in een bijjoogmerk, in eene allegorische strekking meenen te vinden. Wanneer Macquet (3) al

(1) Biographisch, Anthol. Crit. Woordenb. der Ned. dichters, D. VI bl. 133 vlgg.

(2) De Gids 1843, bl. 563.

(3) Geysbeek l. c. bl. 143.

te recht aanmerkt, dat men om engelen ten tooneele te brengen die „met menschelijke hartstogten moet afmalen, menschelijke ver- rigtingen laten uitvoeren,“ het te ver gedreven, in alle détails uitgewerkte anthropomorphisme komt ons zoo zonderling voor — om geen ander woord te gebruiken, — dat dit zoowel als enkele afwijkingen in het karakter van den hoofdpersoon des stuks, ons het eerst op de gedachte bracht, dat Vondel er eene toespeling mede op het oog had; dat met zijn strijd der engelen tegen God wel kon zijn bedoeld, de *opstand der Nederlanden tegen den Koning van Spanje*; dat zijn Lucifer wel eene bedekte voorstelling kon zijn van Willem van Oranje.

Die stelling moge vreemd klinken, zij moge verbazing of verontwaardiging wekken mis- schien; men moge mij van gezochtheid be- schuldigen, en de regels uit den Warenar

Onze lieven Heer moght men om jouwentwil wel
Paus van Romen maeken
Of Koning van Spanje, wat je best quam te pas;

al op mij toepassen, ik meen er in en buiten
den Lucifer de bewijzen voor te vinden.

Het is bekend hoe de Lucifer van den be- ginne af hevig werd aangevochten, en na twee voorstellingen van het tooneel werd geweerd. De dichter zelf zegt het ons in de voorrede tot zijnen *Salmoneus* hoe zijn Lucifer „veel spels maeckte,“ zonder zich daar verder over uit te laten. Het schijnt dat het ergerlijke dat de

predikanten in het voorstellen van den hemel en de engelen op het tooneel vonden, alleen aanleiding heeft gegeven tot de weering van dit stuk van het tooneel; en het mag vreemd schijnen, dat geen der tijdgenoten er de toespeling in heeft opgemerkt, die ons duidelijk genoeg toeschijnt, te meer daar het niet het eenige stuk zou geweest zijn, dat dergelijke verdenking had opgewekt. Sedert zijn Palamedes in het licht was verschenen (1625) had men herhaaldelijk in zijne tragedies politieke bijoogmerken gezocht: zijne *Messalina* (1638), zijn *David herstelt* (1660), de *Faëton* (1663) gaven daartoe bij afwisseling aanleiding. De *Palamedes*, wiens beteekenis een ieder terstond in de oogen moest springen, was daarvan misschien de oorzaak. Doch zoo hij al ten onrechte verdacht werd, in die verdenking lag niets ongerijmds. Had Vondel in den *Palamedes* een bloedig feit veroordeeld, en was hij daardoor de tolk geweest eener zekere politieke partij, Samuel Coster was in zijne *Iphigenia* misschien nog verder gegaan. „Dit treurspel heeft geen ander doel, dan om de aanhangige kwestie over Kerk en Staat te beslechten, en het regt van den laatsten over de eerste te handhaven. Aan dit doel worden Iphigenia en Achilles en Calchas met meer dan priesterwreedheid opgeofferd.” De verdienstelijke schrijver wiens woorden wij hier overnamen (1), voegt er ter verklaring

---

(1) De Gids 1843, bl. 563.

van zoo vreemd een verschijnsel bij: „Niet het Blijspel waagde zich ten ontzient aan het beoordeelen van de hoogere belangen van Staat of Kerk; het stond die rol aan het Treurspel, het heroïsche Treurspel zelfs, af. Ondanks de ongeschiktheid van het laatste om actuële toestanden in zich op te nemen, werd het daartoe, zijns ondanks, gedwongen. Misschien had Euripides, die met zijnen navolger Seneca de voorbeelden onzer oude Dichters waren, hen daartoe verleid; maar nog zekerder lag in den erentfesten zin onzer Ouden, dáár hoogdravender taal, edeler voorstelling, verhevener gevoelens, dan het Blijspel kon geven, te verlangen, waar de hoogste belangen ter sprake kwamen.”

Wij meenen hiermede genoegzaam aangegeven te hebben, dat het niet behoeft te bevreemden als wij vinden dat Vondel werkelijk zijn *hemelsch* treurspel gebruikt heeft om *aardsche* feiten te bespreken; in zijn oog kon dit geen misbruik zijn.

II.

Laat het zich van Vondel met grond verwachten, dat hij een afkeurend oordeel kon uitspreken over de revolutie van 1566, en over den held in wien zij als verpersoonlijkt is? Die gewichtige vraag dient wel vooraf beantwoord te worden, om klem te geven aan ons betoog.

Het treurspel dat ons bezig houdt werd

door Vondel op rijpen leeftijd vervaardigd. Op zijn portret in 1653 door Govert Flinck geschilderd, dichtte hij de volgende regelen (1).

Ick sluit van daegh een ringh van zesmael ellef jaeren
 En zie mijn hoofd besneeuwt, en tel mijn grijze haeren,
 Oock zonder glazen oogh, in deze schildery,
 En noch ontvonckt mijn hart in lust en poëzy;
 Terwijl ick Lucifer zijn treurrol leer volspeelen,
 En met den blixem sla, op hemelsche tooneelen,
 Ten schrick en spiegelhel van de Staetzucht en de Nijt.
 Wat is mijn ouderdom? Een roock; een damp, geen tijt.

Veertien jaren te voren nu, in het jaar 1639, was onze dichter overgegaan tot de Katholieke Kerk, en zijn levensbeschrijver Brandt meldt ons „dat hy, aldus overgegaan, niet geveinsdelyk maar in goeden ernst het Pausdom heeft aangehangen, de regels en ceremonien deszelven stipt onderhouden, en buiten opspraak, naar de leere der Roomsche Kerke geleefd, haar met zyne pen en kunst dikmaals ten dienste staande, en altyd yverende om ook anderen te trekken (2).”

Wij kunnen ook van een man als Vondel niet anders verwachten: dat hij met lijf en ziel zich aansloot aan de partij die hij eens gekozen had, dat hij zijn pen ten beste had in den strijd voor wat hij goed en waar achtte, dat zijn ijver geene grenzen kende, dit leeren ons zijne Hekeldichten, dit waarborgt

(1) Dichterlijke Werken, uitg. van Westerman X, 317.

(2) G. Brandt, Leven van Vondel, bl. 46.

ons zijn partijkiezen in die kerkelijke twisten, in welk strijdperk hem alleen zijn heilige ijver wierp. Had hij eenmaal gekampt voor vrij onderzoek, nu hij eenmaal zich aangesloten had aan de andere partij, moest hij noodwendig, geheel man als hij was, alle krachten inspannen om den triomf zijner nieuwe denkbeelden te helpen verzekeren; en zijne *Altaergeheimenissen*, zijne *Heerlyckheit der Kercke* zijn daar om zulks te bewijzen.

Zoo nu Vondel al geblaakt had voor den republikeinschen roem, moest met zijne godsdienstige overtuiging ook niet zijne staatkundige belijdenis veranderen?

In onze dagen zijn in Nederland gelukkig de politieke begrippen niet meer afhankelijk van de kerkelijke banier die men volgt: men kan het vaderland een warm hart toedragen, men kan de bestaende staatkundige instellingen huldigen en helpen onderschragen met denzelfden ijver, dezelfde goede trouw, hetzij men Rome of Geneve ter leus hebbe gekozen. Maar in Vondels dagen was zulks het geval niet, in de zeventiende eeuw kon men dit niet eischen. Kerkelijke en politieke belijdenis waren naauwer vereenigd, waren van elkander onafscheidelijk. De Nederlandsche opstand was veel meer nog uitgebarsten ter verkrijging der vrijheid van geweten, dan ter bescherming van politieke rechten, en Trigland sprak waarheid toen hij beweerde: „Men zag in het eerst zoo zeer niet op die Hoogheden en rechten: 't hart en was zoo hoog niet; . . .

men deed zijn best om de tirannij te verdrijven, inzonderheid van de consciëntiën dergenen die de ware Religie, ook onder het kruis en zware vervolgingen, hadden aangenomen (1)." Geen wonder dan ook, dat de partij die den ouden godsdienst was blijven aankleven, die zich bedroefde over de ketterij, die noode de heerlijkheid der kerke zag ondergaan, den blik gericht bleef houden op den Spaanschen Monarch, door wien alleen zij herstel van het omvergeworpene kon hopen. Maar buitendien, zoo het protestantisme, dat het juk van den kerkelijken monarch had afgeworpen, door eene onvermijdelijke konze-kwentie moest overhellen tot liberale ontwikkeling onder republikeinsche vormen, — het katholicisme moest uit den aard der zake meer monarchaal gestemd blijven; en gelijk het de knie boog voor Gods stedehouder als het gekroonde hoofd der kerk, zoo moest het ook meer den traditionelen eerbied bewaren voor den gezalfden des heeren, het gekroonde hoofd van den staat.

Zoo werd dan ook de stand van zaken hier te lande beschouwd. Maakte men in 1588 plakaten „tegen de Pauselijke afgrijselijke afgoderij”, doordien onder anderen ook daardoor „de gemeene rust verstoord werd” (2), nog tijdens de handelingen over het be-

---

(1) Groen van Prinsterer, Handboek der geschiedenis van het vaderland, bl. 294.

(2) Groen l. c p. 218.

stand maakte men zwaarigheid om den Katholieken eenige vrijheid van godsdienstoefening te geven „ dewijl de Roomschen, *altijd Spaanschgezind zijnde*, ... ligt tot eenig schadelijk ontwerp zouden worden gebracht (1).”

Eene halve eeuw later was die afscheiding in het algemeen niet zoo scherp meer: de Katholieken worden geduld, en voor hen kreeg langzamerhand de bestaande orde van zaken een recht van praescriptie; van beide zijden werd men minder radikaal. Zoo dit al bij het gros het geval moge geweest zijn, hoe natuurlijk is het echter dat een man als Vondel meer geheel bleef in zijne begrippen; te meer daar hij, gelijk men weet, onder den voortdurenden invloed stond zijner geestelijken, die zijnen ijver aanvuurden, waardoor in zijne ontfankelijke ziel het katholieke begrip van kerk en staat al scherper en scherper moest worden geteekend, waardoor natuurlijk een afkeer voor het bestaande moest worden opgewekt, en eene veroordeeling der revolutie moest ontkiemen, die hem deed instemmen in den banvloek over den leider dier beweging uitgesproken.

De streng katholieke Vondel, de doortastende ijverige zanger van de Hekeldichten, kon geen transactiegeest voeden; zijne begrippen waren die der Katholieken van 1584.

Moesten wij ons hier met gissingen en

---

(1) T. a. p. bl. 280.

waarschijnlijkheden vergenoegen, wij zouden misschien voorzichtiger geweest zijn in onze uitspraak; maar wij kunnen die gissingen tot waarheid verheffen, met de getuigenis van Vondel zelf.

Voor zijne katholiciteit zal men wel geene bewijzen vergen; dat zij bij Vondel den weg baande tot monarchale begrippen zal men wel niet betwijfelen, als men hem in de opdracht van zijn treurspel *Lucifer* hoort verzekeren:

„Gelijck de Goddelijcke Majesteit in een ongenaekbaer licht gezeten is, zoo zit ook de weereltsche Mogentheit, die haer licht uit Godt scheidt, en de Godtheit afbeeldt, in haeren glans verheerlijckt (1).” En dat hij met die „weereltsche Mogentheit,” de koninklijke majesteit bedoelt, zou men reeds kunnen opmaken uit den persoon tot wien hij spreekt, Keizer Ferdinand; maar het blijkt ten duidelijkste, als hij die later noemt „geheilighde Maghten en Stammen” of als hij op het eind der inleiding uitvaart tegen de „Staetzuchtigen, die zich stoutelijck tegen de geheilighde Maghten, en *Majesteiten*, en wettige Overheden durven verheffen.”

Wij zien hem hier nog niet in strijd met het bestaande, maar gaan wij verder. In 1662 zingt hij in het vijfde boek zijner *Bespiegelingen van Godt en Godtsdienst* (2):

(1) *Ɔ* Dichterlijke Werken, I D. bl. 5.

(2) *Ɔ* Werken, XIV Deel bl. 382.

Waer Godt geloochent wort, is burgherrecht noch orden,
 Noch deught, noch godsdienst, die op Godt gevestight
 worden.
 Zoo drijft de weerelt, daar de Godtsdienst zinckt, in
 't wilt,
 Gelijk een roerloos schip. Geen toom van wetten stilt
 Den dreighenden tiran, noch oloop van rebellen,
 Een wilde zee gelijk, daer alle golven zwellen,
 En barnen naer den wint, die 't water ommedrijft.

Nog bespeurt men wellicht de reactionaire
 strekking niet; maar als men zich herinnert,
 dat weinige bladen vroeger Luther genoemd
 wordt „*een nieu Lukrees* (1),” een nieuwe
 ongodist, die

schijnt noch op te donderen

Om 's Bijbels godtsdienst van de wijsheit af te zonderen;
 als men elders (2) in een gedicht van het-
 zelfde jaar leest:

Want buiten Christus Kerk baet godtsdienst noch altaer,
 en men uit het verband hier aan niets anders
 dan de Katholieke Kerk kan denken, dan wordt
 de toespeling in de eerste aangehaalde plaats
 duidelijker.

Zal het ons dan vreemd dunken als hij
 openlijk den wensch uitspreekt, dat het Paus-
 selijk gezag alömme worde hersteld? Het moge
 in die dagen revolutionair geklonken hebben,
 wij lezen het echter met zoo vele woorden in
 zijne toespraak aan paus Alexander (3).

(1) T. a. pl. bl. 377.

(2) Heerlyckheit der Kercke, 1° Boek. Werken D.
 XV. bl. 223.

(3) T. a. pl. bl. 195.

Ghy zult alom, met eenen zachten toon,
 Gedult en wijs beleid, de volcken Gode winnen,
 Dat d'overwonnen zich bedancken, u beminnen;
 Na dat ze, *een tijdt langh van Sint Peters stoel gedwaelt*,
 Bekennen hun geluck, uit uwen schoot gedaelt,
Te Rome niet alleen, maer waer uw wetten binden
 En ghy uw' zeghen schenckt aen alle vier de winden.

Klonken dergelijke woorden in zijnen tijd reeds revolutionnair, als bepaald oproerig had men de volgende, uit hetzelfde dichtstuk, kunnen aanmerken (1). Van de kerk, de katholieke kerk, zegt hij:

Zy bergh wat haeren wil en last niet wederstreeft
 Gewilligh in haer schoot. Wat wetten Sina geeft,
 En opleght, als een juck, dat lastigh valt te draeghen,
 Zy houdt zich vry en vranck, en van dien last ont-
 slaeghen.

Is dit geene openlijke verklaring, dat de katholieke Vondel zich niet gehouden rekende zich te onderwerpen aan het kettersche juk „*dat lastigh valt te draeghen?*” Had ik geen recht te beweeren dat die taal in het protestantsche gemeenebest oproerig luidde, en dat de verwachting die men van de katholieken koesterde niet zoo ongegrond was?

III.

Al toestemmende dat Vondel zich door zijne drift in de theorie te ver heeft laten vervoeren, zal men wellicht zeggen, het blijkt nog niet,

---

(1) T. a. pl. bl. 221.

dat hij even radikaal was als het de toepassing dier beginsels gold; was zijne overtuiging al streng katholiek, er klopte een hollandsch hart in zijnen boezem.

Ik wenschte van harte zulks te kunnen toestemmen; maar mij dunkt dat zijne eigene woorden hem ook hier zullen beschuldigen.

Toen in 1648 te Munster de vrede tusschen den jongen staat en de spaansche monarchij gesloten werd, vierde Vondel die heugelijke gebeurtenis met een allegorisch landspel getiteld: *de Leeuwendalers*.

De voornaamste personagien daarin zijn *Lantskroon* en *Vrerick*, die genoemd worden *Heerschappen*; *Heereman*, *heemraedt van de Zuidzijde*, en *Volckaert*, *heemraedt van de Noortzijde*; *Warner* en *Govaert*, *Huismans*, de eerste van de noord- de ander van de zuidzijde. De dichter toont ons (1)

Hoe dit kleine Leeuwendael
Durf heel Neerlant overschreeuwen,
Dat met wapenen, vol leeuwen,
(Nu getoomt, en mack, en tam)
Brullende te velde quam.
Lantskroon houde 't woort van Spanje
Vrerick ga hier voor Oranje,
Heereman van genen kant,
Volckaert hier, voor Staet van 't lant,
Dat gereten aen twee deelen
Zuidt- en Noortzy hoort crackeelen.

Ik zou hier over de allegorische namen kun-

---

(1) Werken, VIIIe Deel bl. 193.

nen uitweiden: ik bepaal mij tot de opmerking, dat *Vrerick* hier, naar den slechten smaak des tijds, eene woordspelling is op den naam Frederik, gelijk de dichter nader in de opdracht van het stuk zegt:

„Prins *Vrederyck Henrick* heeft zijnen naem met de daet, en alle zijne oorloghstriomphen en laurieren met eenen eenighen Vredetriomph, en den gezeghenden olijstack gekroont, en ons den Vrede, zijnen lesten adem, tot een geluckigh testament nagelaten.” En in het stuk zelf laat hij hem zeggen:

Mijn naem is rijck van vreê: 't is vrede al wat ick wensch.

Het zal dus ook wel geoorloofd zijn een dieper zin te hechten aan den naam *Lantskroon*, en ik geloof niet verre van de waarheid af te dwalen, wanneer ik dien opvat als beteekenende, *rechtmatige gekroonde heer dezer landen*, hetgeen dan al doet gissen, wat de geest van Vondels beschouwing zal wezen.

De dichter zelf heeft duidelijk genoeg te kennen gegeven — of 't al noodig waar, — dat zijn stuk allegorisch is; ja, hij heeft zelf de moeite genomen in den proloog de beteekenis zijner allegorie duidelijk te maken. In de opdracht nu aan den heer Le Blon zegt hij:

„Honighbijën zullen uit deze bloemen niet dan honigh en neckter zuighen. Indien by ongheval een spinnekop hier venijn uit trecke, het komt by haeren aert, niet by de bloem toe. De Voorredenaer zal het wit van dit werck ontvouwen. Wie hier te diep in ver-

zinckt, en neuswijs in alle personaedjen, vaerzen en woorden, geheimenissen zoekt, zal ze er niet visschen. Wy hebben slechts eenighe verwen en geuren, die ons voornemen dienen konden, uitgezocht, en onder een gemenght, en het beloop van oorloghe en vredehandel aldus in het klein ten ruighsten ontworpen, om alle hatelijkheid te schuwen; anders had men de bloem van deze verzieringhe netter op de zaeck zelf kunnen passen."

Het is bedroevend, dat wij ons den lelijken naam van „spinnekoppen" zullen moeten laten welgevallen, maar wij moeten ons hier wat „diep in verzinken." — Zoo de dichter niet gaarne zag dat men naar geheimenissen zocht, mij dunkt daarin ligt veel eer eene beschroomde bekentenis. Trouwens, dat er in een gelegenhedsstuk als dit, ieder oogenblik toespelingen moeten gevonden worden is natuurlijk;

Al zweert ons niemand dit, wy kunnen 't wel bevroeden!

Zijn die toespelingen nu van zoodanigen aard, dat zij den toets niet konden doorstaan? Blijkbaar komt er veel in voor, dat ziet op het verschil van gevoelen tusschen de aristokratische partij en den aanhang der stadhouders. Dit te doorgronden kon aanleiding geven tot hatelijkheid, maar bovendien moeten er nog nadere allegoriën in verborgen zijn, wier „neuswijze" ontdekking gevaarlijker voor den dichter was. Als zij eens de toepassing behelsden van de theorie die wij vroeger opspoorden?

De oorzaak van den twist laat Vondel in 't midden, althans in de wederkeerige verwijten die *Warner* en *Govaert* elkander doen zijn de toespelingen, indien ze er in gezocht mogen worden, zoo duister, dat wij ons niet zullen afslooven in het maken van gissingen. Als Volkaert zegt (1):

d' Onwetende gemeente ontzagh zich noit haer schult
En misdaet op den hals der Heerschappen te laden.
Zij volght haer onbescheit, en laet zich naulijcks raden,

dan schijnt hij daarmede ingewikkeld wel het begin van den opstand te veroordeelen, maar de gissing kan gewaagd schijnen. Wat vast staat, is dat Vondel de grootste verdienste stelt in het wenschen van den vrede, en *daarom* is dan ook „Groote Vrerick” bijzonder zijn held. In het gesprek tusschen dezen en Lantskroon, zijn beide nagenoeg even vredesgezind:

Vrerick.

Och, wenschtenze al om pais en vrede die hier woonen!

Lantskroon.

Mijn Heemraet Heereman wenscht hartelick om vrede.

Vrerick.

Mijn Heemraet Volckert wenscht uit al zijn hart dit meê.

Lantskroon.

De *vroomsten* onder ons zijn oock tot pais geneghen.

---

(1) T. a. pl. bl. 215.

Vrerick.

De *slimsten* onder ons versteuren zulck een' zeghen.

Lantskroon.

De slimsten onder ons zijn van geen beter aert.

Vrerick.

De *baetzucht* treckt genot uit 's anders qualijckvaert.

Lantskroon.

Men banne d'eighe liefde, om eenmael te beghinnen.

Vrerick.

Zoo most men om 't genot zijn' nabuur niet beminnen,
Maer koopen pais en vrede, oock met zijn eighe schâ.

Als Vrerick kort daarop van de „ondanckbre tijden" gewaagt, zegt Lantskroon:

Ondanckbaer wel te recht voor veel genoten goet,
In pais, die neeringh baerde, en weelde, en overvloet;
Die baerden hovaerdy, verwaent en trots, en smadigh:
Zoo quam de tweedraght voort, te bijster en baldadig.

En dit wordt hem door zijne wederpartij niet tegengesproken. —

Zijn het de *slimsten*, de slechtsten, die zich tegen den vrede verzetten, dan is daarmede tevens de staf gebroken over Warner en de noordelijke gemeente; men oordeele:

Volckaert

Wat zoekt ghe, rust of twist en altijd wint te breecken?
Zoo raeckt men niet gelijk: zoo wort geen dorp geredt.

Warner

Dat onrecht dient hem eerst met recht betaelt gezet.

313

Hoe roept men dus om vrede? Ik kan den vrede missen.
 Het spreekwoordzeit: in troebel water is 't goet visschen:
 Want geen krackeel zoo klein, men haelt 'er voordeel uit.
 Waer slaghen vallen, valt gemeenelijck goe buit.

Volckaert

Zoo woudt ghe om eige baet den pais wel eenwigh derven,
 Al zou 'er jaer op jaer een lanst of tien om sterven?

Warner

Men sterft maer eens. Wie sterft, die is zijn' kost gekocht.

Volckaert

O zotte Warner, zwijgh: wat spreekt ghy onbedocht?
 Zou een, om by 't verdriet van velen wel te varen,
 En om een buick vol broots, zoo menigh man bezwaren?
 Dat leert de reden niet: de domste koe van 't lant,
 Indienze spreekken kon, gebruikte meer verstant.
 Zoo zal men langhzaem 't vier van ons krackeelen lessen.
 Wat is 'er bloets gestort, en vleisch gekerft met messen!
 Hoe menigh bruicker lants vervochten by den dronck,
 Verzopen in 't gelag! Wat heeft dit out en jongh,
 En man en wijf beklaeght! Hoe zagh men zoo veel hinders
 Versterven jaer op jaer van d'oudren op hun kinders!
 De mannen eerst, en dan de wijven hantghemeen,
 Plockhairs vaer en zoon, de vrienden onder een!
 Wat hoorde 't een geslacht het ander niet verwijten,
 En spuwen in 't gezicht, met krabben, slaen en bijten!
 En houdt ghy, Warner, noch dit kluwen in de war,
 Zoo gaf men u te recht den naem van Warenar.

Warner.

Men vint 'er meer dan ick, die passen wat te hebben.
 Een ieder vlamt op winst. De spinne spint haer webben
 Om winst: om winningh vliegt de bye naer beemt en
 bosch;

Om loutre winningh zit de vlieg op koey en ros;
 Om winnen zweetenze al, de kleinen en de grooten;
 Om winst pickt d'oeivaer de kikker uit de slooten;
 Om winningh loopt de kat uit muizen in het velt;
 Als ik 'er vet by wordt, wat roert my wien het gelt.

Na deze karakterteekening zal men wel niet beweeran dat Vondels sympathie met de noortzij was, waar *ondankbaarheid* en *zelfzucht* als aanleidende oorzaak tot den twist wordt opgegeven. De katholieke zuidzij trekt des dichters hart, omdat van haar de voorstellen tot vrede uitgingen: Lantskroon spreekt Vondels meening uit, als hij zegt

'k Vervloeck het al wat zaet van twist en tweedraght zaet;
 waarom hij hem dan ook op het einde van het stuk de woorden in den mond legt, die de grootmoedigheid en edele gezindheid der tegenpartij moeten doen uitkomen:

Ick stel my heden in, gelijk een Vredevader,
 Op dat men haet en nijt, als in een graf, bedelf.
 De Noordtzy blijf voortaan een VRIJHEIT op zich zelf!

Geen woord van de opoffering die men zich getroost, van de verdrukking die men te verduren had; geen zweem van sympathie, zelfs niet voor de politieke zijde der kwestie. Van rechten is er geene spraak, en de verhevenste, edelaardigste gevoelens komen aan de zuidzij voor; en geen wonder, *Adelaert* is de pleegzoon van *Lantskroon*: een edele aard is alleen denkbaar bij wie eerbied heeft voor majesteit en monarchie.

IV.

Onder de beschouwing van Vondels theolo-

gico-politische richting, hebben wij den *Lucifer* eene poos uit het oog verloren: het wordt tijd dat wij er op terug komen. In de eerste plaats dient de allegorische beteekenis van dien naam ons bezig te houden. Wij zullen er, als natuurlijk is, in den regel het revolutieonnair beginsel meê zien bestempelen; en wel vooreerst op kerkelijk terrein. In de *Heerlyckheit der Kercke* heet het van Arius (1):

Zoo bijt

De krokodil des Nijls den heilant in de hielen,
Nasleepende eenen staert van menigh duizent zielen,
En steeckt, *als Lucifer*, de godtheit naar de kroon.

En herhaaldelijk vinden wij Luther of Kalvijn met dien naam gebrandmerkt, die „offerschenners gevloecht van Godt.” Hun werk is (2):

De valsche munte, in schemerlicht besteet
By 't slechte brein, dat naeulijcks beter weet;
Of by een' valck, gediend door 't lasterwapen,
Om uit de Kerck te grabbelen, te rapen
Een' mijter, staf en Bisschoplijck gewaet
En tiende en wat geen' havicksklaeuw verzaet.
Dees Judas eischt geen dertigh zilverlinghen,
Maer dreight een sprongh, *als Lucifer*, te springhen;
Verraet Godts eer door zooveel offersmaets,
Om zich met kracht te zetten in Godts plaets
Door Enghlen, die belust om roof te maeien
Hun onkruid 's nachts in 't offerkoren zaeien;
Dit onkruid, 't welck u levert eenen oeghst
Van zoo veel ramps en oorlooghs, wilt en woest.

(1) Dichterl. Werken, XV D. bl. 269.

(2) Altaergeheinenissen 3° Boek, Werken, XV Deel, bl. 180.

Nog duidelijker lezen wij in de *Bespieghelingen* op het eind van het vijfde boek (1):

Dees Godtsdienst is bekend, gesterckt met leere en
daeden

Door Godts gezantendom, en op hun voetspoor traeden
De bisschoppen, by hen gewettight, en gestelt;
Een orden, die doorgaens in alle kercken gelt,
Van Christus eeuwe en tijdt: want buiten zulck een orden
Kon niemant in dit ampt, van outs, gewettight worden.
Wie deze wet verstoorde, ontwijde 't kruisaltaer,
Ontwijde 't wierroockvat, als een geweldenaer,
En moordenaer, en dief, ter zijden ingheslopen,
Door d'averechtsche deur. Dit priesterampt stont open
Voor vredelievenden, die nimmer onberaên
Hun onghewijde hant aen 't godtghewijde slaen,
Uit scheurzucht, eighebaet, en zucht ter heerschappije,
Die magt van zielen druckt, en houdt in slavernije,
Door wetteloozen dwangh. *Dees stoute Lucifer*
Benijt het hooftghezagh, en, in een donckre ster
Verandert, liet noit af het hooftghezagh te schocken,
En heeft, van langher hant, met zich ten val getrocken
Een staert van enghelen, gantsch Kristenrijk gescheurt.

En zoo schrijft hij ook bij de afbeelding van
Arminius (2):

Dit 's 't aenzicht van Armijn, die 't zy hy schreef of
sprack,
Het heiloos noodtlot van Kalvijn gaf zulck een krack,
Dat *Lucifer* noch beeft voor 't dondren van zijn lessen.

Het mag niet onopgemerkt blijven, dat Vondel hier de hervorming schetst als bron van

(1) Werken, XIV Deel, bl. 378—379,

(2) Werken, X Deel, bl. 308.

ramp en oorlog, en dat de drijfveer wordt gezocht in

Scheurzucht, eighebaet, en zucht ter heerschappije,

in een woord, in al wat hij in de Leeuwendaelers aan de partij van 't noorden te last legt; en dat hij het slagen der rebellie, die „maght van zielen” en „een staert van enghelen” met zich meêvoert, niet tot de minste grieven rekent.

Ziet men hier eenheid van beschouwing omtrent verzet tegen kerkelijke en politieke Majesteit, het zal ons niet verwonderen zuivere politieke rebellie onder de allegorie van Lucifer te zien afgebeeld. Zoo schreef Vondel dan ook in zijn gedicht „op den vadermoort in Groot-Brittanje (1).”

Vermomde *Lucifer* had door zijn Parlement
Den Heer het zwaert ontruickt, de Kerck en 't Hof
geschent,
En dat gezalfde Hooft, na 't bloedigh t'zaemenrotten,
Gekocht van Judas bloet, den droessem van de Schotten,
Als hy de moortbijn klonck voor 's Konings hals en
kroon.
Zoo bout het helsche heir in 't Enghelsch rijck zijn
troon.

Lucifer is dus bij Vondel de zelfzuchtige, eigenbatige oproermaker in het algemeen. Kon hij nu met dien naam Willem van Oranje bedoelen? Men herinnere zich dat Hooft schrijft,

---

(1) Werken, XI Deel, bl. 252.

dat omtrent de Nederlandsche Heeren in het algemeen „de spraak ging, dat men in 't doordrijven der zaaken elkandere de hand boodt; ende niet min in begenaadighen van dienaars, amptluiden en vrienden, sommige der welke tot geestelijke en weerlijke staaten, zonder behoorlijk acht te geeven op hunne wettigheid ofte bequaemheit, door enkele gunst gevorderd werden.”

De katholieke spotliederen die even na de Gentsche Bevrediging in Belgie in omloop waren, beschuldigen den prins in gelijken zin. Een paar staaltjes mogen ten voorbeeld strekken (1). Vooreerst uit een Refereyn van 1579 (2):

Ic zoude wel zot werden in mijn aude daghen,
 Om dat ick al de weerelt hoore deerlick claghen
 Van den prince van Oraingnen.
 Wat reden dat zy hebben wildic zeer wel vraghen;
 Wien hy meshaeght, hy staet wel in mijn behaghen,
 Want hy is sonder melaingnen.
 Gheen ootmoedigher in dees zyde van de montaingnen:
 Niet dan ruste en souct hy, zoo men es anschauwende.
 Ontwyfelick groot onghelyck heeft den Conynck van
 Spaingnen
 Dat hy zulck eenen goeden prince voor vyandt es hau-
 wende.

. . . . .
 . . . . .
 Dat men hem wilt wyten dat hy met subtyliche
 Alomme wilde inbryngnen Religions- vrede,
 't En zijn niet dan actretten.

(1) Zij zijn genomen uit de » Politieke Balladen, Refereinen enz. der XVIe eeuw'', uitgegeven door de Maatschappij der Vlaamsche Bibliophilen.

(2) Aldaar bl. 141—4.

Hy wasser toe ghedwonghen midts dat 't ghemeente
 dede,
 Het was hem wel leedt dat ghebeurde in eenighe stede;
 Maar hy en const niet beletten;
 Heeft hy niet ghestelt catholijck in alle wetten!
 Wie can hem berespen in alle zijn affairen?
 Niet gheerne en soud hy sijn conscientie besmetten
 Oft t' onrechte yemandts goet begheeren,
 Wat noot eyst toch dat hy de schapen zoude scheeren?
 Hy heeft goets ghenough behuut aen zijn abdesse.
 Gheensins en wilt hy den Conynck zijn domeinen
 weeren,
 Maer hout hem te doene alle bystant en adresse
 Om dlandt te brynghen uut dese zware persse.
 My dynckt dat hy hem in alles wel heeft ghequeten.
 't Es alzoö waer als den hont de byle heeft gheeten. enz.

Men ziet hoe hier spottend geroemd wordt
 zijne *ootmoedigheid* en *onbaatzuchtigheid*.

In een ander Refereyn (1) heet hij „*Quaet
 Willeken*” en

Neffens Lucifers troon stont zynen zetele;

en ook hier treft hem het verwijt

In Vlaenderen heeft hy het laken zoo naer ghescoren,
 Dat men 't al moet keeren: rock, keerels, cazacken
 en vellen.

Dat Vondel de zienswijze zijner partij deel-
 de zal ons niet verwonderen. Dat hij Oranje
 of den adel in het algemeen verdacht van
 baatzucht laat zich begrijpen; dat hij het ter
 goeder trouw, niet zonder eenigen grond deed,

(1) Aldaar bl. 299 vlgg.

daarvoor spreekt de geschiedenis. Hoe ingenomen wij ook zijn met den grondvester onzer vrijheid, het valt niet te ontkennen dat de kiem der revolutie bij den adel zat in zijne belangzucht. De schrijver der uitmuntende *Cartons voor de geschiedenis van den nederlandschen vrijheidsoorlog* (1) heeft dit met onomstootelijke bewijzen gestaafd, en zoo wij uit die bewijsvoering een paar bladzijden afschrijven (2), het is niet zoozeer om Vondel vrij te pleiten van onnadenkende naperij, als wel om een terrein te winnen voor onze nadere beschouwing van het treurspel, dat het hoofdonderwerp van dit opstel uitmaakt.

„ Het behoorde tot de staatkundige moraal der groote heeren in die dagen, openlijk uit te komen voor hetgeen hun belang vorderde. Hun eigen persoon en voordeel achter de eischen van hun ambt te stellen, beschouwden zij niet als een heilige plicht, maar als een werk van verdienste, een *opus supererogationis*, hetwelk den vorst en den lande tot den hoogsten prijs mogt worden in rekening gebracht. . . . .

„ Toen men de invoering der nieuwe bisdommen aan Granvelle te laste legde, antwoordde hij, dat het een oud plan was, reeds door keizer Karel gevormd: dat de keizer er met den markies van Bergen over had gesproken,

---

(1) In het Mengelwerk van De Gids voor 1846.

(2) Aldaar bl. 532 vlgg.

en dat deze, toen hij den koning in Engeland begeleidde, er als van eene uitgemaakte zaak van had gehandeld. Hij had den koning, verzekerde Granvelle, beloofd, dat, wanneer zijn broeder in plaats van George, bastaard van Oostenrijk, tot bisschop van Luik benoemd zou worden, hij zorg zou dragen, dat het plan des koning van de zijde van het Kapittel aldaar geen' wederstand zou ondervinden. Wat Granvelle verhaalde, wordt bevestigd door hetgeen de koning zelf aan Montigny in Spanje verzekerde, en aan de landvoogdes overschreef. Zoo dan echter de markies later onder de hevigste tegenstanders van den nieuwen maatregel optrad, en zelfs zijn' ouden leermeester Molinaeus naar Rome zond om den paus van het geven zijner toestemming terug te brengen, dan mogen wij wel eene minder eervolle reden voor zijnen tegenstand vermoeden, dan de zucht tot handhaving van 's lands oude voorregten: dan mogen wij niet vergeten, dat de markies zelf tot een bisschoppelijk geslacht behoorde, dat zijn onbekwame broeder, Robert, te Luik een magteloozen staf voerde: dat zijn aanverwant, Maximiliaan, te Kamerijk heerschte, en juist een der bisschoppen was, tegen welke de afkeer het regtmatigst en het algemeenst zich openbaarde. Veil voor den kardinaal van Granvelle en heulende met dien van Lotharingen, vervolgziek en huichelend, een wolf in schaapskleederen, was hij juist een overblijfsel dier bisschoppen, welke de maatregel van

Philips het allereerst trof, al had hij, wat hij ter eene tijde misdeed, ter andere getracht goed te maken door het invoeren der Jezuiten in zijn bisdom.

„ Welke oogmerken Karel V moge hebben gekoesterd, welk aandeel Granvelle aan de invoering der nieuwe bisdommen ook hebbe gehad, de eer daarvan komt boven allen aan den eersten bisschop van 's Bosch, Sonnius, toe. Van lage geboorte, door studie en ijver tot hooge waardigheden opgeklommen, ver- toonde hij het echte beeld eens hierarchs, zoodat hij zelfs tegen Granvelle en de land- voogdes durfde optreden, wanneer hij meende dat de belangen der kerk met hunne bevelen in strijd waren. Zoo Philips aan den invloed diens mans gehoor gaf, niemand bezat meer volharding om het doel des Konings te be- reiken. Want, zeggen wij het opregtelijk, uit zijn standpunt was dat doel lofwaardig. Eene hervorming der leden der geestelijkheid, en eene strengere kerkelijke tucht, in verband met grootere waakzaamheid tegen het indrin- gen der ketterij, scheen den geloovigen Katho- lijk onmisbaar. De bestaande bisdommen, Utrecht, Luik, Kamerijk, waren als het eigen- dom der adellijke geslachten geworden. Bre- derode en Bourgondie, Van der Marck, Croy en Bergen hadden daarmede de leden hunner familie verzorgd. Hoedanige personen daar- onder waren, moge het in dien tijd gangbare verhaal bewijzen, dat Karel V, die op uiterlijke reinheid van zeden prijs stelde, de Croys van

wege hunne beruchte onkuischheid met geen blik wilde vervaardigen. Wie van die edelen niet aan den bisschopsstap reiken mogten, hun vielen abdijen en proostdijen ten deele. Wat van deze gestichten onder hun beheer werd, heb ik uit de brieven van Margaretha aan den koning leeren kennen. Zoo dikwijls daar eene plaats open viel, liet zij streng en onpartijdig in de kloosters onderzoek doen, maar slechts zelden gebeurde het haar, dat zij den koning schrijven kon, dat in zulk een klooster niet alles bedorven, en er nog „eenige stof” over was, waaruit zich eene nieuwe benoeming liet doen. Toen Sonnius zijn hervormingswerk begon, moest hij eenige groote heeren in het bezit hunner bisschopzetels laten, den bisschop b. v. van Utrecht (Schenk van Tautenburg) en van Doornik (Karel van Croy); aan Luik en Kamerijk, waar het geslacht van Bergen zich had ingenesteld, had hij geen regt te roeren. Maar het is niet te ontkennen, dat de nieuwe bisschoppen, door den koning benoemd, meerendeels lieden uit de volksklasse waren, door wezentlijke verdiensten zich onderscheidende, onberispelijk van zeden, geleerd en ijverig voor de kerk. . . . .

„Philips en Sonnius vervolgden andere oogmerken dan met het belang des adels strookten”, — en dan volgt het betoog, hoe de adel baatzuchtig kupte om zich dien rijken buit niet geheel te laten ontrooven, „hoe de edelen bij hunne aanbevelingen voor geestelijke ambten meer naar gunst zagen, dan naar de

geschiktheid der aanbevolene voor de openstaande post.

„Schoorvoetende komen wij — dus gaat de schrijver voort — tot eene nog merkwaardiger proeve, hoe door de matigen van Nederland werd onderhandeld over hetgeen geen zaak van belang of eerezucht, maar van godsdienst en geweten had moeten zijn. Schoorvoetende: want bij de moederlijke bezorgdheid waarmede de vrome Juliana van Stolberg de schreden van haren jongsten zoon Hendrik van Nassau in de Nederlanden volgde, bij het lezen der brieven, waarin zij aandringt, dat men hem toch verre houde van de besmetting der Paapsche afgoderij, en volgens welke zij hem nauwelijks te Leuven, en in het geheel niet te Luik vertrouwt, wekt het bijna wêërzin op, dat juist graaf Hendrik van Nassau het voorwerp dier onderhandelingen was. Graaf Hendrik van Nassau dan studeerde in 1565 te Leuven, en met overigens prijselijke zorg zochten zijne broeders naar de gelegenheid, om hem overeenkomstig zijnen rang eene plaats te bezorgen. Maar met de opvoeding des jeugdigen vorsten, met de inzigten zijner moeder, met de wijze waarop zijne broeders, de graven Jan en Lodewijk, zich voordeden, strookte het geenszins, dat men hem in het door plakaten en conciliebesluiten streng Katholijke Nederland, voor kerkelijke ambten bestemde. En toch, toen door het sterven van den bisschop van Luik, de proostdij van St Salvator te Utrecht open viel, droeg hem de

prins van Oranje tot die betrekking, of liever tot het inkomen aan die betrekking verbonden, voor. Want de gansche onderhandeling is in dit opzigt merkwaardig. Zijn mededinger was de graaf van Rennenberg, Kanonnik en Pro-notarius te Luik. Deze werd door zijnen neef, Oranjes vriend, den graaf van Hoogstraten ondersteund, en na eenige tusschen-spraak werd de zaak in der minne vereffend. De benoeming van Rennenberg zou door beide bij den koning en de landvoogdes doorgezet worden; daarentegen zou zich Rennenberg verplichten, eene jaarlijksche uitkeering van zijne vette prebende, aan den jongen graaf Hendrik te doen. Zoo werd besloten, en de overweging, waardoor de toestemming des konings uitgelokt en verkregen werd, was zoo verdacht als de handel zelf. Na het overlijden des graven van Rennenberg, merkte men aan, stond te vreezen, dat zijne goederen in handen van Kattersche erfgenamen vielen. Niets konden den koning meer aangelegen zijn, dan dit te voorkomen, en daarom verbond zich de te benoemen proost bij erfclating die goederen te doen overgaan op dien tak der Lalaings, waartoe Hoogstraten behoorde, en wiens regtzinnigheid boven alle bedenking was. Die overweging vond ingang: twee geestelijken, waarvan één Domkanonnik te Utrecht, werden ondanks hunne geleerdheid, regtzinnigheid en onberispelijken wandel ter zijde geschoven: de koning gaf toe; de graaf van Rennenberg kreeg het ambt, en de jonge graaf van Nassau het jaargeld."

Deze aanhalingen zullen genoegzaam zijn, om te doen begrijpen dat Vondel in de bijzonderheden die men hem waarschijnlijk mededeelde, gereede aanleiding vond om even als zijne geloofsgenoten van vroeger dagen, Willem van Oranje tot een Lucifer te maken. —

Eéne bedenking hebben wij nog te wèerleggen, alvorens ons met den tekst van het treurspel bezig te houden. Er is strijd, zal men zeggen, tusschen die vermeende allegorie en den lof door Vondel aan de republikeinsche wapenen en de stadhouders uit het huis van Nassau gegeven. In schijn ja, maar hoe weinig metter daad! Want wie zulks beweerden wilde, zou toonen dat hij weinig met de datums van Vondels *Zeghezanghen* bekend was. Na zijn overgang tot de Roomsche kerk heeft hij geen wapenfeit tegen Spanje meer bezongen: de verovering van Maastricht in 1632 lokte de laatste toonen uit zijne lier, en geen wonder, want sedert vielen er „geene krijgsbedrijven van eenig gewigt” meer voor (1).

W.

„Het zijn terstond alle geene engelen, die verenghelde menschen schijnen”, zegt Vondel ergens (2), en wij worden onzes ondanks gedrongen, die woorden op de persoonsadjen van zijne *Lucifer* toe te passen. Na al het

(1) Groen van Prinsterer, Handboek enz. bl. 353.

(2) Pleitrede voor 't tooneel; VIII D, bl. 302.

bijgebrachte, zal het niet moeilijk vallen die gissing uit het stuk zelf te rechtvaardigen. Men houde slechts bij dat onderzoek in het oog, dat de tweeslachtigheid der allegorische tragedie, hier een mathematisch betoog hoogst moeielijk, zoo niet onmogelijk maakt. Niet overal kan het bijoogmerk op den voorgrond treden: de titel van het stuk kon niet uit het oog verloren worden. Buitendien kunnen wij hier de toespeling niet zoo duidelijk, niet zoo veelvuldig, niet zoo doorgaande verwachten als in den *Palamedes* of in *Costers Iphigenie*; omdat die stukken de meening uitdrukken van een groot deel der bovendrijvende protestantsche partij, en daaronder van de machtigsten, en dus weêrklank en ondersteuning konden vinden, bij zoovelen als de partij der Staten van Holland waren toegedaan in het algemeen, bij de stedelijke regenten in het bijzonder; terwijl het hier de verzuchting gold der overwonnen kerk, en die kreet der verontwaardiging, ware zij te duidelijk verstaan, noodwendig door een algemeen wraakgeroep zou zijn beantwoord. Daarenboven, Vondel was om zijnen *Palamedes* vervolgd zoowel als om zijne *Maria Stuart*, en dit moest hem wel ietwat voorzichtiger maken — en toch springt het ons bijna op iedere bladzijde in de oogen.

Herinneren wij ons slechts nog, dat Vondel ons in zijne opdracht van het stuk, als in den mond geeft dat hij aan allegorie niet vreemd bleef, wanneer hij van zijnen held getuigt, dat hij „ten spiegel van alle *ondanck-*

baere staetzuchtigen, zijn treurtooneel, den hemel, bekleet"; en verder: „op dit rampzalige voorbeeld van Lucifer volghden sedert, bykans alle eeuwen door, de wederspannige geweldenaers, waarvan oude en *jonge historien* getuigen, en toonen hoe gewelt, doortraptheid en listige aanslagen der ongerechtigen, *met glimp en schijn van wettigheid vermomt*, ydel en krachteloos zijn, zoo lang Godts Voorzienigheid de geheiligde Maghten en Stammen hanthaeft, tot rust en veiligheid van allerhande staeten." En ook in het daarop volgend bericht schijnt uit de uitdrukking „reuckelooze verwaentheit en *godtlooze kerckschenderijen*" des dichters bedoeling op te duiken.

„Lucifer, zoo heet het in den „Inhoudt," d' Aertsengel, opperste en doorluchtigste boven alle Engelen, hoovaerdigh en staetzuchtigh, uit blinde liefde tot zijn eige, benijde Godts onbepaalde grootheit, oock den mensch, naer Godts beelt geschapen."

Zonder mij in de allegorische beteekenis van al de personen van het stuk te verdiepen, stel ik mij voor aan te toonen dat God den koning van Spanje, Lucifer den prins van Oranje, Adam den kardinaal van Granvelle beteekent.

Het eerste bedrijf, het uitmuntendste in dichtelijke beschrijving komt hier nauwelijks in aanmerking; eerst met het laatste tooneel daarvan begint de allegorie in de toespraak van Gabriël tot het „Engelsdom" (den adel) bl. 10:

Al schijnt het Geestendom alle andren t' overtreffen,
 Godt sloot van eeuwigheit het Menschdom te verheffen
 Oock boven 't Engelsdom, en op te voeren tot
 Een klaerheit en een licht, dat niet verschilt van Godt.

Al wie den alvermogenen invloed des kardinaals kent, zal de toespeling lichtelijk vatten.

De verdeeling der engelen in verschillende klassen, mocht Gabriël bij de hemelingen bekend veronderstellen: 't kon dus ongepast schijnen dat hij zegt:

Ghy weet hoe 't Engelsdom moet onderscheiden worden
 In dryderhande ry, een negenvoudige orden;
 De hooghste is Serafijn, en Cherubijn, en troon,
 Die zitten in Godts Raet, en stercken zijn geboon.
 De middenry bestaet uit Heerschappyen, Krachten.
 En Maghten, die op 't woort van Godts Geheimraet
 wachten,

· · · · ·
 De derde en laeghste ry, gewijt uit Vorstenheên,
 En groote Aertsengelen, en Engelen, moet duicken
 Voor 't woort der Middelrye, en laten zich gebruikken
 Beneden het gewelf van zuiver kristalijn,
 In hun' byzondren last, zoo wijt 't gestarrent schijn'.

Men kan ter naauwernood begripen, waarom Vondel die „dryderhande rij” hier zoo overtollig beschrijft, tenzij men er eene toespeling in wilde opmerken, op de verschillende staatsmachten hier te lande: 1° de raad van State, 2° de Staten, 3° de Stadhouders. Zoo de dichter deze aan de Staten ondergeschikt maakt, het is een anachronisme dat reeds sedert Leycesters tijd veld kon gewonnen hebben.

Trouwens, tot hiertoe is de allegorie te algemeen en onbeduidend om er lang bij stil

te staan. De expositie is voleindigd: in het tweede bedrijf zullen wij het oproer ten toonee zien.

Wanneer Lucifer terstond bij den aanvang van dat tweede bedrijf zich beklagt, (bl. 15)

't Is tijt dat Lucifer

Nu duicke voor de komst van deze . . . . . ster
Die van beneden rijst, en zoekt den wegh naer boven,
Om met een' aertschen glans den hemel te verdooven,

dan mogen wij daarin het gewone verwijt tegen Granvelle zien (Verg. Te Water, Verbond der Edelen D. I. bl. 16.) en in die gedachte worden wij versterkt, als wij hem bij herhaling hooren bestempelen als (bl. 16)

Een *aerdtworm*, uit een' klomp van aerde en klay gekroopen;

(bl. 17):

Een *laeger* is 'er, die de kroon daerboven spant;

(bl. 21):

Zoo zal een *vreemdeling*, een worm, het hoogste woort
Hier boven voeren, en een *ingeboren* zwichten
Voor vreemde heerschappij?

Is dit niet duidelijk de eerste grieven van den nederlandschen adel tegen de *vreemde* ambtenaren? Leest men niet hetzelfde in de geschiedenis? „ Les chevaliers de la Toison d'or et les gouverneurs des provinces avaient tenu des réunions particulières chez le prince d'Orange; là ils avaient exhalé leur mécontentement au sujet de la manière dont les affaires du pays étaient dirigées, du peu de confiance que leur témoignait le Roi, de la

prépondérance excessive du cardinal de Granvelle, et il avait été proposé de rédiger un écrit, signé de tous, où l'on de serait plaint de la forme du gouvernement (1)." En is het vreemd dat wij de tweede grief, het verblijven der spaansche soldaten, vinden uitgedrukt in den volgenden regel (bl. 26): 17

Het blijkt hoe heerlijk hem de Godtheit begenadicht,
Ook door *een lijfwagt van veel duizenden* verdadicht.

Die verheffing van den vreemden aerdtworm,
kon zij den vrienden van Oranje geene aan-
leiding geven om hem toe te voegen (bl. 17): 16

Dat is het erfrecht schenden
Van 't alleroutste kint, en zijn *stadthoudery*
Ontluisteren.

En als zij er bijvoegen :

Naest Godt is niemant groot als ghy
De Godtheit zette u eens in glorie aen haer voeten ,

dan waart onze verbeelding in die plechtige vergadering te Brussel, waarin Keizer Karel afstand deed van zijne heerschappij over deze gewesten, omgeven van al de majesteit zijner hofhouding, en steunende op zijnen lieveling die aan zijne voeten had gezeten.

En hoe laat zich nu Lucifer uit :

---

(1) Gachard, Correspondance de Philippe II, Tom. I, p. CLVIII—CLIX.

Die aan zijn meesters last en wil gebonden staet.

Lucifer beroept er zich op, dat hij zich verzet in het belang van God, (bl. 22):

De majesteit van Godt en Godtheit wort verkleent
Indienze haer natuur met 's menschen bloet vereent.

en Gabriël antwoordt daarop:

Ghy yvert krachtig voor
De glori van Godts naem; doch zonder t' overwegen
Dat Godt het punt, waer in zijn hoogheit is gelegen
Veel beter kent dan wy; dies staeck uw onderzoek.

't Is bekend genoeg dat bij 't compromis de edelen verklaarden „ que nous n'entendons aucunement d'entreprendre aucune chose qui pourroit tourner au deshonneur de Dieu, ny à la diminution de la grandeur du Roy, ou de ses Estats; ains au contraire, que nostre intention n'est sinon de maintenir le Roy et son Estat" etc. en dat „ la source procède d'un saint zèle et louable désir de maintenir la gloire de Dieu, la Majesté du Roy, et le repos publique (1)." Overigens heetten alle stappen hier te lande tegen de spaansche landvoogden gedaan, te geschieden in 't belang en in naam des konings (2).

Ik laat in het midden of Lucifers woorden (bl. 24):

(1) Te Water, Verbond der Edelen IV D. bl. 77, 78.

(2) Verg. ook Groen van Prinsterer, Handboek bl. 142.

Nu zweer ick by mijn kroon het al op een te zetten,
Te heffen mijnen stoel in aller heemlen trans,
Door alle kreitsen heene, en starrelichten glans,

en al den bombast die er verder volgt, wel in den mond des aartsengels past. Men mag echter vragen: Kon hij er ooit aan denken zich in Gods plaats te stellen? In den mond van den prins, dien de tegenpartij beweerde naar de souvereiniteit te staan, passen zij volmaakt. En misschien zou men in den volgenden bombast eene parodie kunnen zien van wat men als dwaze en ijdele hoop beschouwde, wanneer wij niet van elders wisten dat Vondel werkelijk met dergelijke brommende klanken zich zelve bedroog. — Ten stelligste meen ik echter, dat zoowel des aartsengels plan (bl. 25):

Men kante hier *met list* ons eigen raetslot tegen

of, gelijk het verder heet, (bl. 27):

De treken van vernuft en loosheit uitgebroet,

strijden met zijn karakter, als de weifeling die hem later overvalt (bl. 53), en zijne herhaalde betuiging, dat hij alleen gedwongen zich aan 't hoofd der oproerigen plaatst (bl. 55). Geen list, geene veinzerij past den hooghartigen die zich tegen den Eeuwigen verzet: wat zou hem ook zijne list gebaat hebben tegen den alwetenden? Geen weifelen kon opkomen in het gemoed dat alleen van trotschheid blaakte, geene dub-

belzinnige uitvlucht strookt met dat karakter. Maar raadplegen wij de geschiedenis, dan weten wij dat Oranje zoo lang mogelijk zich onttrok aan openbare handeling; vergelijken wij de spotliederen van den tijd, dan zien wij dat hij ook daar zich beroept op den dwang der gemeente.

De volgende plaats verdient onze aandacht (bl. 26):

Apollion

Van wien, of hoe, of waer dien aenslagh aengevangen?
Het overpeinzen quetst alree Godts majesteit.

Lucifer

Men hou haer ongequetst, en stappe met beleit
Die steile steilten op, en noit gebaende rotsen.
Beleit en moedt verwint, en durf gevaeren trotsen.

Witsen Geysbeek (bl. 141) vermoedde dat deze regels bewijzen, dat Vondel zelf moet gevoeld hebben dat „het denkbeeld dat God zelf bedrijveloos blijft, en zijne zaak door anderen *laat* verdedigen, zoo grofzinnelijk en terugstootend is, dat het ieder ergeren moet, die zich een gezond begrip van God en almagt vormt." Wij gelooven zulks niet: zoo Lucifer „Gods majesteit ongequetst" wil houden, zegt hij eigenlijk abracadabra, dat alleen gezonde taal wordt als men het toepast op den koning, en in verband brengt met de aanbaling hier boven bl. 333.

Wanneer kort daarop Belial als „ietwat glimpelijx" om den strijd te beginnen, de leus op geeft (bl. 29):

Men hanthaef 't Engelsdom, zijn *hantvest*, eeren staeten,
 en Apollion daarop antwoordt :

Ick wensch geen schooner stof
 Noch zaet tot muiltary, om *burgery* en *hof*
 Te schennen tegens een,

dan zal men gaarne toestemmen dat die uitdrukkingen meer in de Nederlanden dan in den hoogen hemel t' huis behooren, en eene historische beteekenis hebben. En wie ziet er eenige moeielijkheid in, om het volgende met Oranje in verband te brengen (bl. 30)?

Belial

De *Stedehouder* met zijn tegenwoordigheid
 Bie zelf de stercke hant aen zulck een trots beleit.

Apollion

Wy zullen in den *Raet* zijn' zin en voorstel hooren :
 Hy *veinze voor een poos*, en geve in 't endt de spooen
 Aen 't opgeruide heir, verlegen om een hoofd.

Het derde bedrijf vangt aan met eene klacht der Luciferisten: het heet daar o. a. (bl. 34):

Leght af uw hooftcieraet; verandert uw *lievreien*,
 En vrolijkheit in rou!

Hebben de antikardinalisten dat niet gedaan?
 Nam de vrolijke spot, die den zotskap op den mouw der bedienden gestikt had, niet een somberder trek aan, toen zij dat beeld verwiselden met den pijnbundel, en was de graauwe kleur hunner *lievreien* niet de kleur der rouwe?

Als zij er zich op beroepen (bl. 36) dat zij
Bekleedden [hunnen] plicht, als trouwe rijzgenooten,
terwijl niet te min

De hantvest en het Recht, dat ons de Godtheit gaf
Wort ingetrocken,

is dat niet de taal door de nederlandsche
edelen gevoerd? En zal het ons verwonderen,
als wij al wat de *Rey* daarop antwoordt, even
passend vinden in den mond der landvoogdes?

En wanneer kort daarna (bl. 37) de Lucife-
risten verklaren:

Wij steunen op het Recht, ons wettigh toegestaen,
en de *Rey* hun voorhoudt:

Uw Recht en hantvest blijf' de Godtheit onderdaen,
dan leze men, om de toespeling te vatten,
wat Groen van Prinsterer (Handboek bl. 138-
139), bijna als kommentaar op deze plaats,
geschreven heeft.

Eene merkwaardige plaats is nog de vol-
gende (bl. 44); de verheffing van den mensch,
zeggen de rebellen,

Ontvonckt den toren
En wraeckzucht, om den mensch, uiteen' gerechten haet
Te smooren in zijn bloet, eer hy der Englen staet
Verplette.

Had Egmond in den vollen raad niet den dolk
getrokken tegen den kardinaal? Had het plan

niet bestaan diens handlangers, de roomsche geestelijken, te vermoorden (1)?

En is het niet als uit de historie onzer omwenteling gegrepen, als Belzebub zegt (bl. 46):

Met smeecken moght gy best en eerst uw' wensch ver-
werven,
en wat later :

Ick wil u voortreên naer den troon van 't groot palais,
En ons gerechtigheid bemiddelen door pais
En onderling verdragh. — ?

En zoo had reeds de *Rey* gezegd :

Houdt boven aen met smeecken
By Godt, door middelaers : men wint met tusschen-
spreecken
Gemackelijcker velt dan door dien steilen wegh
Van Oproer.

Zien wij daarbij Brederode met zijne drie
honderd edelen, niet reeds in aantocht naar
het oude hof? —

Indien ghe door gezanten
Wilt handelen om hoogh, tot voorstant van uw lot,
Wy willen uwen zoen bemiddelen by Godt,

zegt Michaël . . . . . of de landvoogdes; want
wij denken hier aan de apostille op het smeek-
schrift, en het vertrek van Montigny en Ber-
ghen naar Spanje.

Eindelijk grijpt men naar de wapens, men
zweert (bl. 55):

---

(1) Cartons, enz. Gids voor 1846, Mengelwerk bl. 619.

Getronwigheit den Godt en aen de Morgenster,
 gelijk men in 1572 den eed deed aan koning
 en stadhouder beide (1); en het „voortbren-
 gen van den standert” aldaar mocht wel zien
 op de prinsenvlag, die in dat jaar het eerst
 te Enkhuizen wapperde.

Het koor dat dit bedrijf besluit is mede
 merkwaardig: ik schrijf er alleen den *Toezang*
 uit af, omdat Vondel er in schijnt te zinspelen
 op den politieken toestand van zijn eigen tijd:

Is dit krijgshvier niet te smooren,
 Door een maght van hooger hant,
 Wat wil blijven in zijn' stant?
 Staetzucht zal alle Orden stooren:
 Hemel, aerde, zee en strant (!!)
 Zullen staen in lichten brant.
 Staetzucht, eens door triomfeeren
 Als gewetticht, zal verwoet
 Godt en alle maght braveeren.
 Staetzucht kent noch Godt, noch bloet.

Bij den aanvang van het vierde bedrijf krijgt
 Michaël (Alva) last (bl. 58):

Met eenen gloet van vier en yver deze vlekken
 Te branden uit Godts naem!

En hoe hij aan dien last voldaan heeft weten
 wij, helaas! —

Ik wil niet bij elken regel van dit bedrijf
 stilstaan waaruit men mijne stelling zou kun-
 nen bewijzen: ik voer alleen het sprekendste
 aan, b. v. (bl. 62):

In dienghe . . . . . komt te triomfeeren

---

(1) Groen van Prinsterer Handboek, bl. 173.

Zoo zal de *tiranny* der hemelen verkeeren
In eenen vryen staet.

Bij de woorden van Lucifer (bl. 66):

Ick hanthaeft 't heiligh Recht, door hoogen noot geperst,
 En, na veel wederstants, my entlijck overdrongen,
 Op 't klaegen en gekerm van duizenden van tongen.

herdenke men de zwarigheden die de prins in 1572 maakte om naar Holland over te komen, en men vergelijke de woorden van Bor, aangehaald door Groen van Prinsterer, Handboek, bl. 176.

Dat de oproerige stedehouder met de woorden (bl. 69):

'k Misdanckme dan dit leen, als 't immers leen moet
 heeten,

zijne betrekking nederleggen wil, ziet, dunkt mij, te duidelijk op de „staatkundige *bouderie*” van den prins om er langer bij te verwijlen.

Ik spoed ten einde, en wil slechts nog eene enkele proeve uit het laatste bedrijf bijbrengen.

De vorm der slagorde der beide legers schijnt mij mede allegorisch toe: als de macht Gods „in een driekantig heir” geschaard wordt (bl. 75), dan springt de mystieke zin van dien driehoek aldra in het oog, en als nu het leger der rebellen zich schaart „gelijck een halve maan” (bl. 76) dan duidt dit wel de *ongeloovigen* aan, en ziet misschien op de geuzenspreuk: „liever *turksch* dan paapsch!”

Lucifer zelf, omgeven van zijne „groene lievery” (bl. 76, 78):

341

Stut de flaeute van zijn regement zoo trots ,
 Gelyck het zeedruisch al schuimende op een rots
 Gestuit wort, reis op reis, en meer niet uit kan rechten ,

met andere woorden, hij brengt de spreuk van
 den prins in praktijk: „ saevis tranquillus in
 undis.”

„ Tot driewerf toe hervat hij den slagh”
 (Is dit niet duidelijk genoeg ?); maar

De dappre Michaël
 Weet den brant met zijn hant uit te blusschen ,
 Te straffen dien rebel ;

en de spolia opima worden door den verwin-
 naar ten toon gehangen :

Hy laet ons zijnen standert ,
 En morgenstar, en helm, en vaenen, en rondas ,
 Dien afgejaeghden roof, aen 's hemels heldere as ,
 . . . . . ten klaeren spiegel hangen
 Van wederspannigheid, en Staetzucht, enz. enz.

met andere woorden, hij laat zich uit het verover-
 de geschut een standbeeld gieten; en de rebellen ,

Zy *zwerfen* in de lucht, en tuimelen en woelen
 Heel diep beneden ons gezicht ,

in den vreemde.

Zoo moet het gaen, die Godt en zijnen stoel bestrijden !

Daarmede ware redelijker wijs het treurspel
 ten einde: zoo Vondel er noch dien staart aan
 hechtte die alle eenheid verstoort, zoo hij ein-
 delijk op een nieuw terrein de oproerige partij
 de bovenhand doet verkrijgen, zou het niet

gebeurd zijn met het oog op de geschiedenis *onzer* revolutie?

Maar waartoe meer gegist? Wij hebben in lang niet *alle* plaatsen onderzocht, die ons gevoelen kracht bijzetten, maar toch genoeg om te doen zien dat dit gevoelen niet van allen grond ontbloomt was.

Heeft ons vermoeden veld gewonnen, is het tot zekerheid aangegroeid, na ons kritisch onderzoek a priori en a posteriori, en hebben wij er zoowel analytisch als synthetisch de bewijzen voor gevonden, wij hebben daardoor iets meer verworven dan de kennis van Vondels politieke denkwijzen; wij hebben er een nieuwen maatstaf door gewonnen ter beoordeeling van een van die tragedies van onzen dichter die veelal voor een van zijne meesterstukken gehouden wordt, en die van den anderen kant, bij al de voortreffelijkheden van détail die zij oplevert, ons niet zelden stuit door smake-loosheid of platheid, waarvan wij de oorzaak meenen te hebben opgespoord, en die dus niet meer op rekening kunnen komen van Vondels gebrek aan kieschen smaak.

Wat ook het resultaat zij van ons onderzoek, mijn vurige wensch bij het eindigen van dit verhoog is deze, dat het, al ware het maar uit nieuwsgierigheid, moge opwekken tot de studie van een genie, wien de gave der poëzij zoo ruimschoots was toegedeeld!

JONCKBLOET.

DECEMBER 1849.

OVER TAFEL,
OP HET STADHUIS TE DEVENTER,
DEN 24 MEI 1842,
WAAR Z. M. WILLEM II. AANZAT,
*tijdens hoogstdezelfs bezoektogten
door het koninkrijk.*

Uit een' byzantschen vensterboog
Der Nicolai-torens
Vloog de ad'laar onzer stad omhoog,
En riep: Ik heb den trein in 't oog,
Een heil als nooit bevorens.

De koning komt. De koning leef!
Hij is 't op wien wij hopen.
't Is vreugdvol dat ik hooger zweef.
Hoe luttel meer Fortuin mij geef,
Hij laat zich niet bekoopen.

Voorheen stond ik in dit gewest
Vooraan in rang en mogen.
Den franschman dacht het anders best.
Zijn arend heeft mijne oude vest
Tot mindre neergebogen.

Toen stond een holgeplukte vlerk
Niet vreemd, na 't vratig schuimen.
Maar sedert leef ik van mijn werk,
Van weinig voorspraak: 't vale merk
Doorkrielt mijn' zwarte pluimen.

Doch nu geen nood! Daar komt de held,
De koning, ons vertrouwen;
Die gaarne 't billijk deel herstelt,
Of lenigt wat het voortgaan knelt.
Hij leef! op wien wij bouwen.

T. W. VAN MARLE